

Jørgen Boelskov

Børnehaveseminarierne 1900-1950

Magisterkonferens ved Københavns Universitet 1985

Kolding Pædagogseminarium &
Dansk Pædagogisk Historisk Forening 2005

INSTITUT FOR PÆDAGOGIK

Store Kannikestræde 18, 1169 København K
Telefon (01) 118765 - (01) 152424

MAGISTERKONFERENS

De fremherskende teorier på børnehaveseminarierne 1900-1950, deres gennembrud i undervisningen og betydning for den efterfølgende udvikling.

6-ugers specialeopgave for Jørgen Boelskov

På grundlag af relevant kildemateriale ønskes der en redegørelse for hvilke pædagogiske teorier, der var de fremherskende i diskussionen omkring opdragelsens og undervisningens indhold på børnehaveseminarierne i første halvdel af det 20. århundrede.

Der ønskes endvidere en afvejning af i hvilket omfang disse teorier rent faktisk slog igennem i den daglige undervisning på børnehaveseminarierne.

Endelig ønskes der en vurdering af, om de samme teorier har haft betydning for den efterfølgende udvikling på børnehaveseminarierne i henseende til synet på undervisning og opdragelse.

De tre spørgsmål kan besvares hver for sig eller kædes sammen til en samlet besvarelse.

Udleveret: tirsdag d. 19. februar 1985 kl. 16.00

Afleveret: tirsdag d. 2. april 1985 kl. 12.00

Indhold:

FORORD	5
FORORD TIL DANSK PÆDAGOGISK HISTORISK FORENINGS UDGIVELSE AF DETTE KONFERENSSPECIALE	5
1. DEL: DEN PÆDAGOGISKE DISKUSSION 1900 – 1950	7
TEORIEN VED ÅRHUNDREDESKIFTET	7
Kredsen Omkring Frøbelseminariet*	8
Kredsen Omkring Frøbel-Højskolen	8
Frøbel Teorien O.1900	9
FRØBELTRADITIONENS UDVIKLING	11
Stanley Hall	11
Kerschensteiner	12
Binet	12
Stern	12
Decroly	12
Afvisningen Af Montessorri	13
Frøbelteori 1927	15
ILDPRØVEN	16
Montessorri Pædagogikken	16
Det Der Fængede	18
Ursula Kejsers Oprør	18
Psykoanalysen	19
Individualpsykologien	21
Psykologiens Udvikling 1930-50	23
2. DEL: UNDERVISNINGENS INDHOLD 1900 – 1950	27
METODISKE PROBLEMER	27
KILDERNE	28
Grundbøger	28
Skriftlige l. Håndsberetninger	29
Frøbelseminariet	29
Frøbel-Højskolen:	30
Montessorri-Kursus for Smaa børnlærere	30
Jysk Børnehaveseminarium:	30
Social Pædagogisk Seminarium:	30
Mundtlige Beretninger	31
FRØBELSEMINARIET 1900-1950	32
1900-1926 Hedevig Bagger	32
1926-1941 Sofus Bagger	36
1941-1950 Kirsten Og Jens Sigsgaard	37

FRØBEL-HØJSKOLEN 1906-1950.....	40
1906-1915 Anna Wulf.....	40
1915-1935 Anna og Bertha Wulff.....	40
1935-1938 Bertha Wulff.....	43
1938-1950 Inge Oldenburg.....	43
”KURSUS” 1928-1950.....	44
SEMINARIERNE I ÅRHUS.....	46
JYDSK BØRNEHAVESEMINARIUM 1933-1950.....	46
Margrethe Christiansen.....	46
SOCIAL-PÆDAGOGISK SEMINARIUM 1944-1950.....	48
Marie Benedicte Gregersen.....	48
SAMLET AFVEJNING 1900-1950.....	50
3. DEL: TEORIERNES BETYDNING FOR DEN EFTERFØLGENDE UDVIKLING	52
VURDERINGENS OMFANG	52
TEORIERNES BETYDNING.....	53
Traditionens Udspring.....	53
Frøbel.....	54
Stanley Hall.....	54
Kerschensteiner.....	55
Binet, Stern.....	55
Decroly.....	55
Montesorri.....	56
Psykoanalysen.....	57
Individualpsyklogien.....	58
Hanselmann.....	58
Gesell.....	59
Bühler-Hetzer.....	59
Myrdal.....	60
Burt.....	60
Mental Hygiejnen.....	61
ENIGHEDENS OMFANG	62
Hovedtendensen.....	63
Modtendenser Og Skjult Opposition.....	64
Dominans Og Majoritet.....	69
PSYKOLOGIENS GENNEMBRUD	71
Grundbogen.....	72
Ændringer I Bekendtgørelsen.....	73
4. DEL: AFSLUTNING OG BILAG	76
UDDANNELSENS UDVIKLING	76

BILAG 1: SEMINARIERNE OG REKTORERNE.....	79
BILAG 2: NOTER	80
LITTERATURLISTE	89

FORORD

Jeg har valgt at løse de tre delopgaver i forlængelse af hinanden, således at del 1 er en redegørelse for hvilke teorier der var fremherskende i diskussionen.

Del 2 er en afvejning af teoriernes gennemslag i de enkelte seminariers undervisning, idet seminarierne bliver taget op enkeltvis.

Del 3 er en vurdering af teoriernes indvirkning på den efterfølgende udvikling.

Opgavens besvarelse afsluttes med en 4. del, hvor jeg dels bringer mine betragtninger omkring uddannelsens udvikling i hele dens 100 årige historie og mulige udviklingslinier de nærmeste år; dels bringer bilag og litteraturliste til hele opgaven.

En egentlig gennemgang af de enkelte teoriers indhold er ikke foretaget.

For at give et overblik over det omfattende person- og institutionsgalleri i opgaven, har jeg lavet to bilag med 1) seminariernes oprettelsestakt og deres forstandere 2) noter vedrørende de personer, begreber og institutioner der er markeret med * i teksten. Disse * vil kun optræde første gang navnet/begrebet optræder.

Forord til Dansk Pædagogisk Historisk Forenings udgivelse af dette konferensspeciale

Der er gået 20 år siden jeg skrev den følgende tekst i kamp med tiden og en langvarig poststrejke. Magisteruddannelsen kunne dengang afsluttes med aflevering af en beskrivelse af det forskningsfelt kandidaten havde fordybet sig i, inkl. en litteraturliste ingen længere husker hvor omfattende skulle være, men den skulle mindst modsvare to års studium i forlængelse af hovedfagsdelen. Det var så vejlederens ansvar at formulere en passende forskningsopgave som kandidaten så havde 6 uger til at løse. Det var før e-mail og Internet og postbudenes strejke gjorde sit til at disse 6 uger nok har været mit livs mest hektiske.

Den oprindelige tekst er skrevet på en commodore64 og printet ud på en 9-nåls matriceprinter. Altså ikke videre læservenligt og tillige præget af den hast teksten blev skrevet med – før stavekontrollernes tid. Jeg har flere gange været fristet til at ændre på indholdet og har da også tilføjet enkelte ord og punktummer der har manglet i sætningerne. Men jeg har valgt ikke at ændre teksten indholdsmæssigt. Jo, jeg har skiftet mening om mange ting de sidste 20 år og der er kommet mange interessante udgivelser på dette felt som jeg gerne havde inddraget eller diskuteret op imod. Nye kilder er åbnet. F.eks. har DPHF for nylig udgivet en væsentlig større del af Sigrid Bauers enestående noter fra hendes uddannelsestid o 1909, end den lille del af disse noter jeg dengang havde adgang til. Men historiske beretninger er ikke blot

beretningen om den tid der skrives om, det er også beretningen om den tid der skrives i. Det følgende er derfor en tekst skrevet i 1985. Det år børnehavepædagoguddannelsen fyldte 100 år.

Som sådan er det interessant for mig at læse hvad jeg kunne forudse og især ikke forudse om den efterfølgende udvikling for 20 år siden.

Jeg vil takke Dansk Pædagogisk Historisk Forening for deres initiativ til denne udgivelse og det store arbejde med at skrive den, sine steder vanskeligt læselige, tekst ind. Ligeledes vil jeg takke Kolding Pædagogseminarium for både det kollegiale miljø jeg arbejder i og den velvillige deling af de økonomiske udgifter ved denne udgivelse.

Odense, april 2005

Jørgen Boelskov

1. DEL: DEN PÆDAGOGISKE DISKUSSION 1900 – 1950

TEORIEN VED ÅRHUNDREDESKIFTET

Uddannelserne på børnehaveseminarierne er netop i år hundrede år gammel. Der havde været en form for uddannelse til frøbellærerinde forinden. Enkelte tyske uddannede børnehaveledere (f.eks. Erna Juel-Hansen) havde nedsat sig i København og de uddannede selv deres assistenter. En uddannelse der havde præg af at være et læreår, hvor eleverne ved siden af deres arbejde i institutionen også modtog nogen praktisk oplæring og lidt teoriundervisning. Den form for frøbellærerinde uddannelse begyndte formodentlig i 1870'erne og fortsatte i omtrent 12 år (I. Oldenburg: Frøbel-Højskolen 1906-1956 s.1). Den uddannelsesform blev, af de blade der knyttede sig til de tyske børnehaveseminarier kaldt "es wird gefröbelt", et udtryk Dansk Frøbel Tidende (forkortet DTF) hurtigt overtog (DTF 7/1907) som betegnelse for underlødige børnehaver, med ringe uddannet lærerinder. En undtagelse var Drothea Stahlsmidts kursus, der begyndte i 1879 og holdt århundredet ud. På dette 6 mdrs. kursus underviste bl.a. lægerne Hertel* og Wilhelm Meyer* (A. & B. Wulff: Frøbelhøjskolen gennem 25 Aar. Kbh. 1931 s. 2), hvilket vidner om, at der på kurset har været undervist i andet end børnehavemedhjælperens daglige pligter. Men andet ved jeg ikke om Stahlsmidts kursus. Nogen beretning eller navne på lærerinder, som havde fået deres uddannelse der, er jeg ikke stødt på. Den form for uddannelse fik formodentlig aldrig nogen betydning, det var på de regulære seminarier de unge kvinder fik deres børnehavelærerindeuddannelse.

Debatten om undervisningen på seminarierne blev, ved århundredets begyndelse ført i kredse der var snævert forbundet med hvert af seminarierne, endog så snævert, at det i dag ikke kan konstateres om der overhovedet var noget debat imellem seminarierne, før 1922 hvor Anna Wulff deltog i et møde i Dansk Frøbel Forening*. I et længere referat er der en kort bemærkning om hendes tilstedeværelse. (Vore børn, forkortet VB 4/1922) Formodentlig har man læst hinandens publikationer, men afstået fra at kommentere, endsige diskutere konkurrentens meninger. Trods den manglende diskussion var ledelsen af de to første seminarier, efter kilderne at dømme enige om det væsentlige i teorigrundlaget. de danske seminarier hørte til den "Pestalozzi-frøbelske" gruppe af seminarier (VB 6/1920), i modsætning til enkelte tyske "orthodoxe Frøbelseminarier"*. Sofus Bagger* var til kongres i Dresden i 1900, og her oplevede han "storartet Opbakning bag den danske Holdning" (VB 6/1920 s. 22) blot 4 år efter at Anna Wulff var elev på samme seminarium. Jeg slutter heraf at "Baggerne" og "Wulfferne" har haft samme teoretiske udgangspunkt. (En beskrivelse af de samtidige tyske seminarier, kan læses i Vor Ungdom (forkortes VU) 1992 s. 180-195)

Det der skilte seminarierne, var fortolkningen af de religiøse elementer i Frøbels teori* og seminarielederernes egne religiøse holdninger.

Kredsen Omkring Frøbelseminariet*

Frøbelseminariet var lederejet, men dens kreds af personer, der dannede baggrund for seminariets virksomhed, var i høj grad sammenfaldende med repræsentantskabet i foreningen "De samvirkende Frøbel Foreninger*", som i 1904 bestod af 3 grupper:

Ægteparret Bagger og pastor Døcker (lærer på Frøbelseminariet og aktiv i det Radikale Venstre (VB 11/1937)).

Baronesse Julie Adler, kammerherreinde Oxholm*, hofjægermester Ulysses Lüttichou og kammerherre Kaufmann*. Alle fra hoffets indercirkel omkring kronprinsesse Alexandrine*, der var foreningens protektor.

Johanne Larsen fra Kvindelig Arbejder Forbund, typograf Gundorp Sørensen, murerarbejdsmand L. P. Larsen og bankmand F. Andersen. De var medlemmer af Socialdemokratiets 13. kreds (Enghave) og forældre til børn i Sofus Baggers skole. Hertil kom 4 socialdemokratiske folketingsmedlemmer: Jønson, A.C. Meyer, I. P. Nielsen og Chr. Jensen (Arbejdernes Andels Boligforening), foruden 3 redaktører af den socialdemokratiske presse: Kirk, H.P. Sørensen* og H.P. Steffensen (DFT 4/1906).

Jeg ved ikke om ægteparret Bagger var medlemmer af noget parti, men de nævnte socialdemokrater og repræsentanterne fra hoffet har næppe samarbejdet om ret meget andet på den tid. Den bemærkelsesværdigt blandede flok har næppe heller haft fælles religiøs overbevisning; det der har bragt Frøbelseminariets kreds sammen har formodentligt været et syn på "folkebørnehavesagen" der var præget af opfattelsen af børnehaven som forberedelse til skolen ("Den Danske Børnehaven" 1891 s. 16). Der blev i øvrigt ved en senere lejlighed udtrykt bred enighed om, at Dansk Frøbel Forening var upolitisk i parti-politisk forstand. (VB 5/1928).

Kredsen Omkring Frøbel-Højskolen

Denne kreds var mere homogen. Det der bandt dem sammen var fortolkningen af Frøbel som kristen pædagog og det socialt prægede arbejde om at oprette børnehaver for arbejdernes børn. det var derfor næppe synet på folkebørnehavesagen (jf.VB 4/1922). Men derimod det kristne gensyn der skilte de to seminarier. (jf. bilag 1) ad, selv om det sjældent gav sig udtryk i åben polemik. Dog kan man så sent som i 1944 læse en polemik mellem Bertha Wulff*, fra kredsen omkring Frøbel-højskolen, og frøbelseminariets forstander, der på det tidspunkt var Jens Sigsgaard. Her hævdede Bertha Wulff, at kun et ægte kristent sindelag kunne danne grundlag for en ægte forståelse af Frøbels teori. (Vore Børn 4/44).

Grundtonen på Frøbel-Højskolen har været meget præget af denne fortolkning. En elev på seminariet som døde på sit andet studieår 1920, havde indtil da skrevet en del breve hjem, disse breve blev, efter hendes død,

udgivet sammen med et par stile, digte og iagttagelsesopgaver. Heri finder man mange bemærkninger om denne grundholdning. F.eks.: "For resten kommer frkn. Wulff i deres Timer stadig tilbage til, med Hentydninger til - eller maaske rettere er hele Synspunktet for deres Undervisning baseret paa Biblen". (Hans Koch: Agnete. Aarhus 1921 s. 69). Den unge elev Agnete Nordentoft*, var datter af pastor Johs. Nordentoft*, som allerede i mange år havde været med i den kreds af kirkefolk der sluttede op om søstrene Wulffs Frøbel-Højskole.

Kredsen bestod i øvrigt af folk som: Biskop J. Ammundsen', Sognepræst N.A. Jensen* (Åbenrå), frimenighedspræst N. Clausen-Bagge (Odense), socialhjælper Karen Rask, højskolelærer Kr. Kolding og ikke mindst Dr.med. Kjær-Petersen*, slumlæge på Vesterbro, aktiv i Retsforbundet og søstrene Wulffs privatlæge. (Frøbelhøjskolen 1906-1956. Kbh. 1956). Det var Kjær-Petersen der trak pastor Fibiger* fra Eliaskirken og hele Mariaforbundet* med ind i Kredsen, som sammen med KFUM/K blev drivende kræfter i den nye folkebørnehaveforening fra 1915* (som nu hedder "de samvirkende menigheds børnehaver") (ibid.).

Kredsen omkring Frøbel-Højskolen var afgjort kristelig, men repræsentanter fra både grundtvigianske kredse (Clausen-Bagge, Kolding) og fra Indre Mission (Fibiger, Jensen).

Frøbel Teorien O.1900

Anna Wulff var kommet hjem med sin tyske børnehavelæreruddannelse fra Dresden seminarium midt i 1890'erne, men hun var ikke meget skrivende i de første år. Frøbel-Højskolen stiftedes i 1906, og der foreligger enkelte programmer og lign. fra tiden før 1. Verdenskrig, men der står der ikke noget om hendes opfattelse af frøbelteorien, det kommer først med 25 års jubilæumsskriftet i 1931. Så den eneste kilde til oplysning om, hvordan man fortolkede Frøbel på de danske seminarier omkring århundrede skiftet er Hedevig Baggers* bøger og artikler. Der er der til gengæld ikke mangel på stof, idet Hedevig Bagger havde udgivet to udgaver af lærebogen: "Den Danske Børnehave" i 1885 og 1891. Desuden redigerede hun "Dansk Frøbel Tidende", som udkom månedlig fra 1901 til 1919, hvor det afløstes af "Vore Børn" (i samarbejde med Skolehave Foreningen). 1885 udgaven af "Den Danske Børnehave" er blot en kort forklaring af Frøbels livsløb og teori. Særligt legegaverne forklares. Men bogen er ikke så omfattende som 1891 udgaven, der har fået et forord af Sofus Bagger. I 1891 udgaven fortælles der mere bredt om Frøbels livsløb, men Frøbels teori uddybes ikke mere end i den første udgave. derimod gøres der meget ud af Dansk Børnehaves system (DB var fru Baggers egen institution, knyttet til seminariet som øvelsesbørnehave). Her beskrives først det indendørs område, beskæftigelsesernes form og tilrettelægning, anskuelsesundervisningen, fælles legene, småbørnsundervisning og "børnenes behandling". I bogen gav Hedevig Bagger klart udtryk for, at børnehaven skel være skoleforberedende (ibid.: s. 17), men Hedevig Bagger tog afstand fra de ortodokse børnehaver, som måske mere var i Frøbels ånd: "Frøbels Børnehave er netop for meget "anstalt"; den vil virke særligt ved sin regelmæssige, systematiske Ordning, medens vi ved "Dansk

Børnehaver" ere gaaede ud fra det Hovedsynspunkt, at den skal være "hjemlig", da den er "Hjemmets" Stedfortræder". (ibid. s. 15). En anden forskel til de ortodokse frøbelbørnehaver var den vægt der blev lagt på den fri, uorganiserede led på de udendørs arealer.

Afsnittet om beskæftigelsesformer var systematiseret efter hvilken modenhedsgrad Hedevig Bagger fandt, beskæftigelsesformen krævede af barnet. De er alle omhyggeligt beskrevet i "Den Danske Børnehaver", her gives en kort oversigt:

Sandlege, med konstruktion af frøbelmønstre ved hjælp af småsten.

Modellering i ler, hvor Frøbels grundformer var suppleret med modeller af konkrete ting. Til "kuglen" f.eks.: æble, kurv, fuglerede og hat.

Klodsbygning hvorunder lærerinden skulle iagttage 7 regler om f.eks.: orden, anvendelse, af alle klodserne, demonstration af hvorledes én figur kan udbygges til en anden, forhindre børnene i at ødelægge hinandens arbejde og interviewe børnene vedr. deres forestillinger ved det byggede.

Tegneundervisning, som egentlig kun var ment som indledning til egentlig tegneundervisning. Det frarådes at anvende tavle og griffel, da børnene tillærtes en "tung hånd" med disse redskaber (ibid. s. 20). I stedet anbefaltes at begynde med figurer af småpinde, halvcirkler og ringe, senere anvendtes høvlspåner og uldtråd, til sidst blyant og ternet papir.

Håndgerning dvs. syning på karton og papirflet i de særlige frøbelmønstre. Der advarede imod at lade børnehaven udvikle sig til en "håndarbejdsanstalt" (ibid. s. 27).

Foruden beskæftigelsesformerne beskrives anskuelsesundervisning, eventyrfortælling, fælleslege og sange. Af de 60 sange var kun 14 fra den frøbelske sangskat (ibid. s. 57). Hedevig Bagger nævnte, at sjælelære er vigtig. Desværre nævntes ingen psykologiske teorier ved navn, men at dømme efter opdelingen af psykologien i forstand, vilje, følelse og fantasi (ibid. s. 112), var det ikke meget forskelligt fra den gængse danske psykologiske opdeling på den tid, hvor Harald Høffding* var professor i faget. Høffding nævnte dog ikke fantasien (Køppe 1983 s.44), men var måske heller ikke under indflydelse af Frøbel.

Alt i alt kan den danske pædagogiske teori vedr. børnehaven omkring 1900 summeres til et beskæftigelsessystem og en ikke særlig velbeskrevet pædagogiske teori, der var noget præget af Frøbels normative og vanskeligt tilgængelige pædagogiske teori, men mindre skematisk, og med mere vægt på børnenes frie udfoldelse med legegaverne.

Børnehaveseminarierne har dog, i modsætning til folkeskolens seminarier, ved århundredeskiftet (jf. Thyge Winter Jensen i Pædagogikkens Hvem, Hvad, Hvor, s. 77-79 og 93-94) været præget af en viden om, og interesse for teori- og metodeudvikling i udlandet (jf. f.eks. Hedevig Bagger. Den Danske Børnehaver 1885 s. 19).

FRØBELTRADITIONENS UDVIKLING

Som det fremgår i det foranstående, havde dansk børnehaveteori i nogen grad fjernet sig fra den rene frøbellære. Det er dog uvist, om der overhovedet i f.eks. Tyskland fandtes institutioner, hvor den rene lære stadig praktiseredes. Efter århundredeskiftet, med udgivelsen af Dansk Frøbeltidende, blev det muligt, at konstatere hvilken udvikling der skete med Hedevis Baggers psykologisk/pædagogiske teoriunivers.

Stanley Hall

Hedevis Bagger citerede i DFT nr. 5/1901 miss A. Wood der i det engelske frøbelblad: "Parents Review" tog afstand fra "de nyere amerikanske metoder til iagttagelse af børn". Wood anså dem for oversystematiske, med klassifikationer som f.eks. "R. IV. b. 5" og nævnte bl.a. her Stanley Hall, som hun kritiserede for, med sine spørgsmål, at føre børn i på sygelig forsken i deres egen karakter. Hvor meget Hedevis Bagger kendte til Hall på det tidspunkt, ved jeg ikke, men hun tog ham ikke i forsvar. Det kan dog være denne artikel i Parents Review der har henledt Hedevis Baggers opmærksomhed på Hall, for to måneder senere (DFT 7/1901) skrev Hedevis Bagger om et børnehavemøde i USA, hvor Stanley Hall angiveligt deltog: "En af disse er G. Stanley Hall, Præsident for Clark Universitetet i Worcester og bekendt som en af de dygtigste Børnepsykologer. Han har i et amerikansk maanedsskrift (The Forum) skrevet en afhandling om Frøbel og Børnehaven, der har til Hensigt at gøre opmærksom på nogle Mangler ved de amerikanske Børnehaver. Han erklærer sig først for en tro Tilhænger af Frøbel, hvis Skrifter han har studeret grundigt, og henleder dernæst de amerikanske Børnehavers Opmærksomhed paa den pestalozzi-frøbelske Retning, der har sit Hovedsæde i det prægtige "Pestalozzi-Frøbelhaus" i Berlin". (ibid s. 2). Hedevis Bagger havde her fundet en psykolog, der delte hendes pædagogiske synspunkter. De var sammenfaldende med det omtalte seminarium i Berlin, der beskrives således: "... denne Retning har i mange Henseender brudt med den frøbelske systematik og beskæftiger Børnene på en mere traditionel Maade, anvender saaledes saa sædvanligt legetøj som Dukker m.m." (ibid. s. 2). jeg formoder at Hedevis Bagger efter dette har forsøgt at sætte sig ind i Halls forfatterskab, og i DFT maj-juni 1903 bragte hun en oversættelse fra det tyske tidsskrift "Kindergarden" Med en udførlig beretning om Stanley Halls berømte sandbunke. I august fulgte Hedevis Bagger artiklen op med en omfattende beskrivelse af Stanley Halls liv og forfatterskab, med bl.a. flere små skildringer fra Halls barndom på landet. I sep. 1903 begyndte der en artikelserie i DFT over tre numre, hvor Hedevis Bagger nøje redegjorde for netop den undersøgelse A. Wood kritiserede (hvad skolebørn mener om "ulovlig omgang med hittegods"). I december samme år fortsattes med "usandfærdighed hos børn", hvor Hedevis Bagger drog en del pædagogiske konsekvenser (om ikke at fare for strengt frem over for småbørns usandhed) af Halls statistiske undersøgelse.

Hall var afgjort blevet en central psykolog i Hedevis Baggers teoretiske univers, hvilket også bekræftes i en artikel i DFT 6/1913, om det psykologiske grundlag for de frøbelske beskæftigelser, hvor Halls kritik af, at Frøbel forkastede det traditionelle legetøj, som dukke, pisk og kæphest, fandt

tilslutning hos Hedevig Bagger, idet hun anførte, at det ikke var meningen med frøbels teori, at den skulle følges til punkt og prikke uden hensyn til at: "Frøbel byggede paa det historisk givne"(DFT 6/1913 s. 1).

Kerschensteiner*

April 1911 refererede Hedevig Bagger i DFT et forsvarsskrift for Kerschensteiner, derefter fremhæves de, at Kerschensteiner var Frøbel tilhænger og Hedevig Bagger udtrykte sin støtte til de skoletanker der lå bag arbejdsskolen. 26/3 1912 holdt Dansk Frøbelforening et møde om arbejdsskole og sløjd, hvor Hedevig Bagger udstillede nogle arbejder, der angiveligt skulle illustrere Kerschensteiners teori (DFT 4/1913). Også Sofus Bagger var en beundrer af Kerschensteiner. I nekrologen over den tyske psykolog hæftede Sofus Bagger sig især ved de gode muligheder for en fortsættelse af frøbelbørnehavens pædagogik i en skole af Kerschensteiners type (VB 2/1932).

Binet*

Den franske læge Binets metode til intelligensmåling, blev præsenteret ved et foredrag i Dansk Frøbelforening 1/12 1913, holdt af H.P.T. Ørum, der som læge underviste på Frøbelseminariet. Et kort referat af foredraget tryktes i DFT 1/1914 og fulgtes op af en mere omfattende artikel i DFT 2/ 1914. Artiklerne udmærker sig især ved den omfattende litteraturliste vedr. Binet og hans metode.

Stern*

I marts-juni 1917 byggede Hedevig Bagger i en artikelserie i DFT om barnets leg som psykologisk problem på William Sterns: "Psychologie der frühen Kindheit" (Leipzig 1914). Artiklerne var ret omfangsrige i forhold til det øvrige stof i DFT på den tid. Senere, i september, fortsattes med en lignende serie om børns løgne, også her byggedes næsten udelukkende på Stern, suppleret med Hedevig Baggers egne iagttagelser. I februar-marts 1918 var der igen en serie af den art, denne gang med titlen: "Skal man straffe børn, og hvorledes skal man straffe". Tre serier, der lader formode, at Stern også indtager en central placering i Hedevig Baggers teoretiske univers. Også her er Sofus Bagger enig med sin kone. I 1927 holdt Stern et foredrag i København, og dette refereres udførligt i VB 3/1927.

Decroly*

I 1927 omtalte Sofus Bagger Decroly meget positivt i VB og der blev gjort rede for den belgiske pædagogos teori og praksis i en større artikel i VB 11/1927. Ellers omtaltes Decroly sjældent, men hver gang yderst velvilligt. I kredsende omkring de to ældste seminarier blev der gerne trukket forbindelseslinier til Frøbel, når man ville anbefale studiet af en pædagogik eller psykologisk teori, således også til Decroly (VB1/193). Da Decroly var medlem af NEF's* ledelse på internationalt plan, og en fremtrædende reformpædagog, er han et eksempel på, at skillelinierne mellem

“reformpædagogerne” og andre grupperinger ikke altid var lige skarpt trukket op.

Afvisningen Af Montessorri*

Hall, Stern Kerschensteiner, Binet og Decroly blev altså vel modtaget i DFT, men der var også en teoretiker der blev afvist af Hedevig Bagger. Montessorri.

Første gang Montessorri blev nævnt i DFT var i feb./mar. nummeret 1913, hvor en lille notits om udvikling af børns følelser kort nævnes. Det bemærkes, at Dr. Maria Montessorri i en artikel i “Kindergarden” berørte emnet og at der i den tyske artikel angives “fornøjelige metoder til denne træning, og at de især ville hjælpe blinde børn (DFT 2/1913 s.4). Senere samme år gaves der en mere udførlig beskrivelse af Montessorris tidlige arbejde. Artiklen var hentet i fra “Nyt Tidsskrift for Abnormvæsen” nr. 7 1913 og var forfattet af justitsråd Thomassen. Tonen i artiklen i DFT var yderst velvillig og det nævnes, at Hedevig Bagger genfandt mange gode tanker fra Rousseau og Frøbel. I november 1913 holdt Thomassen et foredrag i Dansk Frøbelforening. Manuskriptet blev udgivet let udvidet, og denne lille bog anmeldtes udførligt i DFT dec. 1913 - jan. 1914. Montessorris teori blev meget minutiøst gennemgået, der fremhæves mange fordele og trækkes mange tråde til Pestalozzi, Rousseau og Comenius, men det nævnes, at Frøbel, på en mere original måde, evnede at føre arven fra de omtalt store forbilleder videre. Selvom børnehavelærerinderne opfordredes til at lære af Montessorri, bl.a. at respektere frivilligheden, lade barnet lave så meget så muligt selv og anvende de beskrevne sanseøvelser, så mundede artiklerne ud i en sammenligning mellem Frøbel og Montessorri, hvor den sidstnævnte klandredes for et for skolepræget system og Frøbel fremhævedes for det mere “hjemligt” præg i sit system (ibid s.4-5). I det næste nummer af DFT sammenlignedes de igen, og her anførte Hedevig Bagger med Edv. Lehmanns* “Opdragelse til Arbejde” som kilde (note: Denne udgivelse har desværre ikke ladet sig opspore), at Montessorri skulle være påvirket af Dewey, der igen skulle være påvirket af pestalozzi-frøbelteorien, og at Montessorri derfor ikke frembringer noget nyt.

Resten af året var det en del polemik mod Montessorri i DFT. Der bragtes små indlæg fra bl.a. “Parents Rewiew” og “Kindergarden” imod Montessorri.

Typisk var følgende bemærkning: “Den bekendte Børnepsykolog Earl Barnes ytrer saaledes under Diskussionen i “Kindergarden Rewiew”:

“Montessorrimetoden kan lige saa lidt fortrænge Børnehaven som Tælling og Talskrivning kan fortrænge den højere Matematik”.” (DFT 1/1914 s.14)

Citatet kan give den mistanke, at en del af modstanden skyldtes netop denne mulighed for, at Montessorri ville fortrænge det arbejde, der blev gjort ud af Frøbels teori.

Det andet seminarium, Frøbel-Højskolen, indtog samme holdning. I “Vor Ungdom” 1914 s. 163-168 gennemgår Anna Wulff Montessorris teori ud fra en lille bog og konkluderer, at selv om Montessorri er god til at lære børn at læse og skrive, er der intet nyt i hendes teori.

Ud over ikke nærmere angivelser af: “ For stift et system” (Vor Ungdom 1914 s. 167), “ for skolepræget system” (DFT 1/1914), så gik den tidligere kritik af Montessorri på: “... at hun ikke siger noget nyt” (DFT 3/1914) - Men det var måske det man var bange for at hun gjorde? Det kan være vanskeligt at se anden fortolkning, når netop det, at bygge på tidligere pædagogers tanker, i forbindelse med andre end Montessorris teori, betragtedes som en fordel når de beskrives i DFT (DFT 9/ 1903, 4/1913, 3/ 1918).

Efterhånden kom der også en opblødning i afvisningen af Montessorris metode, selvom den aldrig blev fuldt anerkendt af hverken ægteparret Bagger eller søstrene Wulff. Kritikken blev mere nuanceret, og man var rede til at indrømme Montessorri en vis plads imellem de anerkendte pædagoger. Den nye og mere nuancerede kritik gik især på Montessorris opfattelse af begreberne leg og arbejde, Således mener Hedevig Bagger i 1921:

“ I Almindelighed kan man vistnok derom sige, At Frøbels Teori, som er udtrykt i det bekendte ‘ Det Barn der leger godt og dygtigt, vil ogsaa lære godt og dygtigt, saa vidt dets Anlæg og Evner rækker og blive et godt og dygtigt Menneske’ indeholder det fuldkomne Udtryk for Børnehavens Virksomhed, men at hans og hans Efterfølgeres Praksis i mange Maader kan føre for meget over i Arbejde (metodisk Beskæftigelse) Lige saa vel som den Montessorriske Metode. Her er uden Tvivl et Punkt, hvor man må vise Varsomhed, særlig for de mindre Børns Vedkommene.” (VB 7-8/1921 s. 32)

Hos Hedevig Bagger var der dog et frontt ønske om at teorierne skulle kunne forenes. I samme artikelserie, men blot i den foregående artikel i forhold til ovenstående citat, Skrev hun:

“ Hvilken mening man end har om Gyldigheden og Lødheden af de Tanker og Fremgangsmaader, som Md. M. har gjort sig til Talsmand for, maa man erkende, at hun har formået at bringe Bevægelse i Drøftelsen af de Spørgsmaal, som angår Smaabørns Optrædelse og Beskæftigelse. Overalt i Tale og Skrift, møder man navnene Frøbel og Montessorri, ofte også Frøbel *eller* Montessorri.

Tiden vil vise om der forestår et Skifte, en Vending i Fremgangsmåden eller om der, som adskilligt kan tyde paa, vil kunne findes en højere Enhed, i hvilken Fremgangsmaaderne kunne mødes” (VB 6/1921)

Det skulle vise sig, at begge teorier kom til at give hver sit, ikke ringe, bidrag til dansk børnehavepædagogik, som den praktiseredes da jeg begyndte i faget i 1967 som praktikant. (jf. side 54 og 57)

Denne udvikling i opfattelsen af Montessorri, er formodentlig forløbet parallelt på de to ældste seminarier. Desværre har Frøbel-Højskolen ikke haft noget blad der er deres eget interne diskussionsorgan, men med oprettelsen af Dansk Børnehav Raad* i 1932 starter bladet af samme navn (forkortes DBR) (DBR 1/1932), og herfra er det lettere at følge den debat og udvikling der foregår på Frøbel-Højskolen. Det er derfor ikke til at sige om udviklingen på de to seminarier er foregået simultant, eller om der har været nogen tidsforskydning, men i 1934 skrev Anna Wulff i en meningsudveksling med Margrethe Marstrand*, at frøbelpædagogerne har mange gode råd og impulser at være Montessorri taknemmelig for. (DBR 2/1934) Altså en holdning, der stemmer overens med Hedevig Baggers 13 år før.

Frøbelteori 1927

Helt afvist blev Montessorri som ovennævnt ikke. I Hedevig Baggers sidste bog: "Friederich Frøbels Teori og Metode" (Kbh.1927), anførtes det på s. 10, at Montessorris metode danner en udmærket indledning til den Frøbelske børnehave.

Bogen er i øvrigt en ganske god beskrivelse af frøbelteoriens stade kort før oprettelsen af det tredje seminarium. (se Bilag 1)

Det er en langt mere udførlig gennemgang af Frøbels legegaver og teorien om de geometriske grundformer end i Den Danske Børnehave (1891). De senere tilkomne psykologiske og pædagogiske teorier nævnes ikke (bortset fra den omtalte bemærkning om Montessorri), men det falder jo også udenfor bogens emne.

Frøbelteorien, som beskrives i 1927, var blevet en del af seminariefaget: Opdragelsens historie. Frøbelmetoden var ikke længere eksemplificeret med handleforslag der knytter sig til en aktuel pædagogik. Frøbel*metoden*. der endnu kort beskrives i Hedevig Baggers: "Smaa børns Lærerinden" (Kbh.1920), der således adskilte sig fra forgængerne som seminarielærerbøger: 1885 og 1891 udgaven af Den Danske Børnehave), var blevet endnu kraftigere reduceret. Ikke engang fletmønstrene blev længere illustreret.

Hvis man sammenligner med Frøbel-Højskolens jubilæumsskrift (Frøbelhøjskolen 25 år, Kbh. 1931), som ikke så detaljeret redegjorde for frøbelteorien, som Hedevig Baggers bog fra 1927, men til gengæld viste seminariets fagplan, - så ser man at frøbelteori og metode stadig var en væsentlig del af faget 'opdragelseslære' på studiets andet år. Frøbel optræder ikke som den eneste pædagog, men dog som den første blandt ligemænd: "Da Eleverne efterhaanden stifter Bekendtskab med de mange Pædagoger baade i ældre og nyere Tid, er det os magtpaaligende, at de lærer denne Pædagogs ejendommelige, dybe Opdragelsestanker at kende gennem hans egen bog." (ibid s.56)

Til faget: opdragelsens historie anførtes, foruden de store udenlandske navne, også danskerne Grundtvig*, Kold* og N. Zahle* (Frøbel-Højskolen 25 år, Kbh. 1931 s.54)

En status over børnehavelærerindeuddannelsen 1927, året før det tredje seminarium oprettedes med Montessorri i sit navn, viser efter min mening, at der var opstået en dansk børnehavetradition, som vel skyldte Frøbel sin begyndelse og sit navn, men skyldte fuldt så meget til Pestalozzi, Rousseau, Comenius, Hall, Stern og almindelig dansk opdragelsestradition.

ILDRØVEN

“...de vanskelige Aar, da Brydningen mellem gammelt og nyt blev saa stærkt i hele den pædagogiske Verden, at man saa at sige maatte kaste alt det, der havde været bærende i ens Arbejde i Støbeskeen, for paany at prøve dets Lødighed, villig til at opgive, hvad der ikke kunne bestaa denne Ildprøve.” (Bertha Wulff i Frøbel-Højskolens program 1938.)

En mere præcis beskrivelse af hvorledes de tidligere frontkæmpere, - nu etablerede ledere af “børnehave sagen” - må have oplevet mellemkrigsårenes pædagogiske debat, kan næppe tænkes.

Det der havde været bærende, er beskrevet i det foregående, det nye var:

- Reformpædagogikken,
- Psykoanalysen,
- Individualpsykologien.

De udenlandske navne der begyndte at optræde var foruden Montessorri: Dewey, Freud, Homer, Lane, Neill, Pfister og Adler.

De mest fremtrædende af de danske navne i den nye børnehaveseminariedebat var: Sofie Rifbjerg*, Sigurd Næsgaard*, Anne Marie Nørvig*, O. de Hemmer Egebjerg* og Marie Benedikte Gregersen*.

Montessorri Pædagogikken

Jeg forudsætter teoriens indhold bekendt, idet jeg her vil give en kronologisk oversigt over nogle af de væsentligste begivenheder i teorien og metodens danske historie.

De fleste af de følgende oplysninger er fra “Den Frie Skole*” (forkortet DFS)

- 1911 Første danske artikel om Montessorri: Marie Helms* i “Samfundets Krav” nr 4/1911
- 1913-1914 den i foregående kapitel beskrevne debat i børnehaveseminariernes forum
- 1915 Tora Constantin-Hansen og Johs. Rosbach indfører Montessorrimetoden på vanførerskolen, efter de har deltaget i et Montessorrikursus i Holland. (DFS 1/1928 og 6/1928)
- 1917 Det første danske Montessorriselskab dannes (DFS 6/1928)
- 1918 Johs. Rosbach opretter Egelundskolen med Montessorripædagogik for 3 til 15 årige børn (Ibid.)
- 1920 Sofie Rifbjerg indfører metoden ved sin værneklasses på skolen ved Marie Kirkeplads (Ibid.)
- Tora Constantin-Hansen og G.J. Arvin* starter 1. Egentlige Montessorribørnehaven. (ibid.)
- 1921 Opblødningen af forholdet mellem Frøbelseminariet og Montessorripædagogikken (jf. Side 14).
- 1922 Hermanda Stilling opretter værneskolens 2. Montessorriklasse (DFS 6/1928).
- - Tora Constantin-Hansen opretter Montessorriskolen i Roskilde. (ibid.)

- 1923 3 nye børnehaver, og værneskolen i Århus får en Montessorriklasse (ibid.)
- 1924 2 nye børnehaver (DFS 10/1924)
- 1925 1 ny børnehave (DFS 8/1925)
- 1927 4 nye børnehaver (DFS 11/1927)
- Vedbæk friskole opretter Montessorriklasse
- 3 børnehjem erklærer sig som "Montessorrihjem" (DFS 6/1928)
- 1928 Sofie Rifbjerg, Tora Constantin-Hansen og Sigurd Næsgaard havde siden midt i tyverne holdt kurser i Montessorripædagogik og psykoanalyse af 3 mdrs. varighed. Nu oprettedes et egentligt seminarium i Margrethe Marstrands lokaler i Kronprinsessegade: Montessorri-kursus for Smaabørnslærerinder* (jf. bilag om seminariernes oprettelsestakt) (DFS 5/1928 s.57-58)
- 1929 1 ny børnehave
- Efter NEF kongressen i København* angriber Sofus Bagger kongressen for den i hans øjne alt for positive modtagelse af Montessorri (VB 7-8/1929)
- I direkte forlængelse af NEF kongressen holder Maria Montessorri en uges verdenskongres på Borups Højskole. (DFS 8/1929)
- 1930 1 ny børnehave (DFS 7/1930)

Status 1930

2 vandførerskoler, 2 værneklasser, 3 skoler, 3 børnehjem, 14 børnehaver og 1 seminarium.

- 1931 Marstrand eleven, Ursula Kejser* kritiserer Montessorri pædagogikken i en artikel i DFS 3/1931.
- De 14 børnehaver der i perioder indrykkede fællesannonce i DFS under rubrikken "Montessorri-Børnehaver" reduceredes til 11 i løbet af året. (DFS 9/1931)
- 1932 2. danske Montessorriselskab oprettes: Foreningen for dansk Montessorriarbejde, men den tager allerede i sin første erklæring afstand fra de ortodokse Montessorripædagoger. Foreningen for dansk Montessorriarbejde vil ikke lade sig: "... lænkebinde af en Metode, Montessorrimetoden, saa lidt som alle andre Metoder" (DFS maj 1932) Der er nu 10 Montessorribørnehaver tilbage. (ibid.)
- 1933 Montessorri navn falder ud af seminariets navn (som nu hedder: Borup Højskoles kursus for Smaabørnslærerinder); øvelser i Montessorrimetode reduceres til et frivilligt kursus sideløbende med den øvrige undervisning. (DFS 8-9/1936)
- 1935 Foreningen for dansk Montessorriarbejde ændrer navn til: Forening for Smaabørnspædagogik (DFS 9/1935)
- 1936 28. januar oprettes 3. danske Montessorriselskab med Vilh. Rasmussen* som leder og en af Maria Montessorri valgt deltager i bestyrelsen (DFS 2/1936)
- 1937 I polemik med Bertha Wulff erklærer redaktionen af DFS at de føler:"... endog en meget tæt Tilknytning til Montessorripædagogikken" (DFS 1/1937), men ifølge et mødereferat for fra Forening for

Smaa børns pædagogik tager "seksualøkonomerne" (Reichianerne) stærkt afstand fra Montessorri (DFS 6/1937). Denne afstandstagen resulterede bl.a. i en artikel af Dr. T. Phillipsen i DBR 9/1937, hvor Montessorris metode hævdes at skabe over-artige og over-selvdisciplinerede børn.

- 1940 oprettes Nordisk Montessorri Seminarium, med Ragnhild Hoff* som leder (DBR 1/1940) Bortset fra enkelte årsskrifter hører man ikke fra Seminariet.
- 1948 I betænkningen om uddannelsen på de anerkendte børnehaveseminarier, har Montessorri to titler med i den anbefalede bogliste. Derudover er der Jens Sigsgaards sammenlignende lille bog om Frøbel og Montessorri.
-

Som det fremgår af oversigten, mener jeg, at teorien var på tilbagetog efter 1931, og at det var Ursula Kejsers artikel i DFS, der blev indledning til, at de tidligere tilhængere begyndte at falde fra igen.

Men hvad var det for elementer i teorien der fængede og som fascinerede så mange unge pædagoger? Og hvad får Ursula Kejser til at indlede reformpædagogernes opgør med Montessorri. Det er i øvrigt de meniges oprør, Marstrand, Rifbjerg, Constantin-Hansen og Arvin tager aldrig afstand fra Montessorri, men der bliver færre og færre nye Montessorribørnehaver, samtidig med, at flere og flere af de tidligere Montessorribørnehaver, enten lukker eller ophører med at annoncere i DFSs fællesannonce for Montessorribørnehaver, fordi de ikke længere betragter sig som tilhørende gruppen.

Det Der Fængede

Det, der fængede ved Montessorri pædagogikken, var ifølge Sofie Rifbjerg (DFS 10/1930) teoriens fokusering på det enkelte barns indlæring, både gennem den individuelle undervisning og gennem de stadig gentagne iagttagelser af barnet. Derudover var de vel gennemtænkte og æstetisk indbydende undervisningsmaterialer en væsentlig faktor for den motivation, lærerinderne oplevede, at eleverne besad.

Ursula Kejsers Oprør

Dette tog sit udgangspunkt i teoriens forudsætning om, at materialet kun måtte bruges på den forskrevne måde. (DFS 3/1931). Når børnene vil gå på den nybyggede trappe af klodser, eller når de vil lege skinner med regnestavene, så siger lærerinden: "Det må du ikke!". Efter kort tid er der opstået en situation, hvor materialet er en hæmsko for pædagogens og barnets fantasi og udvikling (ibid.). Ursula Kejser hævdede, at med det stive undervisningssystem, blev initiativet flyttet fra læreren og eleven til materialet: "I Montessorri-Skolen Underviser en Samling Materiel som fører Barnet derhen hvor Montessorri har villet; det er dødt og uden evne til andet end at blive brugt, uforanderligt, det samme om 100 Aar som i Dag og som for 10 Aar siden". (DFS 1931 s.41)

De danske reformpædagoger kunne ganske simpelt ikke i længden acceptere Montessorri citatet om, at "læreren er den værste hindring for barnet i dets udvikling" (ibid.). - Særligt ikke når læreren var dem selv!

Som jeg har nævnt 1928, var der i midten af tyverne nogle 3 mdrs. kurser, afholdt af Sigurd Næsgaard, Sofie Riffbjerg og Tora Constantin-Hansen. Sigurd Næsgaard underviste i psykoanalyse, mens de to andre underviste i hhv. Montessorriteori og anvendelse af Montessorrimaterialerne.

Kurserne opstod fordi flere unge børnehavelærerinder ytrede ønske om at lære de nye teoriers anvendelse, så de kunne indføre dem i deres praksis. (DFS dec. 1938)

Det vil sige, at det ikke bare var Montessorris teori der fængede i tyverne, det var også psykoanalysen*.

Psykoanalysen

I det følgende bringes en kronologisk oversigt over teoriens indføring på børnehaveseminarierne.

- 1923 Næsgaard og Arvin "møder" psykoanalysen på NEF (New Educational Fellowship) kongres i Frankrig og skriver om mødet i Vor Ungdom 1923 s. 287-289.
- 1925 Næsgaard igen på NEF kongres, denne gang i Heidelberg (Vor Ungdom 1925) og efter hjemkomsten begynder han, Sofie Riffbjerg og Tora Constantin-Hansen de førømtalte 3 mdrs. kurser i Montessorripædagogik og psykoanalyse. (DFS dec. 1938)
- 1927 NEF kongres i Schweiz, hvor Næsgaard lærer at analysere af Pfister (Hjem og Skole 1927 s.182-190) Næsgaard udgiver sin første egentlige psykoanalytiske bog: Pligt og Tvang. Kbh.1927.
- 1928 Næsgaard underviser i psykologi på det nye seminarium (jf. s.21)
- 1929 Vanløseforsøgene lykkes, Næsgaard skriver i den anledning, at Kaspers* indflydelse på skolen er reaktionær og "skal stoppes" (DFS 1/1929)
- Næsgaard kommer med 1. bud på en psykoanalytisk orienteret skolereform: Moderne Skoletanker. Kbh. 1929.
- Pfisters 1. artikel i DFS 5-6/1929.
- 1927-1929 Erritzøe* (Dansk Pædagogisk Tidsskrift, forkortet DPT, 1929 s.135) angiver, at frekvensen af psykoanalytiske artikler i fagpresse og dagblade er stigende.
- 1930 Fuglsang-Damgaard holder foredrag om Pfister i teologisk forening.
- O. de Hemmer- Egeberg og Gertrud Lundholm holder psykoanalytiske kurser for "opdragere" (DFS 4/1030)
- 1930-1936 Næsgaard indleder i artikelserien: Den Ny Opdragelse (DFS 1930-31), men derudover er der få artikler om psykoanalyse i DFS. Der skrives mere om Adler*, det er også individualpsykologien man underviser i (jf. s.25 ff). De få artikler, der er om Freud "holder en lav

profil", f.eks. kaldes seksualdriften for "slægt opretholdelses instinktet" (J. Rosenkjær* i Børnesagens Tidende 15/5 1935).

- Oversættelse af Pfister: "Psykoanalysen i Opdragelsens Tjeneste" Kbh. 1934 afføder dog nogen debat, men kun to mdr.. (DFS 3 og 4/1934)
- 1933 Næsgaard skriver stor artikel om psykoanalyse i Frøbelseminariets blad Vore Børn (VB 2/1933)
- 1936 Pfisters forelæsning på Kbh. Universitet samler 250 tilhørere (DFS 10/1936). Til sammenligning kan nævnes at oxfordbevægelsen samlede 7-8000 mennesker på Kronborg året før. Politiken 5/9 1935).
- 1937 Afskedigelsen af O. de Hemmer-Egeberg (sagen forudsættes læseren bekendt) bliver den første samlede sag siden Vanløseforsøgene, og afskedigelsessagen drejer sig klart om en af psykoanalysens kernesager: seksualteorien, hvor Vanløsesagen mere drejede sig om progressiv pædagogik i almindelighed. Al anden debat gemmes af vejen i reformkredse (jf. side 23). Psykoanalysen havde fået en martyr! I en samtale med Tora Raknes* og jeg selv jan. 1982 udtalte Aase Hauch: " Al undervisning på "kursus" drejede sig om den sag i hele det år, vi arrangerede møder, trykte løbesedler og tænkte ikke på andet." (citater efter hukommelsen)
- De psykoanalytiske artiklers antal er igen stigende i DFS. Formodentlig har afskedigelsen også givet de Hemmer-Egeberg mere tid til at skrive artikler. I hvert fald optræder hans navn oftere i annonceringen af kurser i DFS.
- Den nye lærebog: S.A. Tordrup: Børnepsykologi (Kbh. 1937) indføres i Frøbelseminariets psykologiundervisning (oplyst i brev til mig fra Jens Sigsgaard 25/2 1985). I den er der en omfattende behandling af psykoanalysen. Selvom Tordrup ikke giver udtryk for uforbeholden tilslutning, (jf. side 57) er det klart et signal om, at teorien tages alvorligt.
- 1941 Hvor de Hemmer-Egeberg i sine artikler støtter sig til mesteren Freuds artikler, danner Næsgaard efterhånden sin egen terminologi. Køppe (1983) angiver, at i 1941 indfører Næsgaard begreber der er psykoanalysen fremmed, som f.eks.: Dybet, fejlforvaltning, dynamikere, objekttilknyttede og afbrydere.
- 1948 I den første betænkning* om uddannelsen på børnehaveseminarierne er der et helt afsnit i den anbefalede bogliste der hedder psykoanalyse, individualpsykologi og lign. Her anbefales værker af Adler, Boudoin, Egeberg, Freud, Lane og Neill.

I det foregående er der især lagt vægt på Næsgaards og de Hemmer-Egebergs indsats, selvom mange artikler i DFS var skrevet af f.eks. Sofie Riffbjerg, Anne Marie Nørvig, Gertrud Lundholm og M.B. Gregersen. Det skyldtes at det netop var de to førstnævnte, der kæmpede psykoanalysen igennem, damerne var mere reserverede. Anne Marie Nørvig skriver om Sofie Riffbjerg: "(hun var)... bestandig reserveret overfor de mere yderliggående psykoanalytiske teorier". (DPT 1956 s.406)

Og Lone Erritzø understreger i DPT 1983 s. 141, at den seksuelle frigørelses talsmænd netop var mænd, mens Sofie Riffbjerg, Gertrud Lundholm, Marie

Benedikte Gregersen og Anna Marie Nørvig (den sidste har Lone Erritzøe glemte at få med) skriver om Montessorri og ikke mindst om Adler. Lone Erritzøe skriver, at hun fra samtaler med Sofie Riffbjerg og Gertrud Lundholm ved, at for dem var individualpsykologiens menneskesyn mere styrende for deres pædagogik end psykoanalysens teorier. (ibid s.178).

Individualpsykologien

Når Lis Hemmingsen* og Michael Nielsen* (eksamensopgave til Institut for Teoretisk Pædagogik 1984) i nogen grad gør Adlers succes i Danmark til et spørgsmål om at være mere stuere og mindre provokerende end Freud, så er jeg uenig. I kredsen omkring foreningen den Frie Skole var der samlet folk med betydeligt personligt mod. Der blev kæmpet for Vanløse lærerne (Lone Erritzøe i DPT 6/1982), for O. de Hemmer-Egebjergs stilling (jf. side 20) og der blev vekslet øretæver med nazisterne (DPT 5/1979 s.20); stuerehed og undgåelse af provokationer var næppe øverst på dagsordenen.

I mine øjne er det snarere et spørgsmål om forholdet mellem psykologisk teori og pædagogisk praksis. Psykoanalysen kan bruges til at forklare mange børns problemer, men den er i mindre grad et all round handleanvisende psykologisk redskab i den praktiske pædagogik, og selvfølgelig var teorien i trediverne mindre anvendelig end den mere elaborerede teori i dag.

Lone Erritzøe citerer en ukendt debattør i Monde i sep. 1927, nr.12 s.6-8 for at mene, at psykoanalysen har sin begrænsning netop i det pædagogiske: "Netop fordi Psykoanalysen er naturvidenskabelig, kan man ikke ud fra den aflede nogen pædagogisk Praksis. Psykoanalysen er blot konstaterende og ikke vurderende". (Her citeret fra DPT 4/1979 s.151)

Adlers læggen vægt på livsstilsbegrebet, fællesskabsfølelsen/magtbegæret, kompensation og Adlers anvendelse af Jungs "komplekser" giver pædagogen både muligheden for at begrunde et mere omfattende pædagogisk mål og et psykologisk begrundet moral/værdi begreb (fællesskabsfølelsen). - Adler er simpelthen leveringsdygtig i svar på dagligdagens problemer, hvor Freud kun kunne bruges til at forstå, hvorfor det dog gik så galt, og evt. redde børn med store psykiske problemer.

Man skal heller ikke underkende den rolle, pædagogens køn spiller. Blandt teoretikerne i pædagogik er mænd i overtal (min formodning), blandt folkeskolelærere er der omtrent kønslig ligevægt (Boelskov og Florander 1983); men blandt pædagoger er der overvægt af kvinder (ibid.), og der er ikke nogen grund til at tro, at billedet har været væsentligt anderledes i trediverne, bortset fra at der selvfølgelig ikke har været så mange mandlige pædagoger, enkelte var der dog. (DBR 9/1944)

Det var langt fra så almindeligt i trediverne, at kvinder fik en erhvervsuddannelse, som det er i dag. Det var emancipationens døtre, der blev uddannede, så de evt. ville kunne forsørge sig selv. De kvinder der søgte til reformpædagogiske kredse, var ikke mindst præget af det vi i dag ville kalde kvindekamp.

Freuds syn på kvinden, ikke mindst hans psyko/biologiske forklaring på hendes samfundsmæssige placering, er efter min mening, både fejlagtig og fornærmende overfor disse kvinder (deres valg af livsstil forklaredes bl.a.

med penismisundelse) (Calvin S. Hall: Freuds Psykologi. Kbh. 1961 s.95) (jf. også Lone Erritzøe i DPT 4/1983 s.141)

Dér er Adlers forklaring på kønsrollerne både mere sand og mere anvendelig for netop uddannede, selvforsørgende kvinder. (Se f.eks. Adler: Menneskekundskab. Kbh. 1930 s.117-147).

"Kronologien" ser således ud:

- 1917 Kort K. Kortsen* introducerer Adlers teori i en gennemgang af psykoanalysen (Nyt Tidsskrift for Abnormvæsen, sep, okt/1917)
- 1924 Tom Kristensen* tager teorien op i et par kronikker i Politiken (DPT 1/1983 s.12)
- 1927 Karen Lindstrøm-Lang* indfører teorien på Th. Langs Seminarium og skriver senere en artikelserie i "Folkeskolen" (Folkeskolen 1929 s.679)
- 1928 Der dannes en Adler studiekreds inden for rammerne af foreningen "Den frie Skole" (DFS 5/1928). Artikler om Adler til DFS.
- 1930 "Menneskekundskab" udkommer, oversat af Otto Gelsted*.
- 1931 I DFS indledte Sofie Riffbjerg i en artikelserie over Adlers teori (20 i alt skrevet i perioden 1931-33). Titler som: Det trodsige Barn, det hidsige Barn, det dumme Barn, Stedbarnet og Mønsterbarnet.
- Adler holder to forelæsninger i København. På universitetet: Børns karakter og position i familien. I Politikens regi: Kærlighed og ægteskab. (DPT 4/1983 s. 140)
- 1933 Individualpsykologien breder sig til de to ældste seminarier (jf. side 37)
- 1935 Adler besøger igen København, han holder 6 foredrag om den barnlige personligheds udvikling (DPT 4/1983)
- Franz From* skriver en introduktion til Adler i Børnesagens Tidende juni 1935. En lignende skrives af M.B. Gregersen i DBR 5/1935. Det var da også hende, der havde foranlediget af Adlers besøg (DFS 6/1935)
- 1936 Pfisters besøg giver anledning til debat mellem Freud og Adlers tilhængere i foreningen Den frie Skole (udateret oplysning, jeg mener at have fra Tore Raknes) og (DPT 4/1983 s.146), i bladet af samme navn er der ingen spor af denne disput.
- 1937 Adler dør i Aberdeen, i Danmark er pædagogerne optaget af O. de Hemmer-Egebergs fyringssag og især reformpædagogiske kredse tænkte ikke op andet. (jf. side 20)
- 1938-1948 Kun få artikler i dagspressen der direkte nævner Adler. (Jeg har fundet en enkelt i Børn, Alle Forældres Blad)
- 1944 I en tale til de nye pædagoglærerinde studerende ved Social Pædagogisk Seminariums* indvielse 1/9 1944, anbefaler M.B. Gregersen de unge, at følge Adlers eksempel. (DBR 1944 s.124)
- 1948 Der oprettes en "individual skole" i Hellerup (DFS 4/1983)
- I den første betænkning vedr. børnehavelærerindeudd. anbefales Adlers: "Menneskekundskab" i den foreslåede litteraturliste.
- Siden er der temmelig tavst omkring Adler, lederne ved Individualskolen i Hellerup udgiver et par småbøger i hhv. 1961 og 1969 og i 1971 genudgives "Menneskekundskab".

Når Adler, som det fremgår i oversigten, ikke bliver meget diskuteret efter sin død i 1937, skyldes det formentlig to forhold.

For det første var Adler ikke et skrivende menneske i en sådan grad, at der var mange efterladte skrifter at diskutere. Lone Erritzøe citerer en P.

Bottome for, at Adler mente, at det skrevne ord kun tjente til at manipulere med læseren, men at Adler foretrak at "virke" i direkte kontakt med tilhørerne/patienten. (DPT 5/1982 s.176)

Det andet forhold har forbindelse med, at den del af den danske offentlighed, der beskæftigede sig med Adler, havde ikke andet i tankerne end de Hemmer-Egeberg sagen kort efter Adlers død. Da sindene var faldet til ro, kom verdenskrisen. Adler diskussionen blev afbrudt, men individualpsykologiens grundholdninger fik stor indflydelse på indholdet af børnehaveseminariernes undervisning (jf. side 58).

Psykologiens Udvikling 1930-50

Der var andre end de ovennævnte teorier der vandt indpas i børnehaveseminariernes verden, men i modsætning til Montessorri, Adler og Freud kan man ikke tale om en åre lang diskussion før teorien enten blev almindeligt anerkendt eller, som i f.eks. Montessorris tilfælde, indtog en mere eller mindre agtet plads i opdragelsens historie, men uden aktuel betydning. Disse andre teorier blev præsenterede, evt. ved en bog, anmeldelse, eller et referat af et foredrag, siden blev der af og til henstillet til dem, men der var ikke nogen debat, ingen der grundlæggende nye institutioner i disse teoriers navn eller forsvarede dem overfor de etablerede teoriers tilhængeres tavshed. Disse teorier dukkede også nogenlunde samtidig op i DFS, VB og DBR og af og til så man en henvisning i Børnesagens Tidende. Der var kort sagt bred enighed om disse teorier, ligesom der var bred enighed om Decroly (jf. side 12)

Disse teorier kom alle til landet i tiåret mellem 1930 og 1940. Under krigen 1940-45, var der selvfølgelig småt med impulser udefra. Nazisterne havde fordrevet de mest interessante af deres egne pædagoger/psykologer og teoriformidlingen til de ikke besatte lande var mildt sagt hæmmet af krigshandlingerne.

Jeg vil her nævne teorierne i rækkefølge efter 1. optræden i mine kilder.

1932 I en enquete om straf i opdragelsen citeres **Heinrich Hanselmann*** ganske kort og navnet **Heilpädagogik** optræder i et andet indlæg i samme blad, men nogen egentlig præsentation er det ikke (DFS 3/1932). Først to år senere anmeldes M.B. Gregersens oversættelse af Einführung in der Heilpädagogik: Hanselmann: Opdragelsesvanskeligheder, deres Aasager og deres Bekæmpelse (Kbh. 1934). (DFS 7/1934), (DBR 11/1934) og (VB 7-8 og 9/1934).

Sofus Baggers anmeldelse er bemærkelsesværdig omfangsrig (må fortsættes i to blade for at få plads) og overstrømmende begejstret. Hanselmanns forbindelse til Adler og Freud nævnes, Forbindelsen til Kerschensteiner omtales lidt mere, men endnu mere understreges den forbindelse Sofus Bagger mener at finde til Frøbel (VB 9/1934). Højere ros gaves ikke i Sofus

Baggers redaktørtid af Vores Børn og begejstringen fortsætter i VB 7/1935. Anmeldelserne i de to andre tidsskrifter er kortere, men også positive. I DFS 2/1936 er der en længere artikel om Hanselmann skrevet af M.B. Gregersen; Hanselmanns kursus i Sverige aug. 1936 refereres i DBR 9/1936, hvor der også er en beskrivelse af hans forfatterskab og teori. 17/9 1936 holdt M.B. Gregersen et foredrag om Heilpædagogik i Dansk Frøbel Lærerinde Forening* (forkortes DLFL*) dette foredrag refereres i VB 9/1936. M.B. Gregersen forlod overinspektionen for at oprette et børnehjem hvis pædagogik byggede på Heilpædagogik. I DFS 3/1938 er der en omfattende beretning om dette børnehjem på Virginiavej.

1932 Arnold **Gesell*** præsenteredes på en psykologkongres i København, hans foredrag refereredes i DBR 5/1932, men siden hører man ikke noget fra ham bortset fra Tordrups: Børnepsykologi (Kbh. 1937), men det er jo uden for fagtidsskrifternes debat.

1934 Charlotte **Bühler*** anmeldes i DFS 3/1934 og VB 9 og 10/1935. Begge steder optages hendes arbejde uden diskussion som en almen accepteret og velkommen tilvækst til psykologien. Hendes elever Hildegard **Hetzer*** og Lotte **Dantziger** indgår sammen med Bühler og amerikaneren Gesell i hvad man kunne kalde den eksperimentopsykologiske/udviklingspsykologiske skole.

Det var DFS og VB der indførte Bühler. Dvs. kredsene omkring Frøbelseminariet og Kursus for Smaa børns Lærere. Men i sommeren 1936 holder Hildegard Hetzer et kursus i Sverige. Dette referes i DBR 2-3 1937 og Hetzer inviteres af foreningen: Frøbelhøjskolens Elever (forkortes FHE) til at holde to foredrag i København i april 1937 (DBR 5 og 6/1937). Så der har været enighed i alle børnehaveseminarie kredse om den positive modtagelse, hvilket understreges af Sofie Riffbjergs artikelserie i DFS 2-5/1938, hvor to bøger af Bühler, en af Bühler og Hetzer, tre af Hetzer og en af Dantziger gennemgås - også bringes, om end i forkortet form, i DBR 11/1938. 2/4 1938 holdt Bühler et foredrag i København, det var så velbesøgt, at der i hast måtte arrangeres en gentagelse aftenen efter. (DBR 4 og 5/1938)

1935 Den særlige svenske sociologiske/pædagogiske tilgang til børnehav pædagogik, repræsenteret ved ægteparret **Gunner og Alva Myrdal***, optræder første gang i DBR 7/1935 hvor prof. Jens Warming* anmelder Myrdalernes nyoversættelse: Krise i Befolkningsspørgsmaalet. Anmeldelsen er overvejende positiv, og fylder 6 sider i DBR. I DFS er Næsgaard lidt mere forbeholden, men ikke afvisende (DFS 8/1935), det er C.L. Skjølbo derimod. I DFS 10/1935 opfatter han bogen som et angreb på de frie skoletanker. 26/3 og 30/3 1936 holder Alva Myrdal to foredrag i København (Studiegaarden). Referatet er holdt i en neutral tone (DBR 5/1936) så jeg kan ikke afgøre om Inge Oldenburg* og F. Nissen (som har skrevet referaterne) er enige med Myrdal.

"Bybørn" i den svenske udgave anmeldes over 7-8 sider i VB 5-6/1936. En lidt kortere, og også mere forbeholden anmeldelse havde Inge Oldenburg bragt i DBR 10/1935. Indtrykket af forbeholden i Frøbel Højskole kredse rettes

op af Estrid Biilmannns* begejstrede beretning fra et besøg i de svenske "lekstugor" der er omtalt i "Bybørn" (DBR 1/1936)

Den danske udgave, oversat og udvidet af M.B. Gregersen, modtages helt uforbeholdent af Inge Oldenburg i DBR 6/1936. Især M.B. Gregersens artikel om danske forhold roses. Anmeldelsen i DFS er lidt mere forbeholden (DFS 5/1936), der henvises igen til Skjolbos opfattelse i DFS 10/1935.

1937 Cyril **Burts*** Unge lovovertrædere anmeldes i DFS 5/1937 og DBR i 10/1938 nævnes den som stående på foreningens bibliotek, men nogen egentlig anmeldelse har jeg ikke fundet. I Vore Børn har jeg ikke fundet nogen omtale, men på dette tidspunkt er skellet mellem de to ældste seminariers holdning til DBR for længst ophævet, så en manglende anmeldelse eller omtale i VB behøver ikke at betyde, at Cyril Burt blev afvist af kredsen omkring Frøbelseminariet. At Burt senere ville blive afsløret som svindler, var der ingen der dengang vidste noget om. (Køppe 1983)

1937 Tordrup er ikke nogen selvstændig teoretiker, men en formidler af andres teorier, hans "Børnepsykologi" (Kbh. 1937) modtages som et godt oversigtsværk af Sofie Riffbjerg i DFS 10/1937, idet hun dog kritiserer afsnittet om psykoanalyse som værende en misvisende og afvisende beskrivelse af Freuds teori, men hun mener at Tordrup i øvrigt bakker DFS' skolesyn op.

I DBR 5/1941 nævnes Tordrup første gang, og her kritiseres han for at være mangelfuld, i DBR 9/1941 og 3/1942 er der to artikler af hhv. Karen Bjørnsby og Kirsten Sigsgaard, hvor Tordrup suppleres op med gennemgang af **Neill**, **Schelderup** og Adler. At dette ikke skal tages som en egentlig afvisning af Tordrup, ses bedst af, at hans bog blev anvendt som grundbog af F.eks. Jens Sigsgaard i psykologiundervisningen på Frøbelseminariet allerede fra 1937 (oplysning i brev til mig fra Jens Sigsgaard 25/2 1985).

1940 Jens Sigsgaard indfører den amerikanske **mentalhygiejne*** i diskussionen med en større artikel i VB 11-12/1940 omhandlende **Shermann** og **Bowmann**.

Karakteristisk for mentalhygiejnen bliver teorien summeret op til følgende 5 sætninger:

1. Giv ikke barnet for stor eller for ringe følelse af egen betydning.
2. Gør det uafhængigt og selvstændigt.
3. Undgå skyldfølelse hos barnet.
4. Skaf barnet kammerater, hvis det ikke selv kan.
5. Prøv hver gang at se sagen fra barnets synspunkt.

(VB 11-12/1940 s.44)

Realistisk nok fortsætter Jens Sigsgaard:

"Det er let nok at give gode raad, det er sværere at følge dem. Som oftest er det jo nok saadan, at mange af de vanskeligheder, vi slås med hos børnene, findes hos os selv. Vi trænger vist ogsaa til en omgang mentalhygiejne". (ibid.)

Efter 1945 kommer der ikke nyt ind i debatten. Litteraturlisten i 1948 betænkningen* der blev resultatet af arbejdet i udvalget, afslører ikke nogen enighed om dette teoretiske grundlag for psykologi/pædagogik

undervisningen, den er nærmest en maksimum liste, hvor psykoanalytisk orienterede bøger står blandt bøger fulde af gode råd om kolde afvaskninger (f.eks. hhv.: **Isaacs.**: Fra bleien til skolebænken (Oslo 1935) og

Christiansen, Alfr.: De unges sjæleliv (Kbh. 1941))

I udvalget var der endog meget store holdningsforskelle (oplyst af Jens Sigsgaard i samtale mellem ham, Kirsten Sigsgaard og mig 15/1 1985), men den enighed om uddannelsens retningslinier der nedfældedes i betænkningen af 1948, bredte sig senere til det psykologiske teorigrundlag. I 1950 svarede Frøbel-Højskolens forstanderinde, Inga Oldenburg, provst Kaj Jørgensen i en debat om faget religions placering i undervisningen, at hun gerne i stedet for en egentlig kristendomsundervisning så mange unge kristne i uddannelsen, som så kan:

"... mødes med de mange fine, gode tanker og det kloge kærlige menneskesyn, hvor tids pædagogik og psykologi kan berige dem med"

(DBR 1950 s.58)

I 1950 er der altså bred enighed om "Vor tids pædagogik og psykologi" på seminarierne, en enighed der skulle holde tyve år. (jf. side 73)

2. DEL: UNDERVISNINGENS INDHOLD 1900 – 1950

METODISKE PROBLEMER

En afvejning af teoriernes gennemslagskraft i undervisningen kan løbe ind i nogle problemer, idet man meget vel kan prise en teori, evt. ved at skrive begejstret om den i fagtidsskrifter, uden at den samme teori danner udgangspunkt i ens undervisning. Man kan derfor ikke bruge fagtidsskrifterne som endelig målestok for teoriernes gennemslagskraft.

Seminariernes programmer, årsberetninger og annoncer er heller ikke nogen sikker målestok. Der står oftest ikke hvad undervisningen på seminariet omfatter, og de få steder hvor man kan læse hvilke fag der undervises i, er oplysningerne (med en undtagelse jf. side 30), så generelle, at de ikke er til nogen hjælp. F.eks. kan man i VB 10/1938 s.1 læse, at der på Frøbelseminariet undervises i "sjælelære". Det er der i og for sig ikke noget nyt i, det har der stået i Frøbelseminariets program siden 1885 (Hedevig Bagger: Den Danske Børnehavn. Kbh. 1885 s.12). Fra Jens Sigsgaard ved jeg (samtale mellem ham og mig jan. 1985), at dette udtryk i 1938 dækkede over en grundig gennemgang af Thordrup: Børnepsykologi (Kbh. 1937). Hvad udtrykket i 1885 har dækket over er vanskeligere at sige, men det har været noget helt andet.

Den sikreste vej til oplysning om teoriernes gennemslag i den daglige undervisning på seminarierne, er første hånds beretninger fra undervisningens deltagere på hhv. lærer og elev side.

En måde at få sådanne første hånds beretninger, kunne være at interviewe nogle af disse lærere og elever, men for det første ville det sikkert vise sig vanskeligt overhovedet at finde tilstrækkeligt mange der kunne huske undervisningen før 1930 og for det andet er der ikke tid til at planlægge, gennemføre og rapportere en interview undersøgelse indenfor rammerne af denne opgaves 6-ugers frist.

Jeg må derfor anvende dels de få skriftlige førstehånds beretninger der foreligger, dels mere uformelle samtaler, ført med og uden notesblok i hånden. Ingen af samtalerne er optaget på bånd.

Disse kilder er meget spredte og usikre i forhold til, hvad der måtte være ønskeligt, men de indeholder dog muligheder for, at gøre min "afvejning" mere realistisk, når de anvendes sideløbende med de før omtalte programmer, fagtidsskrifternes artikler og annoncer og andre mere indirekte kilder.

KILDERNE

Jeg vil først nævne de bøger der direkte er skrevet som grundbøger til seminariernes undervisning i perioden 1900-50, i kronologisk orden. Dernæst vil jeg beskrive hvilke første hånds beretninger der foreligger, først de skriftlige, dernæst de mere eller mindre uformelle samtaler jeg henviser til.

Grundbøger

I forordet til 1891 udgaven af Den Danske Børnehave står der, at bogen er tænkt som grundbog på Hedevig Baggers frøbellærerinde kursus. Den første grundbog på børnehaveseminarieområdet i det tyvende århundrede er derfor: Hedevig Bagger: "Den Danske Børnehave" København 1891 (omtales som DDB 1891). Bogen afløste en mindre af samme navn fra 1885.

Den næste bog med udtrykkelig adresse til Frøbelseminariets undervisning er:

Hedevig Bagger: "Friedrich Frøbel, et Livsbillede. Historisk del" København 1916 (omtales her som H. Bagger 1916).

Ovennævnte bog udgjorde, sammen med de to næste, afløseren for DDB 1891: Hedevig Bagger: "Smaabørnslærerinden". København 1920 (omtales her som H. Bagger 1920).

Hedevig Bagger: "Friedrich Frøbels Teori og Metodik. Bearbejdet for den danske Børnehave og Frøbelseminariet". København 1927 (omtales her som H. Bagger 1927).

Sent i seks ugers løsningsfristen for denne opgave oplyste Jens Sigsgaard mig om, at der fandtes en duplikeret bog med titlen:

Sofus Bagger: "Hjælpebog ved Frøbelseminariets Undervisning i Pædagogik" Frøbelseminariet, udateret.

Jens Sigsgaard fortalte mig i telefonen (30/3 1985), at bogen indeholdt oplysninger, der sandsynligvis har underbygget undervisningen i opdragelsens idehistorie; Comenius, Franke, Rousseau, Oberlin, Basedow, Pestalozzi, Frøbel Herbart, Spencer, Montessorri, Decroly, Frøbels elever, Baronesse v. Bulow og Grundtvig bliver gennemgået, og for flere af disses vedkomne, henvises der til videre studium i Niels Bang: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. København (hvilken udgave ved jeg ikke, i min litteraturliste er anført 7. udgaven fra 1931).

Jeg har endnu ikke set bogen, Jens Sigsgaard har sendt den med post, men de strejker på 3. uge i postterminalen. Jeg har derfor ikke kunne inddrage bogen/duplikatet i nærværende udgave af opgaven.

Jeg kender ikke tilsvarende bøger fra andre seminarier.

I betænkningen af 1948 angives der nogle litteraturforslag, for de fleste fags vedkomne på en yderst uforpligtende måde. Undtagelsen er faget psykologi, idet §5 i betænkningen fastslår:

"Den almindelige Børnepsykologi maa være gennemgaaet i et Omfang som i Tordrups Børnepsykologi".

Tordrup: "Børnepsykologi". København 1936 (her omtalt som Tordrup 1936), regnes derfor grundbog i psykologi for Frøbelseminariet fra 1937 (jf. side 25) og de øvrige seminarier fra senest 1953, hvor betænkningen stort set uændret ophøjes til bekendtgørelse*, hvis overholdelse var betingelse for statstilskud.

Skriftlige 1. Håndsberetninger

Der var i alt 6 seminarier ved udløbet af min opgaves tidsperiode. (jf. bilag om seminariernes oprettelses takt) Fra de fire ældste seminarier har jeg, om end få, så dog nogle kilder. Vedrørende det 5. seminarium, Nordisk Montessorriseminarium har jeg ingen umiddelbare kilder til dækning af undervisningens indhold, når der bortses fra enkelte upræcise bemærkninger her og der i kilder fra andre seminarier.

Vedrørende det 6. seminarium, Social Pædagogisk Seminarium (SPS), har jeg i lighed med de fire første, enkelte førstehånds beretninger.

Frøbelseminariet:

Margit Thomsen, rektor ved Aalborg Børnehaveseminarium, har overladt mig en fotokopi af hendes mors noter fra undervisningen på Frøbelseminariet efterår 1908 - forår 1910, hvor hun var under uddannelse som børnehav lærerinde:

Sigrid Bauer: Metodik og Børnehaveteori (samlet af Leonora Heerwardt). Charlottenlund 1909 (her omtalt som SB 1909).

To enkelte seminarieprogrammer er uddybende nok til at komme med i denne sammenhæng, det ene er: Sofus Bagger: Beretning om de frøbelske Institutioner 1880-1935 med Program for Frøbelseminariet. København 1935 (her omtalt som S. Bagger 1935).

To år efter Jens og Karen Sigsgaard overtog ledelsen af Frøbelseminariet var fornyelsen af seminariets undervisning så vidt fremskreden, at et nyt seminarie program måtte udsendes: Jens Sigsgaard: Frøbelseminariets Program 1943. København 1943 (omtales her som Frøbelseminariet 1943). De enkelte fag er kort beskrevet, med angivelse af hvilken litteratur der læstes til de enkelte emner.

Da jeg havde afleveret min bogliste til dækning af det område, inden for hvilket, denne opgave skulle formuleres, sendte jeg Jens og Kirsten Sigsgaard en kopi af den del af listen, der omhandlede de bøger, jeg formoder man har anvendt i seminariets undervisning, på et eller andet tidspunkt i de 100 år den egentlige seminarium uddannelse har eksisteret herhjemme. Kirsten skrev 25/2 1985 et 4 sider langt brev til mig, med redegørelse for hvilken litteratur hun kunne huske at have anvendt i sin undervisning (her omtalt som KS feb. 1985) og Jens sendte listen tilbage, med afkrydsning og enkelte

tilføjelser af de bøger han havde anvendt i undervisningen (her omtalt som JS feb. 1985). Disse to breve har afsenderne selvfølgelig ikke skrevet med henblik på, at jeg skulle citere dem offentligt, men de har efter at have set manuskriptet til denne opgave, telefonisk meddelt deres accept. Jeg er i denne forbindelse, som i så mange andre, disse to mennesker megen tak skyldig.

Frøbel-Højskolen:

På s.10 omtales en brevsamling fra en elev på Frøbel-Højskolen 1918-19. Denne indeholder også et par iagttagelses opgaver og digte. Bogen omtales i Frøbel-Højskolen gennem 25 år, Kbh. 1931: Hans Koch: Agnete, et livsbillede. Aarhus 1921 (her omtalt som Agnete 1921).

Frøbel-Højskolen har to gange udsendt et jubilæumsskrift, efter hhv. 25 og 50 års virksomhed, de er begge meget informative og omfattende publikationer. Den første er: Anna Wulff: Frøbel-Højskolen gennem 25 Aar. København 1931 (her omtalt som Frøbel-Højskolen 25 år). Den anden er: Inge Oldenburg (red.): Frøbelhøjskolen 1906-56. København 1956 (her omtalt som Frøbelhøjskolen 50 år).

Montesorri-Kursus for Smaabørnslærerinder:

Sofie Rifbjerg skrev i slutningen af 1930'erne to artikler, der beskrev uddannelsen på Borup Højskoles Kursus for Smaabørnslærerinder i DFS dec./1938 (her omtalt som "kursus" 1938)

Det tredje seminarium er også dækket ind med: Sofie Rifbjerg: Træk af den moderne opdragelses historie. 2. udgave, København 1969 (her omtalt som Rifbjerg 1969).

Jysk Børnehaveseminarium:

Ti år efter oprettelsen udsender JBS* et kombineret jubilæumsskrift og program:

Jysk Børnehaveseminarium 1933-1944 statsunderstøttet Aarhus 1943 (her omtalt som JBS 10 år). Heri er der i lighed med "Frøbelseminariet 1943" en kort omtale af de enkelte fags indhold.

Det 5. seminarium er ikke dækket ind, men det 6., der nu hedder Århus Børnehaveseminarium hed dengang:

Social Pædagogisk Seminarium:

Seminarieret udgav sidst i 1984 et omfattende jubilæumsskrift:

"Børnehavegerningen er ikke sentimentalt Tantearbejde". Århus 1984.

Heri har Grethe Jacobsen skrevet artiklen: At være elev på SPS sidst i fyrrerne, (her omtalt som GJ 1984) og Nancy Bratt har skrevet: Om psykologien på Social Pædagogisk Seminarium i de første årtier (her omtalt som NB 1984).

Mundtlige Beretninger

Jeg har gennem årene talt med mange ældre kollegaer, som ganske ung praktikant i Flensborg har jeg endog hørt Bertha Wulff fortælle eventyr for børn, men først de sidste 5-6 år har jeg interesseret mig for, hvorledes undervisningen udformede sig på seminarierne før min egen seminarie tid (1970-73). De gange jeg har talt med ældre kollegaer, har oftest været uforberedte, heldige slumpetræf, hvor jeg ikke havde papir og blyant endsige båndoptager parat. Der er dog to undtagelser:

Før det første et foredrag på Odense seminarium 8/11 1983, som Tora Raknes holdt, hvor hun gav et rids af den pædagogiske udvikling siden 1940'erne (her omtalt som Tora Raknes nov. 1983). Jeg var tilstede og tog flittigt noter.

Før det andet, en samtale med Jens og Kirsten Sigsgaard 15/1 1985 (her omtalt som hhv. KS og JS jan. 1985), hvor jeg løbende tog noter. Denne samtale drejede sig generelt om årene 1935-1974 på Frøbelseminariet, arbejdet i det første uddannelses udvalg 1946-47, Dansk Børnehav Råd i 1950'erne mm.

De andre samtaler refereres dels efter hukommelsen, dels efter noter skrevet ved først givne lejlighed efter samtalen.

Jeg har tidligere nævnt en samtale mellem Aase Hauch, Tora Raknes og mig i Helsingør jan. 1982 (her omtalt som hhv. Aase Hauch og Tora Raknes 1982). Denne samtale handlede mest om O de Hemmer-Egeberg sagen fra 1936, men også om formandsvalget 1954 i Dansk Børnehav Råd. Disse samtaler fik jeg ikke skrevet noter på.

22/6 1984 havde jeg en samtale med tidligere assistent i Dr. Caroline Amalies Asyl, frk. Lea Ingeborg Rentz Guhle* Hun var elev på Frøbel-Højskolen 1925-27 og huskede en del om sin uddannelsestid (samtalen her omtalt som Guhle 1984). Denne samtale har jeg enkelte notater fra, skrevet nogle timer efter samtalen var afsluttet.

FRØBELSEMINARIET 1900-1950

1900-1926 Hedevig Bagger

Uddannelsen på Frøbelseminariet har siden 1915 formelt været 2 årig, men reelt har den været 2 årig siden 1899 hvor kursusvirksomheden blev delt i to kurser, af hver ti mdrs. varighed, afsluttet med eksamensbevis af hhv. 1. og 2. grad (se f.eks. DFT 5/1901). I de år hvor begge de første seminarier havde meget få studerende (1902-11) var det første forløb kortet ned til 4 mdr. (DFT 6/1909) (2. grad)

Med afgangsbetrag fra 2. grad var man skikket til en medhjælperstilling ved børnehaven eller asyl, mens man med afgangsbetrag fra 1. grad var skikket til leder af disse institutioner.

For at kunne blive optaget på kurset med afgangsbetrag af 1. grad, måtte man være en dame:

"...der er i Besiddelse af Kundskaber og pædagogisk Fordannelse" (DFT 5/1901).

Den omtalte "fordannelse" har nok svaret til medhjælperindekurset, så derfor har uddannelsen i praksis været 2 årig i næsten hele det 20. århundrede. De første 15 år blot med den mulighed, at kunne springe til og fra 2. kursusår, alt efter hvad økonomien, lysten og Hedevig Bagger tillod.

Antallet af elever har ikke været mange. I S. Bagger 1935 ser man på siderne 66-69 navnene på samtlige der har modtaget afgangsbetrag af 1. grad indtil 1935. Her ses det, at gennemsnittet i årene 1902-1915 var 5 elever pr. år, svingende mellem 1 (1911, 1912) og 10 (1904). I årene efter 1915 stabiliseredes elevtilgangen noget, men først i 1928 kom tallet op på 13. Undervisningen har derfor, efter al sandsynlighed, været præget af tæt kontakt mellem lærer og elev.

Fagene var dengang: Almindelig og særlig frøbelsk pædagogik, sjælelære, børnehaveteori, kundskab om det menneskelige legeme, sundhedslære, anskuelses undervisning, anskuelses tegning og frøbelsk håndgerning. Derudover var der praktiske øvelser både i seminariets øvelsesbørnehaven og i asyl (DFT 3/1902).

Bortset fra sundhedslære og kundskab om det menneskelige legeme, har resten af fagene formodentlig været baseret på DDB 1891 som grundbog og udgangspunkt for undervisningen (jf. side 9). Bogen giver i høj grad udtryk af, at det der formidledes på Frøbelseminariet i det væsentligste var en metode, knyttet til en bestemt børnehaven praksis (Dansk Børnehaves) og ikke en egentlig pædagogisk/psykologisk teori.

Det kan dog være vanskeligt at afgøre, hvad der lå bag fagoverskriften: Sjælelære, idet der i førstehåndsberetningerne og grundbøgerne ikke var andet end overfladiske bemærkninger om, at sådan noget var godt at kende til, når man havde med børn at gøre.

I afsnittet om børnenes behandling i DDB 1891 s.111-117 hævdede Hedevig Bagger, at de anførte regler var opstillet på baggrund af hendes erfaring og først senere udviklet nøjere ved studiet af sjælelæreren (DDB s.111).

Også i SB 1909 finder jeg det samme præg af metode uden baggrund i nogen psykologisk teori. Til trods for, at Sigrid Bauer også priser det:

"...psykologiske Studium (der) der berige vort Syn ved Fænomenernes Afveksling og Mangfoldighed" (SB s.42) skriver hun ingen noter, der kunne antyde, at hun har modtaget nogen undervisning i psykologiske teorier.

Blev der måske ikke formidlet psykologisk teori på seminariet, blev der sandelig formidlet en hel del gode råd og praktiske arbejdsrutiner vedr. f.eks. måltids tilrettelægning, protokolføring mm.

Imellem disse gode råd og arbejdsrutiner dukker der af og til forskellige udtryk op for pædagogiske holdninger og mål, der, selvom de måske ikke ville være Frøbel helt fremmed, er langt mere Baggers end Frøbels. F.eks. noterer Sigrid Bauer:

"Som en meget slem Uvane maa nævnes Lysten til at foretage usædelige Bevægelser; den Lærerinde som bemærker sligt, og af misforstaaet Undseelse ikke griber ind, paadrager sig et stort Ansvar; de skyldige Børn vil snart smitte de uskyldige, og man kan se hele Klasser i større Pigeskoler, henfalde til denne uhyggelige Sygdom.

For en ung Lærerinde er det ogsaa en meget forlig Bestilling at undervise i en Drengeklasse, selvom det kun er smaa Dreng, fordi Dreng nu engang er tilbøjelige til at have deres Fingre, hvor de ikke maa have dem, og dog er Disciplinen her forholdsvis let, naar man blot har Forstand paa at optræde bestemt; i Begyndelsen af Timen, naar alle er paa Plads, kommanderes "Ret"; "Hænderne paa Bordet", og saa snart en Elev gør Forsøg paa at tage Hænderne ned, maa det paatales." (SB 1909 s.21-22)

Sigrid Bauers noter indeholder kun få steder bemærkninger vedrørende skoleundervisning, dette citat er en af dem.

Det er ikke bemærkelsesværdigt, at der på Frøbelseminariet formidles holdninger til børns seksualitet, der svarede til omgivende samfunds holdninger, selvom det er sjældent at se en så klar signalering af disciplinens formål. Det bemærkelsesværdige ligger snarere i, at man har fundet det så nødvendigt at formidle disse holdninger, at man er gået langt op i skolealderen for at finde tilstrækkeligt afskrækkende eksempler på "uvanen". Det er muligt, at Frøbel i andre sammenhænge ville være enig i ovennævnte notat, men selve krumtappen i Frøbels pædagogik: inderliggørelsen af det ydre/yderlig gørelsen af det indre, er svær at forene med afvisningen af børns onaneren på baggrund af en overfladisk forståelse af fænomenet. Frøbel ville have prøvet at forstå.

I en afhandling om bevægelseslege fra 1840 skriver Frøbel (her i Viggo Tønsberg oversættelse):

"Opdrageren og børnepædagogen må aldrig betragte barnets ydre aktivitet som noget uafhængigt og særskilt, men må altid se det i relation til barnets indre liv, hvad enten det er begrundet deri, eller har sin indvirkning på det indre" (Friedrich Frøbel:

Småbørnspædagogik. Kbh. 1980 s.68).

Det kan som sagt ikke udelukkes, at Frøbel ville have søgt at undgå de "usædelige bevægelser", men i så fald ville det ikke være gjort med en kort og

overfladisk fordømmelse, og det har formodentlig ikke været fra Frøbel man har lært metoden med at kommandere "ret"; "hænderne på bordet". Dette område var ikke det eneste, hvor undervisningen på Frøbelseminariet viste præg af andre holdninger end de frøbelske. Tværtimod har det ikke været mig muligt at finde noter i SB 1909, der signalerede andet og mere fra Frøbel end hans navn.

I DDB 1891 var der som før omtalt (jf. side 9) en gennemgang af Frøbels liv, men den fylder 7 af 160 sider, resten er helliget "Dansk Børnehaven System" (Hedevig Baggers egen børnehaven). Hedevig Bagger vidste formodentlig ikke ret meget om Frøbel (ud over Herman Triers lille bog fra 1870) da hun oprettede Dansk Børnehaven i 1880. Beretningen om Frøbel i Den Danske Børnehaven 1885 er som før nævnt (jf. side 9) endnu tyndere end i DB 1891. Det er min formodning, at Hedevig Bagger har dannet sin egen pædagogiske praksis uden større kendskab til nogen pædagogisk teori på børnehavenområdet (Hedevig Bagger var uddannet som institutbestyrerinde, i dag svarende til cand.mag., og kom ikke i berøring med de tyske frøbel-institutioner før 1900) (S. Bagger 1935 s.21 og 54), men denne praksis har med årene fået mere og mere præg af Frøbels teori, når Hedevig Bagger skulle begrunde sine handleforslag. Hedevig Bagger har dermed formet begyndelsen til en særlig dansk børnehaven tradition sideløbende med den frøbeltradition der var kommet til landet i 1870 (jf. side 15).

I et interview med Danmarks første børnehavelærer uddannede mand, Chr. Engelstoft, bekræftede denne, at undervisningen lagde mere vægt på manuelle færdigheder, end f.eks. børnepsykologien (VB 4/1945).

Udviklingen på Frøbelseminariet i århundredets første tiår lader sig følge ved en sammenligning mellem DDB 1891 og SB 1901. Sigrid Bauers afsnit om skolehygiejne viser en ikke overraskende genspejling af en tilsvarende udvikling i lægevidenskabens erobringer i dette tiår. Der er ikke nogen noter der viser udviklingen af den psykologiske teori, men det vender jeg tilbage til senere. Her vil jeg i stedet beskrive et nyt "fag": pligtlæren.

I SB 1909 er en væsentlig del af noterne helliget børnehavelærerindens ni pligter, som først remses op, siden udlægges pligt for pligt, som i en katekismus.

Remsen lyder således:

Børnehavelærerinden i Børnehaven; hendes Pligter.

1. Lærerinden maa omfatte sine Elever med omfattende og oprigtig Kærlighed.
2. Lærerinden maa vogte sig for Partiskhed i sin Omgang med Børn.
3. Lærerinden maa have Agtelse for Barnet og Tillid til det.
4. Lærerinden maa i enhver Henseende passe nøje paa det Eksempel hendes Opførsel giver Børnene.
5. Lærerinden må behandle Børnene med Alvor og Forstand, og ungsaa alle unyttige Straffe.
6. Lærerinden maa gøre sig Umage for at trænge ind i det enkelte Barns Individualitet og indrette sin Fremgangsmaade derefter.
7. Lærerinden maa sætte som sin højeste Opgave at udvikle og vedligeholde Elevernes sædelige og religiøse Anlæg.

8. Lærerinden maa alvorligt og flittigt være betænkt paa stadig at udvikle sin personlige Dannelse og faglige Dygtighed.

9. Lærerinden maa beflitte sig paa taktfuld Optræden lige overfor enhver med hvem hendes Kald bringer hende i Berøring.

(SB 1909 s.29-30)

I disse ni regler ligger kernen af de pædagogiske holdninger der formidles sammen med Dansk Børnehaves system på Frøbelseminariet. De er næppe opstået i 1909, de må være udviklet over en årrække og fastlagt før Sigrid Bauer skriver dem ned. De ændrer sig i hvert fald ikke de næste mange år. (jf. side 53).

I 1920 kommer "Smaabørnslærerinden" som den midterste i den trilogi der afløser DDB 1891 som grundbog (jf. side 28) og her gentages, næsten ord til andet, både remsen med de ni pligter og de omfattende forklaringer som Sigrid Bauer også havde noteret samvittighedsfuldt ned.

Hedevig Bagger angiver, at "pligtlæren" er:

"Til dels efter Eleonora Heerwart"

(H. Bagger 1920 s.19)

Heerwart var en tysk frøbellærerinde, og det er formodentlig fra hende det religiøse indhold i den 7. regel (jf. ovenfor) idet Hedevig Bagger intet andet sted i sit forfatterskab røber noget religiøst engagement.

H Bagger 1920 har også har også et kapitel om småbørnsopdragelsen i hjemmet, hvor en småbørns guvernantes pligter forklares, og hvor der beskrives en særlig frøbelsk måde at varetage disse på. Til forskel fra kapitler der vedrører børnehaven, er der her en tydelig forbindelse til Frøbels teori og metode. F.eks. forventes frøbelsguvernanten at have et aflåset skab med Frøbels legegaver:

"Naar Barnet har taget Plads, bliver Legegaverne taget frem af det aflåsedede Skab, hvorpaa de altid gemmes efter Brugen. De maa nemlig aldrig staa fremme, saa Barnet selv kan tage dem. Med de frøbelske Gaver maa nemlig kun leges efter Metode, og det kan Barnet ikke paa egen Haand."

(H. Bagger 1920 s.8)

Her viser Hedevig Bagger sig som tilhænger af det stive ortodokse frøbelsystem, men det er kun i forbindelse med guvernantearbejdet, i børnehavepraksis ønsker hun et mindre stift og ensidigt teoretisk funderet system (jf. citatet side 9).

I H. Bagger 1916, H. Bagger 1920 og H. Bagger 1927 træder Frøbels egen teori, i det hele taget, langt klarere og mere detaljeret frem end i Hedevig Baggers tidligere forfatterskab. Det er som om, at Hedevig Bagger først sent i livet begyndte at studere Frøbel for alvor.

På overfladen, dvs. i programmerne, udviklede undervisningen på Frøbelseminariet sig ikke meget. Der er en lille bemærkning om Montessorri til forskel mellem programmerne i 1902 (DFT 3/1902) 1935 (S. Bagger 1935). Men som jeg tidligere har været inde på (jf. side 27), Så foregår der væsentlige ændringer i realiteterne bag de uforanderlige programmer.

I det lille afsnit om børnehavelærerindens uddannelse, der findes bag i DDB 1891, nævnes Frøbel ikke. Der tales om sangstemme, modenhed, viden om modersmålet, litteratur og eventyr mm. - men ikke et ord om Frøbel.

I 1927 har han fået en helt anden central placering i rækken af kundskaber der skal tilegnes under uddannelsen:

1. Dansk Diktion og Stil; Modersmaalet i tale og fortælling.
2. Sundhedslære. Lokalets hygiejne. Samaritterhjælp.
3. Pædagogikkens Historie i Enkeltskrilddringer og i Tilknytning til Kulturhistorien.
4. Frøbel historisk. Frøbel metodisk.
5. Iagttagelsesundervisning med Kridttegning. Farvelære.
6. Lærerindens Pligter.
7. Samfundslære.
8. Praktisk Øvelse.

(H. Bagger 1927 s.12)

Det kunne virke paradoksalt, at mens Frøbel får mindre og mindre betydning for de praktiske handleanvisninger vedrørende børnehavearbejdet (jf. s.19), får han større og større betydning for seminariets teoriundervisning.

Min forklaring på fænomenet er, at omkring 1900 er uddannelsen på Frøbelseminariet (som før fremhævet) en indføring i Dansk Børnehaves metode, dvs. Hedevig Baggers egen praksis, og her er det igen værd at notere sig, at hun ikke selv havde nogen frøbeluddannelse, da hun begyndte i 1880. Frøbel var en baggrundsfigur, der mere af navn end af gavn, havde indflydelse på metoden der anvendtes.

Senere udvikler seminariet sig, der undervises mere og mere i egentlig opdragelses og undervisnings teori. Denne teori bygger først og fremmest på det, der langt op i tiden har været teoretisk pædagogisk hoveddisciplin: Opdragelsens idehistorie. (På Institut for Teoretisk Pædagogik var det tilfældet helt op til 1982). Psykologien som senere bliver den anden hjørnesteen i seminariets undervisning, er i 1927 ikke værdig til at nævnes på linie med f.eks. samaritter hjælp (se citat ovenfor).

Der er da heller ikke tilknyttet nogen med psykologisk (dengang filosofisk) uddannelse til seminariet, derimod har der altid været tilknyttet en læge.

I den udvikling, hvor opdragelsens idehistorie får større og større betydning, kommer Frøbel ind i billedet. Ikke som en nutidig dagsaktuel pædagogisk teori, men som den af de historiske pædagoger man skattede højest, tæt fulgt af Comenius, Rousseau og Pestalozzi.

Denne udvikling havde udfoldet sig over en længere årrække, men mine førstehåndskilder ligger desværre ikke tæt nok, til at jeg kan følge udviklingen skridt for skridt som det var tilfældet med den pædagogiske diskussion i opgavens 1. halvdel.

1926-1941 Sofus Bagger

Da Hedevig Bagger dør i sommeren 1926, 84 år gammel, overtager hendes 78 årige enkemand seminariets ledelse.

Der er ingen førstehåndskilder til belysning af hans undervisning, men hans udgangspunkt har formodentlig været det samme som Hedevigs.

Den på s. 28 omtalte bog/dupligerede skrivelse om undervisningen i opdragelsens idehistorie, har jeg desværre ikke fået ud af postterminalens strejke endnu.

Helt uden viden om den periode på seminariet er vi dog ikke, for der sker en betragtelig udvikling med seminariet. Trods den aldrende mands tiltagende svagsyn, der må have vanskeliggjort tilegnelsen af nye teorier, (JS jan. 1985) ændrer seminariets signaler og bliver mere og mere præget af reformpædagogernes teorier i sin undervisning. I 1932-33 sker der to skelsættende begivenheder. For det første får Næsgaard adgang til VB' spalter med en introduktion til psykoanalysen (jf. side 20), men det behøver som nævnt på side 27 ikke at betyde, at undervisningen på seminariet ændrer sig. Det gør derimod den anden begivenhed: Sofie Riffbjerg inviteres til at holde foredrag på Frøbelseminariet 15/12 1932 (VB 1/1933). Foredraget handler om Adler, og gentages et par gange i løbet af 1933-34 (VB 9/1933 og 10/1934), sandsynligvis for de nye seminariehold. Hvor Næsgaards artikel om Freud ikke ses at have nogen anden virkning, end at bane vej for Adler foredragene, så fører disse til, at Sofus Bagger i 1935 meddeler, at han vil undervise det nye elevhold (årg.1935-37) i: "Den Adlerske Retning af Individualpsykologien" (VB 4/1935), dvs. at Adlers plads i undervisningen flyttes fra, at være et emne for eksterne foredragsholdere til at være en del af forstanderens egen undervisning.

At en halvblind 87 årig mand i den grad skifter udgangspunkt for sin undervisning, aftvinger mig den dybeste respekt. Der er en utrolig bedrift, om han så har fået nok så meget hjælp af sin anden kone Dagmar Bagger (VB 3/1943), til at se rent fysisk, så vidner det om en nysgerrighed og lærervillighed der savner sidestykke.

De ændringer der begyndte i 1932-33 tager yderligere fart i 1937, hvor Jens Sigsgaard overtager psykologiundervisningen. (JS jan.1985) Jens Sigsgaard er den første med egentlig uddannelse i psykologi (på dette tidspunkt stud.mag., cand. psych. fra 1945), der underviser op seminariet, og det viser at "sjælelære" eller psykologi, har opnået en ny og vigtigere rolle i seminariets undervisning. Psykologi er, i lighed med pædagogisk idehistorie, blevet en hjørnesten i den pædagogiske teori.

1941-1950 Kirsten Og Jens Sigsgaard

Jens er en af 1. generations cand. psych.´erne, inden da var han uddannet skolelærer. Kirsten Sigsgaard, der blev praktikforstanderinde, var uddannet børnehavelærerinde fra Borup Højskoles Kursus for Smaabørnslærerinder. Med dette forstanderpar, blev den udvikling seminariet indledte i begyndelsen af trediverne fremskyndt yderligere.

Seminariet blev en del af de kulturradikales kreds (KS feb. 1985) og den sidste rest af "overvejende metodeformidlende" undervisning blev langsomt presset væk og i stedet for indførtes den nye syntese af teori og praksistradition, der var skabt på "kursus" (jf. side 45). Selvfølgelig var der stadig praktik i børnehaverne og praktisk-pædagogisk undervisning på seminariet, men eksamen i praktik, dvs. lærers og censors overværelse af en

eksaminands håndtering af en gruppe børn, forsvinder efter få år. I 1942 overværede Kirsten Sigsgaard som lærer og M.B. Gregersen som censor en meget jysk talende elev, Edvine, udføre et emnearbejde om ”sporvognen”. Det forekom læreren og censoren grotesk, at man eksaminerede i ”praktik”, ud fra en løsrevet endog speciel og belastet situation (KS jan. 1985). Året efter eksamineredes ikke længere i praktik (Frøbelseminariets program 1943). Derimod fik man påført afgangsbrevet en årskaraktter/udtalelse i praktik.

Fra 1943 kommer der en række programmer for seminariets undervisning, der er betydeligt mere oplysende end de tidligere programmer. Nogen kilde til hvad man underviste i er det jo ikke, men nok en kilde til, hvad man agtede at undervise i, og det er vel forsvarligt, at tro de to ting har været sammenfaldende i væsentlig grad. Der er nu lagt op til en hel anden uddannelse end i Hedeveg Baggers tid. Jens Sigsgaard skriver i 1943 programmets indledning:

”.. Tyngdepunktet for fagene ligger indenfor fagene psykologi, pædagogik, sindshygiejne og alm.hygiejne”

(ibid. s. 1.)

Psykologi nævnes først. Og gentages med udtrykket ”sindshygiejne”. Ikke alene lægges der ikke mere så stor vægt på Frøbel, som i 1927, han undsiges ligefrem (i forlængelse af citatet ovenfor):

”Indenfor den manuelle beskæftigelse, der stadig indtager en betydelig plads i uddannelsen, lægges i høj grad vægt på at udvikle elevernes skabende evner og derigennem lære dem at forstå og respektere barnets skabende virksomhed, som Frøbel frem for nogen pædagog har hævdet betydningen af. Selvom vi alene af den grund føler os knyttet til den frøbelske pædagogik, er det dog naturligt, at det er vor tids pædagogisk-psykologisk metodik, der præger seminariets virksomhed”.

(ibid.)

Citatets sidste tre linier viser, at Frøbel var trådt i baggrunden, men det er ikke den største ændring, for Frøbel har ikke i særlig udstrakt grad været det væsentligste undervisningsindhold på Frøbelseminariet, det var Hedeveg Baggers metode, der var kernen: ”Pligtlæren” som den hed til 1935 (S. Bagger 1935.)

Den væsentligste ændring er holdningen til psykologien som videnskab. Nu skulle der undervises i psykologi som andet og mere end noget der: ”beriger ens Syn ved Fænomenernes afvekslen og mangfoldighed” (SB 1909). Der skulle først og fremmest undervises i psykologien som en hjørnesteen i børnehavelærerindens kundskaber, men der skulle også undervises i psykologi for deres egen skyld. I 1943 forsøger man at dele de nye studerende i to hold, et almindeligt hold, som læste danske tekster, og et ”eksamenshold” dvs. et hold af elever med forudgående real – eller studentereksamen, og som derfor også formodedes at skulle bringes videre i psykologien end studiet af Tordrups Børnepsykologi:

”På eksamensholdet gennemgås endvidere med støtte af fremmedsproglig faglitteratur behaviorismen, gestaltpsykologi, dybdepsykologi, karakterologi og social psykologi, der skulle kunne danne grundlag for evt. senere cand. psyk studium ved universitetet”.

(Frøbelseminariets program 1943)

Hvorvidt det er gået som man planlagde, ved jeg ikke, der er jo som før nævnt, forskel på programindhold og realiteterne i undervisningen. Det er heller ikke pointen, at man rent faktisk underviste i mere psykologi, end der var brug for i børnehave praksis, men at holdningen til psykologi var ændret fra at være et hjælpe fag til det egentlige hovedfag.

Pædagogik beskrives i 1943 programmet som dels opdragelsens idehistorie, stadig med mest vægt på Frøbel, dels som gennemgang af "vor tids" pædagogik med Alva Myrdal : "Bybørn" som grundbog.

Af andre fag kan nævnes **hygiejne**, som formodentlig havde fulgt med tiden i den grad som underviseren siden 1898 H.P.T. Ørum havde fulgt den.

Samfundslære, sociallovgivning; befolkningslære et nyt fag med tilknytning til ægteparret Myrdals teorier. **Biologi/naturiafgtagelse**, som undervistes af Ingvald Lieberkind og det er sandsynligt, at hans undervisningsstil har lignet de senere så folkekære fjernsynsudsendelser.

Dansk, skabende arbejde, tegning; manuelt arbejde, her er programmet helt uden henvisninger til Frøbel og de frøbelske håndarbejder. **Lege**, dvs. folkedanse og sanglege. **Børnehavelære**, i dette fag har Kirsten Sigsgaard formodentlig videreført en syntese af teori og praksis tradition, hun selv har lært i sin elevtid på "kursus" **sang** her anvendtes både Højskolesangbogen og Astrid Gøssels sangbog for børnehaven. **Gøssel gymnastik** og **regnskabsføring**. Store ændringer havde slået igennem seminariet var blevet reformpædagogisk/kulturradikalt i lighed med det seminarium Næsgaard og Rifbjerg oprettede i 1928.

FRØBEL-HØJSKOLEN 1906-1950

1906-1915 Anna Wulf

Som før nævnt var Anna Wulf uddannet fra Dresden Fröbelstiftelse (jf.s.s 9) en uddannelse der ikke ensidigt gik på de frøbelske teorier og beskæftigelses metoder, men også inddrog den børnehavepraksis der var opstået omkring Pestalozzi-Fröbel Haus i Berlin. Sofus Bagger mente i 1900 (jf.s. 9), at det netop var denne udgave af frøbelpædagogik, der lå Dansk børnehaven nærmest.

Fröbel-højskolens teoretiske udgangspunkt har altså været i overensstemmelse med den praksis Frøbelseminariet formidlede, men uddannelsen i de første år på Fröbelhøjskolen er temmelig løst beskrevet i de førstehånds kilder jeg har fundet, og af programmerne kan man blot læse, nogle fagoverskrifter, uden angivelse af grundbøger, emner eller andre uddybende bemærkninger. De fag der står anført, adskiller sig ikke væsentligt fra den samtidige uddannelse på Frøbelseminariet, kun springer det i øjnene, at der ikke nævnes et ord om hverken psykologi eller sjælelære. Selvom det har været svært at rekonstruere hvad der har været ment med "sjælelære" på Frøbelseminariet, og at det langt op i perioden var af så ringe betydning, at det ikke blev nævnt i rækken af kundskaber (jf. side 36), så er sjælelære/psykologi af så ringe vigtighed for Fröbel-højskolen undervisning før 1915, at det end ikke optræder på fagplanen. Uddannelsen var etårig til 1919 og i lighed med Frøbelseminariet var der i årene før 1. verdenskrig kun ganske få elever hvert år, en sammentælling af de elever der er nævnt i Fröbel-Højskolens 25 år, afslører et gennemsnitstal på 4 elever om året mellem 1906 og 1915, et år endog slet ingen elever (1909). Efter verdenskrigen stiger tilgangen dog, og der bliver omkring 23-28 elever på hvert hold fra 1923 og frem. (Fröbel-højskolen 25 år s. 116-135) Uddannelsen har derfor i lige så høj grad som Frøbelseminariet antagelig været præget af en tæt kontakt mellem lærere og elever. Der blev undervist i opdragelseslære, børnehavelære, sanglege, frøbelske sysselsættelser, tegning (alle fem fag af Anna Wulff selv), naturhistorie (af en cand. theol.), sundhedslære (af en læge), sang (forskellige skolelærere og præster), pædagogikkens historie (af en kommunallærerinde), dansk og matematik (af Bertha Wulff) (Fröbel-højskolen 25 år). Mere kan jeg ikke sige med sikkerhed om de første 9 år uddannelse på Fröbelhøjskolen.

1915-1935 Anna og Bertha Wulff

I 1915 indtræder Bertha Wulff i seminariets ledelse. Hun var da kommet over nogle års sygdom, som havde forhindret hende i at fortsætte med sin lærerinde gerning i Københavns Kommune (DBR 8/1935)

Der skete ikke nogen ændringer med undervisningen før 1. verdenskrig var slut, men i 1918 optoges elever til en toårig uddannelse, hvor man udvidede fagplanen med psykologi og samfundslære, lige som man udvidede både

praktikundervisningen og børnehavelære faget (man inddrog ”koncentrations undervisning”, hvilket svarer til træning i at tilrettelægge og udføre hvad vi i dag ville kalde emnearbejde)

Agnete Nordentofts breve giver indtryk af en meget krævende uddannelse, ikke mindst fysisk. Man arbejdede i en børnehave om formiddagen og gik til forelæsninger om eftermiddagen, ofte til 18.30., hvor man satte sig til at skrive dagens pensum ind (i lighed med Sigrud Bauer 1909) (Agnete 1921 s. 32). Dengang var lørdag arbejdsdag til kl. 16.00. Om søndagen skulle der skrives opgaver og stile til næste uges undervisning.

Det kan være vanskeligt at præcisere hvad, der er blevet undervist i, endsige fortælle hvilke teorier ” der slog igennem” på det tidspunkt. I psykologi læste man f.eks. ikke de forskellige psykologer, men hørte Bertha Wulffs foredrag om dem (Agnete 1921 s. 125) (Guhle 1984). Hvilke psykologer, Bertha Wulff har været optaget af, ved jeg i forhold til min viden om Hedevig Bagger, næsten ingenting om, men der er en antydning i Agnete Nordentofts noter, der viser, at Edv. Lehmann var ”på programmet” i 1918:

”...læste noget i Edv. Lehmanns: ”Barnelærdom og ynglingeliv”, som jeg fandt i Kibs Bogskab og som står i nøje sammenhæng med den opdragelseslære eller barnpsykologi, vi lærer for tiden. Det er Edv. Lehmann som har sagt: At i samme grad som hånden, udvikles hjernen”. (Agnete 1921 s. 31)

Som slutningen af citatet antyder, var Edv. Lehmann tilhænger af arbejdsskole tankerne i tiden (det antyder også Køppe 1983 s. 83)

Fra 1925 erindrer frk. Guhle sig, Bertha Wulffs foredrag om Stern og Montessorri (Guhle 1984). Der er således ikke noget i de kilder, jeg har fundet, der taler for, at de to ældste seminarier skulle være uenige om teorigrundlaget i den første fjerdedel af århundredet.

Frøbel-Højskolen har ikke båret højskolenavnet af tilfældighed (jf. Frøbel-Højskolens 25 år s. 9-10), der blev lagt stor vægt på det levende ord. frk. Guhle (jf. side 31) erindrer sig ingen bøger der skulle læses, men derimod en del kollegiehæfter der blev skrevet fulde af noter fra forelæsningerne, der var dog også bøger der blev anbefalet til selvstudium, frk. Guhle kunne blot ikke komme i tanke om nogen af dem. (Guhle 1984)

I Frøbel-Højskolens 25 år, er der en noget uddybende oversigt over ”Den teoretiske og tekniske uddannelse” (ibid s. 54-65). Fagrækken gennemgås i den rækkefølge fagene står i bogen: **pædagogikkens historie**, som undervistes på begge årgange, var både en oversigt opdragelsens idehistorie og en fordybelse i Comenius, Rousseau, Pestalozzi Frøbel, Grundtvig, Kold, Natalie Zahle og Jan Lighthart (ibid s. 55). **Opdragelseslære** (begge år) et fag jeg ikke helt forstår omfanget af. Der blev undervist i: ”de krav som barnenaturen stiller til opdrageren”, hvilket jeg tolker som undervisningspsykologi, dels undervist i Frøbels ”Mutter und Koselieder” (jf. side 15) (ibid s. 56). **Psykologi** (kun andet år), hvor man i samtaleform

gennemgik de psykologiske problemer, der knyttede sig til elevernes praktik og formidlede:

”...de nyere psykologiske forskningsmetoder og deres resultater, specielt indenfor børnepsykologien. Hovedvægten ligger dog ikke på de systematisk-videnskabelige synspunkter, men på deres praktiske anvendelse i selvopdragelse og børneopdragelse” (ibid s. 56)

Psykologien som middel til selvopdragelse har været et centralt punkt for Bertha Wulff. Agnete Nordentoft skriver, at Bertha Wulff bestandig docerede: ”Kend dig selv” og ”Være på vagt” (Agnete 1921 s. 125) Men hvad der har ligget i de ”nyere psykologiske forskningsmetoder) er ikke til at sige. Adler bliver først introduceret på Frøbel-Højskolen i 1933, hvor Sofie Ribbjerg holder foredrag (i lighed med de foredrag hun holdt på Frøbelseminariet jf. side 37) (Anna og Bertha Wulff: Frøbel-Højskolens Seminarium for børnehavearbejdere 1933-1934). Sundhedslære (kun 1 år) ca. 50 timer, hvoraf 4 var afsat til:

”... en gennemgang af kønslivets vigtigste spørgsmål, således at eleverne kort og åbent får rede på disse” (Frøbel-Højskolen 25 år. S. 57)

Disse 4 timer, (meddelt af læge Kjer Petersen, der var med til at starte menighedsbørnehaverne, jf. side 9), var ikke meget imod den undervisning i Freuds seksualteori, Næsgaard formodentlig har givet på det tredje seminarium, men det har dog sandsynligvis været ualmindeligt meget i de kredse Frøbel-Højskolen var integreret i (jf. side 9).

Sociale Foredrag (begge år), hvor forskellige socialarbejdende organisationer redegjorde for deres virksomhed. Naturhistorie (begge år) hvor eleverne bl.a. skrev en opgave om et træ, iagttaget igennem et år, vedlagt grene, blade, blomster osv. Børnehavelære (1. år) gennemgang af Frøbels liv og arbejde, børnehavesagens udvikling i ind- og udland, nyere pædagogiske systemer (bl.a. Montessorri) og indretning af børnehaver (ibid s. 59)

Koncentrationsundervisning (2. år). Her gør søstrene Wulff, udtrykkeligt opmærksom på , at de tog afstand fra Decroly, og i stedet underviste i hvad vi i dag ville kalde emnearbejde, udfra Pestalozzi og Frøbel. (ibid s. 59-60). Dansk-Fortælling (kun 1. år), egentlig et støtte fag til de andre, men med undervisning i at holde foredrag, fortælle eventyr mm. Frøbelske Sysselsættelser (1.år) anvendelse af legegaverne, papirflet, klodserne, modellering osv. med den særlige frøbelske teknik. Sang (begge år) hvor man lærte at synge rent og især rigtigt, så sangene ikke ”forvanskes” (ibid s. 62). Der blev i øvrigt sunget en del, både i begyndelsen og afslutningen af hver forelæsning (Agnete 1921) (Guhle 1984).

Sanglege/Folkedanse (skiftevist hver uge 1. år):

”De oprindelige frøbelske sanglege, der måske frem for noget andet har givet børnehaven dens præg, skulle nødvendigvis forsvinde fra Frøbel-Højskolen og dermed fra vores børnehaver, selvom andre og nyere former for legemesøvelser bør indtage en passende plads ved siden af dem” (ibid s. 63)

Citatet viser klart hvor meget mere centralt placeret den særlige frøbelske metode var på Frøbel-Højskolen end på Frøbelseminariet, hvor de oprindelige frøbelske sange, langsomt gled ud i løbet af århundredets første årtier (jf. side Frøbelteori 1927/5). Rytmik (1. år) ikke for at eleverne kunne bruge det

i børnehaven, dertil var undervisningen for kortvarig, men for at frigøre elevernes egne bevægelser og personlighed. Småbørnsgymnastik (2.år), tegning (begge år), geometri (1.år) et fag der i 1931 angives at være på retur, idet barneskolen har indført det som fag (ibid s. 65). Derudover var der en del foredrag og institutionsbesøg.

Det foredrag Sofie Rifbjerg holdt i 1933 (jf. Side 37) blev gentaget i 1935 (Bertha Wulff: Frøbel-Højskolens Seminarium for børnehavearbejdere 1935-1938, København 1938), og man må derfor formode, at i lighed med Frøbelseminariet, har Frøbel-Højskolen optaget Adlers teori i sin psykologiundervisning i første halvdel af trediverne. Ellers er der ikke spor af ændringer i fagplanen, hvis man skal dømme efter de små røde programmer højskolen udsendte med jævne mellemrum.

1935-1938 Bertha Wulff

Efter Anna Wulffs død fører søsteren seminariet videre uden de store ændringer i lærerstaben. Dog sker der en udvikling med faget *sociale foredrag*, idet socialreformen af 1933 efterhånden fører så mange ændringer med sig, at faget får karakter af en egentlig indføring i sociallovgivningen og i løbet af nogle år bliver et "hovedfag" (Frøbel-Højskolen 50 år s. 14). Bertha Wulff overtog søsterens undervisning i de særlige "frøbelske fag" (ibid s. 6). Efter få år, som blev brugt til at "uddanne" en ny forstanderinde, kan hun overdrage ledelsen af seminariet til Inge Oldenburg.

1938-1950 Inge Oldenburg

I den nye forstanderindes person var forenet både forankring i de kredse som Frøbel-Højskolen var integreret i og indsigt/accept af det nye psykologigrundlag som personerne omkring det tredje seminarium havde introduceret i løbet af de ti år forud for Inge Oldenburgs overtagelse af højskolen (psykoanalysen har hun dog næppe været tilhænger af (min formodning)). Frøbel-Højskolens undervisning i de år har jeg ingen direkte kilder til, men jeg formoder, at man i en del år har fortsat med at sætte Frøbel meget højt, og ikke bare skattet ham som en yndlingsfigur i opdragelsens idehistorie, men regnet ham for en dagsaktuel teoretiker. I løbet af 1940erne har Frøbel formodentlig mistet mere og mere af sin aktualitet, men i 1956 er der stadig noget tilbage. Inge Oldenburg skriver ved 50års jubilæet:

"Den uddybende indsigt i og viden om det lille barns behov, ganske særlig på det emotionelle område, som gennem den psykologiske forsknings resultater er stillet i den praktiske pædagogiks tjeneste, har gjort børnehavens opgave og forpligtelse endnu langt større end selv Frøbel med sin lille barns sjæleliv kunne forudse. Den har bekræftet os med rigtigheden af hans tanker om mor og barns inderlige samhørighed..."

(Frøbel-Højskolen 50 år s. 14)

Frøbel har altid været af større betydning for Frøbel-Højskolen end for Frøbelseminariet. Og det kan formodentlig føres helt tilbage til de to seminariegrundlæggeres forskellige grunduddannelse. Anna Wulffs uddannelse på Frøbelstiftelsen i Dresden satte sig blivende spor.

"KURSUS" 1928-1950

Det tredje seminarium har heddet mange navne gennem tiden: Montessorrikursus for småbørnslærere, Kursus for småbørnslærere, Kursus for småbørnspædagoger og nu hedder det Seminariet for småbørnspædagoger. Får de pædagoger der har fået deres uddannelse på det tredjeældste seminarium har det dog altid bare heddet "kursus", en bekvem titel som jeg overtager her.

Det har ingen mening at dele dette kapitel op i først et afsnit med Sofie Rifbjergs første periode som kursusleder, så et afsnit med de 3 år under Jens Rosenkjærs ledelse så igen et afsnit med Sofie Rifbjerg for at slutte med et afsnit fra 1947 til 1950 med Georg Christensen. Disse skift i kursusledelsen betød ikke noget væsentligt i forhold til uddannelsens indhold.

En afvejning af, i hvilket omfang teorierne i debatten slog igennem på "kursus" er i og for sig hurtigt gjort, for det var det seminarium "der slog de nye teorier igennem", men dermed er ikke alt sagt. Det bemærkelsesværdige ved "kursus" var nemlig mere end undervisningens indhold, det var især undervisningens form og det almene holdningsgrundlag, der var forskelligt fra de to ældste seminarier. Sofie Rifbjerg, Sigurd Næsgaard og Tora Constantin-Hansen ønskede et "frit" kursus svarende til de hovedteorier Montessorri-pædagogikken og psykoanalysen, der var seminariets udgangspunkt (jf. side 17). De lærere der underviste i "få timers fagene", fandt enten denne frihed for de studerende rigtig og berigende, eller gled ud af seminariets kreds ("Kursus", 1938). Det vil sige, at man ikke bare fornyede det psykologiske teorigrundlag men lod det få formel indflydelse på lærernes og elevernes indbyrdes omgangsformer. Det var en total omvæltning af børnehavelæreruddannelsen.

Der blev f.eks. ikke undervist meget i Frøbel og hans teorier, Frøbel blev nævnt i opdragelsens idehistorie, men så heller ikke mere (Aase Hauch 1982). De frøbelske håndgerninger blev hånligt kaldt "frøbelfletterier" og var indbegrebet af alt man afskyede (Tora Raknes 1982.). Til undervisning i de kreative fag, hvor de to ældste seminarier havde perspektivtegning og småbørnsgymnastik på række og geled, fik "kursus" i stedet kontakt med de unge kulturradikale kunstnere Egon Mathiesen og Nina Kai Nielsen og den endnu ret ukendte rytmikpædagog Astrid Gøssel* ("kursus" 50 år. S. 29). Sidstnævnte trak i øvrigt musikeren Sven Møller Kristensen* med ind i hendes syn på børn og bevægelse (ibid.). Dermed var alliancen mellem Montessorri pædagogerne og de kulturradikale kunstnere skabt.

Denne alliance betød, at man fik en helhed ud af seminariet. Det nye psykologiske teorigrundlag (Freud og Adler), Montessorri-pædagogikken, jazzen, Gøssel-gymnastikken og de kontakter man fik til den moderne malerkunst og arkitekterne i de kulturradikale kredse, blev et samlet miljø,

der dannede rammen om den nye type børnehavelærerinde uddannelse (KS. jan. 1985)

Som nævnt på side 20 var Sofie Rifbjerg ikke udelt begejstret for psykoanalysen, men da Næsgaard, efter nogle år som psykologilærer, forlader seminariet for at hellige sig sin psykoanalytiske praksis, overtager O. de Hemmer-Egeberg hans timer (DFS 5/1937). Jeg formoder derfor, at man har fortsat med at undervise i psykoanalysen i min opgaves tidsperiode; Adler har man i hvert fald dyrket i Sofie Rifbjergs timer. Derimod gled Montessorri metoden lidt efter lidt i baggrunden (jf. side 16) efterhånden som man skabte sin egen pædagogiske praksis, som man så formidlede til de unge elever. De børnehavelærerinder der, som Ursula kejser gjorde oprør mod det stive Montessorri-system, skabte i stedet en syntese af de nye teorier (også Montessorris) og den børnehavetræningspraksis de kendte fra de "gammeldags" børnehaver, hvor mange af den nye type børnehavelærerinder havde haft deres første ansættelse, før de kom på "Kursus" .

Denne syntese af gammelt og nyt, praksis og teori, eller om man vil: Denne fornyelse og videreførelse af dansk børnehavetræningspraksis, kalder jeg reformpædagogik. Der er andre der kalder den vækstpædagogik, men det navn har bølget så meget frem og tilbage i debatten de senere år, at det er blevet udvandet.

Det var ikke alt nyt efter 1926, der kom fra "Kursus". Mine kilder fortæller dog meget lidt om hvordan f.eks. Myrdal, Henselman, Bühler, Hetzer, Sherman, Burt og Bowmann blev modtaget, men der foreligger ingen grunde til at de skulle være blevet afvist.

"Kursus" blev kernen i de ændringer, der skete med børnehavetræningspraksis verdenen. Bl.a. fik "kursus" meget stor indflydelse på Frøbelseminariets uddannelse efter 1941 (Kirsten Sigsgaard er udd. På "kursus") og på Socialpædagogisk Seminarium i Århus. Denne funktion som "kerne" for de progressive kræfter, kan også beskrives som en slags varmetue i en kold krisetid. Sofie Rifbjerg skriver om "kursus" i 1938, hvor støvletrampene er indenfor hørervidde:

" Vi har en lille plet, hvor livet gror, og hvor reaktionen i hvert fald ikke endnu har kunnet komme til med sin klamme ånde" ("kursus" 1938 s. 69)

I dag skal man da også tage vare på de små pletter.

SEMINARIERNE I ÅRHUS

JYDSK BØRNEHAVESEMINARIUM 1933-1950

Margrethe Christiansen

I 1932 oprettede Frøbelseminariet en midlertidig filial i Århus (VB 9/1932) da der længe havde været ytret ønsker i den retning fra provinsens børnehavelærerinder. Året efter, i 1933 startede Margrethe Christiansen og Anna Elisabeth Pape et egentligt seminarium: Jysk Børnehaveseminarium (JBS), som afløste Frøbelseminariets filial. De to nye forstanderinder var begge uddannet på Frøbelseminariet (hhv. 1922 og 1926) (S. Bagger 1935). Efter få år blev Margrethe Christiansen eneleder af seminariet (JBS, årsskrift 1965, Århus 1965), og det havde i øvrigt lige fra starten, været hende der var den ledende af de to (ibid.).

Jeg har som nævnt side 30, kun et tiårs jubilæumsskrift/program til belysning af undervisningen på JBS, men små glimt af Margrethe Christiansen i andre kilder og i hendes deltagelse i debatten (DBR 9/1942 og især 11/1946) afslører en forstanderinde, der i højere grad har været en vogter af den uddannelse hun selv havde fået, end en formidler af en tidssvarende børnehavelærerindeuddannelse. Jens Sigsgaard har fortalt mig, at han nærmest blev skældt ud af frk. Christiansen dengang en lille afhandling udkom med titlen: Jens Sigsgaard: Frøbel og Montessorri. København 1944. Margrethe Christiansen mente det rettelig hed: Frøbel *eller* Montessorri. En anakronistisk holdning i 1944.

I DBR 11/1946 forfægter hun det synspunkt, at Freud og Adlers interesse for komplekser snarere er skadeligt for barnet end gavnligt (DBR 11/1946 s.223). I samme artikel fremhæver Margrethe Christiansen flere gange "Oxford" prædikanten Alfred Christiansens bøger, og citerer ham et par gange. Frk. Christiansen var datter af en oberst, og det kan have været medvirkende til hendes noget autoritære indstilling (JBS, årsskrift 1965. Århus 1965 s. 16). Jens Sigsgaard har fra arbejdet i det første uddannelsesudvalg 1946-47, fortalt mig, at Margrethe Christiansen foreslog, at det skulle være bortvisningsgrund hvis ugifte seminarieelever blev gravide under uddannelsen. Hun stod helt alene med dette synspunkt i udvalget, og overinspektør Oluf Skjerbæk* bemærkede ved den lejlighed, at han end ikke mente, at forslaget kunne drøftes blandt folk, der var sat til at tilrettelægge en uddannelse, der i den sidste ende skulle tjene småbørnenes tarv (JS jan. 1985).

Det omtalte tiårs jubilæumsskrift er ikke helt som andre seminariers programmer og jubelskrifter. Hvor de andre seminarier eventuelt omtaler fagenes navne, og af og til gør kort rede for undervisningens indhold, der gør Margrethe Christiansen rede for eksamenspensummet til hhv. 1. og 2. del af uddannelsen. JBS havde ikke én, men to eksamener i næsten alle fag.

Christiansen afgrænsning af pensummet på JBS: (Da jeg først fik fat i 'JBS ti år' 28/3, har jeg ikke kunne fremskaffe flere af de nedenstående bøger, som derfor ikke er ført på litteraturlisten).

Pensum i teoretiske fag 1 år:

Børnepsykologi: Bøger: Charl. Bühler "Fra barndom til alderdom", H. Hetzer "Småbarnets sjælslige hygien", "Lek og leksager" og "Des Kind wachst heran". Desuden skulle der skrives psykologiske iagttagelser og psykologiske stile. Pædagogik: Bog: Hans Kyrre "Vor skole" fra s. 1 til 127; oversigt over pædagogikkens historie til Herbart. Desuden pædagogiske stile.

Børnehavelære: Efter et ikke nærmere beskrevet manuskript. Dansk: Analyse, højtlesning og eventyrfortælling. Også her blev der skrevet stile.

Naturkundskab: Bog: K. Hee Andersen "Paa opdagelse i naturen".

Samfundslære: Bog: O. Børup "Kortfattet samfundslære". Anatomi, Sundhedslære og samerittergerning: Bøger: H. Buch og H. Petersen "Sundhedslære" og Chal. Dalmark "Bevar Sundheden".

Kristendomskundskab: her var pensummet 10 forelæsninger af Margrethe Christiansen. Sang: 80 sange. Småbørnsgymnastik: Bog: Else Thomsen "Småbørnsgymnastik". Lege: 31 fingerlege og 59 sanglege.

Pensum i teoretiske fag 2. år:

Psykologi: "Som til filosofikum"

Pædagogik: Der fortsattes med: "Den moderne pædagogik"

Dansk: Pensummet omfattede her "Danske digte"

Kulturhistorie: Bog: F. Pio "De vekslende kulturer"

Samfundslære: Der eksamineredes i hele socialreformen.

Pensummet omfattede ikke meget af det nye teorigrundlag, kun Bühler og Hetzer nævnes. Freud og Adler var sandsynligvis ikke accepteret på JBS, de skulle i hvert fald ikke opgives til eksamen.

Det teoretiske pensum var omfattende, og eksamen må have optaget megen tid og mange kræfter på JBS, når både 1. og 2. årgang udover det ovennævnte eksamensprogram også skulle fremlægges de manuelle fags frie og (især) bundne årsopgaver:

3 dukker, 6 modeller i skindarbejde, 2 voksdugsmodeller, babyudstyr, perlearbejde, korkarbejde (fri opgave løst på 2 timer), 2 linoleumssnit, maling på glas, dyr af piberenser (en times fri opgave), 3 pettyrørsarbejder, 4 bastarbejder, indramning af billede, arbejde af serpentiner, transparanter, pergamentsarbejder, tavletegning (til eksamen), 40-80 træsløjds modeller, 20 vægfigurer i krydsfiner, fri opgave i listesløj, taskehank, fødselsdagskrans, servietholder, kalender, lysekrone, lysestage af garntrisser, væveramme af cigarkasse og f.eks. en købmandsbutik af trækasse.

Når alt dette var godkendt, lavede eleverne en årsopgave, der ofte var et større stykke legetøj til børnehaven (havneanlæg, bondegård el. lign.)

I forbindelse med de teoretiske fags eksamen på 2. år, var der også en 4 timers eksamen i sløj, hvor der løstes opgaver som f.eks.: "Fremstil legetøj af lister og krydsfiner".

Selvom ovenstående efterlader indtrykket af en uddannelse, hvor manuelle færdigheder sattes højt, så efterlader det også indtrykket af en uddannelse, der i høj grad blev domineret af omfattende eksamenskrav, der ikke levede de studerende meget initiativ.

Skulle der peges på yderpunkter i dansk børnehavelærerindeuddannelse i vores århundredes første halvdel, så er JBS absolut det ene yderpunkt og ”kursus” det andet.

Egentlig er Nordisk Montessorri Seminarium det 5. seminarium, men udover få bemærkninger side 18 og 56, ved jeg intet om dette seminarium, der har først en meget diskret tilværelse, uden at blande sig i debatten i DBR, DPT eller Unge pædagoger.

SOCIAL-PÆDAGOGISK SEMINARIUM 1944-1950

Marie Benedicte Gregersen

Seminariet hedder i dag Århus Børnehaveseminarium, men har altid i daglig tale heddet SPS. I jubilæums udgivelsen: ”Børnehavegerning er ikke sentimentalt tantearbejde”; Århus Børnehaveseminarium 1944-1984 beskriver Ole Morsing de modsætninger han mener, der var mellem JBS og enkelte af børnehaverne i Århus. Seminariet opfattede de pædagoger, der praktiserede den arbejdsstil, der havde sit udgangspunkt fra ”kursus”, som respektløse, og disse pædagoger betragtede på sin side seminariet som dybt reaktionært.

Situationen tilspidsede sig, især ved møderne i Dansk Børnehaveråd, der jo organiserede både seminarielærerne og børnehavelærerinderne. Efter en del forhandlinger oprettedes det 6. seminarium i 1944. M.B. Gregersen blev forstanderinde, en post hun bestred til 1960. Inden M.B. Gregersen kom til Århus, havde hun haft en lang faglig karriere: hun havde bl.a. introduceret H. Hanselmann i Danmark (jf. side 23), havde organiseret Adlers foredrag i København (jf. side 37), havde været inspektør i overinspektionen for børneforsorg og havde oprettet det berømte børnehjem på Virginiavej. Men hun havde ikke nogen børnehavelærerindeuddannelse. Denne tilgang til forstanderindegerningen afspejlede sig klart i hendes holdninger til undervisningens indhold. Som nævnt side 22, anbefalede hun i åbningstalen til de første elever, at de skulle studere Adlers teorier og eksempel og i en artikel i DBR 1/1947 (Svar på M. Christiansens før omtalte artikel i DBR 11/1946), skriver M.B. Gregersen, at ingen kvalificeret lærerkraft på børnehaveseminarieområdet, kan eller vil undlade at tage hensyn til forskere som Freud, Adler og Hanselmann (DBR 1947 s. 3). På den anden side er hun helt indifferent overfor en journalists spørgsmål, om hvorvidt hun var ”Frøbel eller Montessorri?” M.B. Gregersen affærdiger spørgsmålet med, at det er for gammeldags overhovedet at diskutere de to

teorier mod hinanden. (Demokraten 28/8 1944, her citeret fra "Børnehavvegerning er ikke sentimentalt tantearbejde" s. 11).

SPS har ikke blot været aflægger af "kursus", men i høj grad være "sin egen". F.eks. indførte man "blok praktik" dvs., at man i en måned om året havde teoriundervisning og en måned havde fuldtidspraktik. De resterende 7 måneders undervisning var som den traditionelle, med halvdags teori og praktik (GJ 1984).

Det særlige ved psykologiundervisningen på SPS var, at man forsøgte at kombinere de mange nye teorier f.eks.: Psykoanalysen med udviklingspsykologien, repræsenteret ved Gesell og Bühler (NB 1984) og svenskerne Myrdal og Garin Ulin (GJ 1984). Disse kombinationer kom måske til at danne en helhedsteori; mere fordi de blev formidlet af en tidligere børnehjemsforstanderinde, der havde jordnær erfaring i at anvende teorierne; end fordi de naturligt hørte sammen.

SAMLET AFVEJNING 1900-1950

Det er en af pointerne i denne del af opgaven, at Frøbel *ikke* var slået igennem ved århundredeskiftet. Frøbelseminariet underviste i Hedevig Baggers metode (jf. S41), udviklet i forbindelse med Dansk Børnehave. Selvfølgelig har der været talt meget om Frøbel, men det var hovedsagelig Hedevig Baggers metode, ikke Frøbels teori, som man formidlede.

Anna Wulffs undervisning på Frøbel-Højskolen derimod, har lige fra 1906 været baseret på Frøbel teori.

Frøbels navn glider i løbet af den første tredjedel af århundredet mere og mere væk fra den dagsaktuelle teori, og over i opdragelsens idehistorie. Først på Frøbelseminariet (jf. side 36), så på Frøbel-Højskolen. Formodentlig allersidst på JBS (jf. side 46). "Kursus" og SPS har aldrig følt sig særlig knyttet til Frøbel (jf. side 44 og 48).

Det er forkert, hvis man tror, at det der så i øvrigt sker i den første halvdel af det 20. århundrede, er en række enkeltstående psykologiske teorier der tilfældigvis slår igennem nogenlunde samtidigt. Det er en, på engang gammel (siden grækerne) og ung videnskab, der er i rivende udvikling fra omkring 1850 (jf. f.eks. Køppe 1983 s. 34). Det "der slår igennem" på børnehaveseminarierne, er ikke teorierne enkeltvist, det er psykologi i bred almindelighed.

Ved århundredeskiftet omtales "sjælelæren" høfligt (jf. side 32 og 33). På Frøbelseminariet og slet ikke på Frøbel-Højskolen. Lidt efter lidt bliver de nye teorier optaget i undervisningen, men det går langsomt. Derfor skaber utålmodige børnehavelærerinder, der brænder efter at tage de nye teorier i anvendelse, et grundlag for et tredje seminarium. Egentlig oprettet for at være en overbygning til den eksisterende uddannelse (Sofie Ribbjerg 1969. s. 222). Efterhånden som der bliver flere og flere nye teorier at undervise i (Adler, Bühler, Hanselmann, Gesell osv.) frasiger to af de gamle undervisere i sjælelære sig katederet (Sofus Bagger og Bertha Wulff) (Jf. side 37 og 43). Ikke fordi de ville pensioneres i hhv. 1936 og 38; Sofus Bagger var forstander i 5 år efter Jens Sigsgaard overtog psykologiundervisningen og Bertha Wulff underviste stadig på Frøbel-Højskolen i pædagogikkens historie indtil 1951 (Frøbel- Højskolen 50 år s. 8). Årsagen må have været en anden, og jeg formoder, at de simpelthen ønskede, at yngre kræfter, der kunne yde den fremstormende nye videnskab større retfærdighed, kom til katederet. De ønskede at bidrage til ændringerne, i stedet for at bekæmpe dem. Margrethe Christiansen på JBS var for ung til at gå af og for stivnakket til at følge tiden.

Man kunne forklare psykologiens gennembrud på børnehaveseminarierne med sociologiske teorier, men netop tilfældet på JBS, viser at der i højere

grad var tale om, at det netop var enkelt personer og deres individuelle egenskaber, der var udslagsgivende.

Når det i så høj grad blev børnehaveseminarierne, der modtog de nye teorier så åbent (Køppe 1983 s. 196 og 197), så har det ikke mindst været på grund af deres frie stilling: Der var ingen centrale myndigheder der havde fastsat blot de mindste regler for undervisningen før bekendtgørelsen i 1953. Seminarierne var langt op i tiden lederejede, siden selvejede, men uden andre til at bestemme hvem der skulle sidde i bestyrelsen, end netop bestyrelsen selv. Jeg har i mine mange år i faget og i mit studium af seminariets historie, ikke hørt eller læst noget om bestyrelser der ikke var fuldt ud enige med seminariets leder; kort sagt: Der var ingen der udefra kunne få formel indflydelse på lærernes undervisning.

Børnehaverne var i opgavens tidsperiode også uden, vital betydning for produktionssfæren. Repræsentanter for ”erhvervslivet” kunne være ligeglade med hvad man lærte på et børnehaveseminarium, der var derfor ingen indblanding fra den kant.

Alt i alt kan man sige, at når psykologien slår så kraftigt og hurtigt igennem på børnehaveseminarierne, var årsagen den enkle, at der ikke var nogen at tage hensyn til, ud over de børnehavelærerinder og seminarieelever, der søgte til psykologien, for at få handleanvisninger til deres gerning (som man, i parentes bemærket, skal notere sig, at de opfattede som et kald, de ville udføre til børnenes allerbedste; lønarbejderbevidsthed dukker først op med spredte diskussioner i midten af trediverne (se f.eks. 8 timers arbejdsdage debatten i BDR 1934) og slår først for alvor igennem langt op i tresserne (jf. Korreman, Grethe: ”Børnehave og socialisering, København 1977).

Den frihed og uafhængighed på godt og ondt er blevet stærkt begrænset, med børnehavernes stigende betydning for produktionssfæren og den deraf følgende stigende politiske interesse for at styre udviklingen på uddannelsesområdet.

3. DEL: TEORIERNES BETYDNING FOR DEN EFTERFØLGENDE UDVIKLING

VURDERINGENS OMFANG

Selvfølgelig har de teorier, der var fremherskende i den første halvdel af århundredet haft betydning for den efterfølgende udvikling. For eksempel kan loven om den treårige uddannelse af børnehavepædagoger ses som en naturlig følge af den udvikling der udsprang af tyvernes og tredivernes psykologiske teorier. Men loven om den treårige uddannelse kan også ses, som begyndelsen på en ny udvikling, meget forskellig fra den tidligere, med betydelig mere statslig kontrol og indflydelse på seminariernes indre forhold (jf. side 76 og Flemming Mouritsen 1984 s. 38). Min vurdering af ”den efterfølgende udvikling” vil derfor i hovedtrækkene begrænse sig til tiden 1950-73. 1973 er valgt fordi, at da afsluttede det første hold pædagoger, uddannede efter den nye lov, deres uddannelse. Jeg var selv en af dem.

Denne del af besvarelsen af min opgave, er for det første en vurdering af, den indflydelse de enkelte teorier fik, i den efterfølgende periode. For det andet, vil jeg diskutere omfanget af den tilsyneladende enighed om teorigrundlaget på seminarierne, ved at inddrage dels, den uenighed om eksamen som afslutning på uddannelsen, dels, de tegn på uenighed om teorigrundlaget, der kan spores i debatten blandt de uddannede børnehavelærerinder. For det tredje vil jeg trække nogle af de konsekvenser frem, som hidrører fra ”psykologiens gennembrud” (jf. s. 88) som helhed.

For den egentlige gennemgang af de mange ændringer i forbindelse med loven om den treårige børnehavepædagog uddannelse, henvises til Margit Thomsen 1983.

TEORIERNES BETYDNING

Blandt de teorier der er nævnt i første del af opgaven, er der ikke én, hvorom man kan sige, præcis hvilken indflydelse de har haft i den efterfølgende udvikling. Alle teorierne har bidraget deres til den pædagogiske tradition i børnehaverne. Traditionen bliver forvaltet på forskellig måde, alt efter om pædagogerne i børnehaven/seminarie lærerne forstår sig selv som f.eks. "strukturerede-" eller "kritisk/socialistiske pædagoger", men jeg kan meget lettere se forskellene mellem tyske, franske, jugoslaviske og danske børnehavers pædagogik, end mellem de danske børnehaver indbyrdes. dvs når man kun ser på pædagogens handlinger, ikke hører hendes forklaringer på, hvorfor hun gør som hun gør. Der er nogen gange langt fra diskurs til praksis.

I DPT 4/1982 indleder Ulla Fischer* og Bent Leicht Madsen* en artikel med meningsfuld virksomhed med et tænkt eksempel, hvor tre "slags" pædagoger på meget forskellig vis kommenterer et barn, der hjælper en voksen med at skovle sand og grus. Eksemplet er godt konstrueret, de får klart beskrevet tre forskellige pædagogiske holdninger. Som et biprodukt, får forfatterne dermed også beskrevet min opfattelse af, at pædagogerne går og laver stort set de samme ting (det er samme situation der kommenteres), måske med lidt mere vægt på det ene eller det andet; vi forklarer det bare forskelligt.

"Den danske børnehavetradition" er altså en noget flydende kategori.

Dette fællesskab omkring praksis i børnehaverne, som jeg påstår eksistensen af, var i perioden 1950-73 meget præget af den enighed om teorigrundlaget, der blev skabt i kølvandet på det første uddannelsesudvalg (jf. side 26); i det følgende vil jeg argumentere for dette synspunkt, ved at tage udgangspunkt i den plads de enkelte teorier, fra opgavens første del, fik i dette teorigrundlag, og teoriens skæbne i den efterfølgende udvikling.

Traditionens Udspring

Som nævnt side 35, mener jeg, at undervisningen på Hedevig Baggers seminarium var præget mere af hendes egen praksis i "Dansk Børnehavn" end af Frøbel; og de 9 pligter (jf. side 34) for børnehavelærerinden, fru Bagger indprentede Sigrid Bauer i 1909, er stadig til at genfinde i dagens børnehavearbejde. Kun den 7. regel, (om at højne og værne børnenes religiøsitet) er trængt i baggrunden, men den er i dag næppe helt væk i alle menighedsbørnehaverne, og i 1950 var den stadig et aktuelt problem (jf. Inge Oldenburgs polemik omtalt side 26). De holdninger der gennemstrømmer "pligtlæren" udtrykkes på en anden måde i 1950 og 1973, man taler mindre og mindre om børnehavelærerindens kald og mere og mere om pædagogens lønarbejde.

En moderne udgave af Hedevig Baggers pligtlære (jf. side 34) kunne lyde således:

1. Det forventes af en pædagog, at hun oprigtigt kan lide børn (jf. f.eks.: Erik Sigsgaard: "Gode venner" København 1983 s. 37)
2. En pædagog bør vogte sig for at have yndlingsbørn (jf. f.eks. ibid s. 52)
3. En pædagog bør opfatte børn som subjekter, ligeværdige med hende selv (jf. f.eks.: Felding et al. "Pædagogik og barndom" København 1980 s. 147)
4. En pædagog må passe på den skjulte læreplan for børnene, der ligger i hendes egen adfærd (jf. Bauer og Borg: "Den skjulte læreplan" København 1977)
5. En pædagog bør løse konflikter i gensidig forståelse med børnene, og så vidt muligt undgå at straffe børnene (jf. f.eks.: Soc.min. cirkulære 29/3 1976: om institutioner under kommunerne og visse særlige plejehjem. Punkt 49)
6. En pædagog bør kende de forskellige børns individualitet og tilrettelægge sit arbejde derefter (jf. f.eks.: Erik Sigsgaard "At knytte de skilte verdner sammen" København 1983 s. 48-49)
7. Det var den med det religiøse, der til dels er trængt i baggrunden (jf. side 53)
8. En pædagog bør fortsat søge at dygtiggøre sig gennem videre- og efteruddannelse (jf. samme cirkulære som (5) punkt 51)
9. En pædagog bør inddrage forældrene i institutionens arbejde (ibid.punkt 74) (jf. også f.eks.: Marianne Larsen og Erik Sigsgaard: "At ville, jeg kan, vi gør" s. 76)

Traditionen består selvfølgelig af andre elementer end "pligtlæren", men det viser hvor dybe rødder "dansk børnehavetradition" egentlig har. Den der vil lave om på pædagogikken som den udøves rundt om børnehaverne, må vide, at det tager tid, og vedkommende er oppe imod en stærk "traditionsinerti"

Frøbel

Traditionen, som Hedeveg Bagger formidlede den, var ikke helt uden påvirkning fra Frøbel, men den Frøbelteori og metode, som især indførtes af Anna Wulff, var i 1950 henvist til en hæderfuld plads i opdragelsens historie.

Frøbels placering som børnehavens "opfinder", har sikret ham en plads i undervisningen på børnehaveseminarierne, der rækker ud over den levetid der blev faget: opdragelsens idehistorie til del. Hans metafysiske teorier, er der næppe nogen der i dag ville erklære sig som tilhængere af i dag. (jf. Jens Sigsgaard "Frøbel og Montessorri" København 1944 s. 19) Selv om Viggo Tønsbergs nyoversættelse af Frøbel skrifter, samlet i "småbørnspædagogik" (Kbh. 1980) har givet en bredere kreds lejlighed til at læse Frøbel selv. Jeg har som censor på børneseminarierne i Åbenrå og Holstebro ikke mødt nogen seminarieelev som har røbet kendskab til Frøbels tanker.

Stanley Hall

I betænkningen af 1948, er der ikke levnet Hall nogen plads, og i Tordrups "Børnepsykologi" (Kbh. 1937)s. 75 bliver hans teorier direkte afvist; men hans "Adolescence" blev genudgivet i 1969, og i min uddannelses tid på

Frøbelseminariet (1970-73) blev der ofte henvist til Halls opfattelse af legen, som indføring i kulturen og afspejling af samfundets struktur.

Kerschensteiner

Heller ikke Kerschensteiner har nogen plads i betænkningen af 1948, men hans igangsættende effekt, på den udviklings proces de manuelle fag i folkeskolen har gennemgået, bør ikke overses. De senere års diskussion om arbejds- og legebegreberne i hele den pædagogiske verden, har også øget interessen for Kerschensteiner. Hans "Begriff der Arbeitsschule" München 1928 blev nyoversat i 1980 under titlen "Arbejdsskolen", en bog jeg i modsætning til "småbørnspædagogik" (se ovenfor) har set anvendt ved flere eksaminationer.

Binet, Stern

Intelligens testning, og intelligensforskningens oprindelse har en stor plads i 1948 betænkningens bogliste til supplerende læsning. Det samme gør sig gældende i Tordrups "Børnepsykologi" (Kbh. 1937) og det er givet, at netop intelligens forskningen havde stor indflydelse på den pædagogiske/psykologiske undervisning, men i min kones eksempler af Tordrup "Børnepsykologi" (Kbh.1966) står at læse følgende blyantnotat i marginen:

"Den side af intelligensen, der angår det skabende er meget vigtig men måles ikke" (Min kone var elev på Frøbelseminariet 1966-68)

Noten signalerer reservation overfor den tiltro til intelligensbegrebet, som den øvrige pædagogiske/psykologiske verden stadig besad midt i 60'erne (Køppe 1983 s. 190).

I 1971 gennemgik Jens Sigsgaard Guilfords model over de elementer der antages at indgå i "kreativ intelligens" i en af mine psykologitimer på Frøbelseminariet. Det jeg husker bedst fra den undervisning, er "definitionen": Intelligens er det man måler med intelligensprøver! En definition der igen signalerer reservation over for "test-psykologiens" videnskabelige holdbarhed.

Tordrup nævner i 1966 udgaven af "Børnepsykologi" Stern som ophavsmanden til IQ begrebet (Tordrup 1966 s. 173), men ikke noget om de regneblokke (didaktisk materiale til skolernes regneundervisning) som Sofus Bagger regnede for en af Sterns største fortjenester (VB 11/1927). I 1973 var både Binet og Stern historiske skikkelser, der blev nævnt for os der gik på Frøbelseminariet, men ikke som psykologiske teoretikere der havde bud til vores kommende børnehav praksis.

Decroly

Som nævnt side 12 er Decroly en almindeligt anerkendt og værdsat "moderne" pædagogisk teoretiker og praktisk skolemand i mellemkrigsårene. (Bortset fra søstrene Wulff, der tager afstand fra hans form for "koncentrations undervisning" jf. side 42)

Samme sted nævnes også, at hans rolle i debatten og undervisningen er svær at spore. Han har været så selvfølgelig, at han kun nævnes ganske få gange (jf. side 12). Hans indflydelse var også diskret op gennem 50'erne og 60'erne. Han nævnes så at sige aldrig, heller ikke af Kirsten og Jens Sigsgaard i deres brev til mig (JS og KS feb. 1985); men alligevel kan Decrolys indflydelse ses i den udgave "koncentrations" undervisningen fik i børnehaverne i slutningen af 60'erne: indlæringspædagogikkens "emnearbejde", hvor Decrolys organisation af undervisningen omkring tværfaglige emner blev overtaget, måske uden at pædagogerne egentlig viste hvor de havde det fra. Decrolys slagord: "pour la vie par la vie" (her citatet fra Sofie Rifbjerg 1969 s. 117) er også tæt op af 80'ernes arbejdsskole pædagogik (se f.eks. Linge og Wille "Arbejde, leg og læring" København 1980 s. 11)

Decrolys ide er altså ikke glemt, men navnet høres sjældent. Det er endog gået så galt, at Ulla Fischer og Bent Leicht Madsen tilskriver Frøbel synspunkter om emnearbejdet ("koncentrations undervisning"), hvor fordybelse var målet i sig selv, (DPT 4/1982 s. 136) Frøbel har mig bekendt aldrig skrevet noget om koncentrations undervisning. Fejlen er nok opstået fordi, de to ældste seminarier havde koncentrations undervisning på fagplanen. Fischer og Madsen har da heller ikke angivet nogen præcis reference. Emnearbejdet/ koncentrations undervisning stammer dels fra Pestalozzi (se f.eks. Frøbelskolen 25 år s. 59) dels fra Decroly.

Konklusionen må være, at Decrolys navn er glemt i de brede kredse, men hans ide og metode, har haft væsentlig indflydelse.

Montesorri

I dette afsnit er jeg tvunget til at se bort fra hvad der måtte være forgået i kredsene omkring Ragnhild Hoffs Nordisk Montesorri i Seminarium. Som nævnt side 48, ved jeg kun meget lidt om dette seminarium. I 1950'erne og 60'erne omtales seminarieret kun i DBR, når det engang imellem sender en lille skare nyuddannede Montesorri-pædagoger ud i den ret begrænsede kreds af Montesorribørnehaver. Seminarieret var i øvrigt ikke statsanerkendt før i 1965, og mistede dens statsanerkendelse 4 år efter, da den nye lov om den treårige børnehavepædagoguddannelse lagde rammer, som seminarierets leder ikke ville udfylde.

Derfor handler dette afsnit kun om de øvrige seminariers undervisning.

I 1948 betænkningen anbefales både "Barndommens Gaade" og "Haandbog i Montesorri Metoden" (Kbh. 1917) som supplerende læsning, men i undervisningen var Montesorri i 1950 henvist til opdragelsens idehistorie. Mange af hendes materialer anvendtes dog i børnehaverne, og gør det den dag i dag. Ikke blot cylinderblokkene, men talrige andre materialer, som man måske ikke vanligvis tænker på som noget der stammer fra Montesorri: Europakortet som puslespil, regne-stave/perler, de lette møbler i børnestørrelse og mange af Esseltes produkter (klokkespillet indbygget i små klodser, memoryspillene! mm.)

Der er også en del af holdningerne i dagens børnehavetradition, som kan føres tilbage til Montessorri: Iagttagelsen af det enkelte barn og den vægt der lægges på barnets selvstændighed dvs. selvhjulpethed.

I 1973, da den såkaldte indlæringspædagogik var højaktuel (jf. Maja Møller* Riis 1982 s.55), var netop disse materialer og holdninger en væsentlig del af vores "redskaber" i det daglige arbejde.

"Dansk børnehavetradition" har i dag betydelig mere kontakt med Montessorris teori og materialer, end med Frøbel, selv om mange af de pædagoger jeg har arbejdet sammen med, de 13 år jeg arbejdede i daginstitution, af og til gav udtryk for afstandstagen til den italienske pædagog; men det var måske et ekko af Ursula Kejsers oprør (jf. side 18).

Psykoanalysen

Freuds teorier slog her i landet undervisningsmæssigt igennem på børnehaveseminarierne!

Det skete med de kurser Næsgaard holdt midt i tyverne. Der går 40 år, før psykoanalysen bliver universitetsfag (Lone Erritzøe DTP 4/1979 s.146). På seminarierne blev der i 1950 undervist i Freud som en selvfølgelig ting. Det betyder ikke at man i børnehaveseminarier verdenen var enige om fortolkningen af teorierne, eller hvilken vægt man tillagde dem. Men de blev drøftet på alle seminarierne fra senest 1953, idet bekendtgørelse om uddannelse på de anerkendte børnehaveseminarier,

Undervisningsministeriet 24/9 1953 par.5 fastslår, at børnehavepsykologien skal gennemgås mindst i et omfang der svarer til Tordrups Børnepsykologi, dvs. at psykoanalysen også skulle gennemgås i mindst samme omfang som i Tordrups bog.

Tordrup er ikke nogen varm beundrer af Freud (Tordrup børnepsykologi Kbh. 1966 s.281), men understreger hans store betydning for forståelsen af de tidlige barneår (ibid.). Tordrups syn på Freud ændres ikke mellem de to udgaver af "Børnepsykologi" som jeg har konfereret mod hverandre (1950 og 1966) (jf. side 72), men i den øvrige pædagogiske verden sker der en fornyelse af forholdet til psykoanalysen, ligesom graden af accept af teoriens veksler: I Tordrup er det køligt (jf. ovenfor) i Knud Rasmussens "Udviklingspsykologi" 1967, er det nærmest varmt. Der er mange henvisninger igennem hele bogen, de psykoanalytiske udviklingsfaser gennemgås meget omhyggeligt og personlighedsmodellen beskrives indgående (se f.eks. ibid s.179-183). I Inger Lunn's "Børnehavebarnet" København 1971 nævnes psykoanalysen ikke, og der er antydninger af afstandstagen til seksualteorien (på s.141 nævnes onani som skadelig adfærd). Det er altså gået lidt op og ned for Freud alt efter hvilken forfatter der har skrevet bogen, men psykoanalysen fik øget betydning gennem Anna Freuds forfatterskab (Tora Raknes 1983), og de amerikanske ego psykologer, især Erikson, gør også sit til, at psykoanalysens syn på barnets udvikling i dag er en aktuel teori, man i det mindste må tage stilling til.

Har den ikke mange direkte handle forslag at byde pædagogen på (jf. side 21), er der mange vigtige resultater i dagens psykologiske forskning, der skyldes psykoanalytiske forskere; f.eks. den forståelse af spædbarnets indre

psykiske processer, som udspringer af M. Mahlers forskning i Frankfurt (se f.eks. Mahler et al. Die psychische Geburt des Menschen. Frankfurt 1978).

Den ungdoms socialisationsteoretiske debat, hvor de tyske navne er f.eks. Thomas Ziehe, Oskar Negt og Herbert Stubenrauch, de danske f.eks. Jens Bjerg*, Birgitte Elle og Lars Jacob Muschinsky* opererer også fuldt hjemmevant med de psykoanalytiske begreber (jf. f.eks. DPT 1/1984 s. 25-31). Psykoanalysen er dagsaktuel.

Individualpsyklogien

Adlers "Menneskekundskab" (Kbh. 1930) står opført i 1948 betænkningen, men som jeg før har nævnt (jf. side 22), hører man ikke meget om Adler efter hans død. I Tordrups "Børnepsykologi" får en Adler en betydelig blidere behandling end Freud. Både "viljen til magt" og mindreværdsfølelsen forklares uddybende (s.281-284) og betydningen af "fællesskabsfølelsen" som pædagogisk redskab understreges. Men Tordrup advarer også i Adlers tilfælde mod kun at sætte sin lid til én psykologisk teori (se også Køppes beskrivelse af Adlers betydning for Tordrup i Køppe 1983 s.133). Også en af Tordrup "Børnehavepsykologi"s afløserer som grundbog i psykologi på seminarierne: From og Perch (red) "Børnehavepsykologi" København 1968 gør brug af Adler.

Adlers betydning for seminariernes pædagogiske teori er dog langt større end man umiddelbart kan aflæse af ovenstående. Den sociologiske tilgang til psykologien, parret med det holistiske syn på barnet (jf. teoriens navn, der hentyder til den udelelige person) (Erritzøe DPT 5/1982 s.178) som Adler tilførte den danske børnehavetradition og forsøget på at komme ud af de mekaniske/deterministiske tendenser (Køppe 1983 s.98), der af og til dukker op i psykologien, genfinder man i f.eks. Erik Sigsgaards forfatterskab. Børnehaveklasseledere er i øvrigt mere "holistiske" i deres syn på børnene, end f.eks. kvindelige folkeskolelærere (Boelskov og Florander 1983 s.75).

Hanselmann

Ligesom Adler, er Hanselmann gledet ind i den danske børnehavetradition, så at sige uden at få sit navn med sig. Dvs. at man har optaget vigtige elementer af hans teori/holdninger, uden at nogen eksplicit fører dem tilbage til ophavsmanden.

Heilpædagogikkens indflydelse i Danmark har altid været forbundet med M.B. Gregersen person, men understregningen af det *socialpædagogiske*; har ikke begrænset sig til SPS i Århus (jf. "Børnehavegerning er ikke sentimentalt Tantearbejde" Århus Børnehaveseminarium 1944-1984 s.16). Dansk Børnehavetradition har de seneste 30 år forstået sig selv som både en social (varetagelse af pasningsfunktioner) og en pædagogisk foranstaltning. Denne selvforståelse har et af sine udspring i M.B. Gregersens seminarium, men også mange andre af tidens pædagoger stod for den holdning, f.eks: "Socialpædagogisk Forening for ny Opdragelse*", der i 1940 opstod som en

sammensmeltning af "Den frie Skole" og den 2. Montessorri foreninger, som på det tidspunkt hed "Forening for Smaabørnspædagogik" (jf. side 17).

En af grundene til bortfaldet af Hanselmanns navn kan være, at det ikke var én psykologisk teori, men en sammentænkning af flere psykologiske teorier og terapeutiske metoder, til en pædagogisk helhed.

Hanselmann beskriver i "Opdragelsesvanskeligheder" (Kbh. 1934 s.277-307) flere forskellige psykologisk begrundede terapeutiske metoder f.eks: Suggestion, psykoanalyse, individualpsykologisk metode, arbejdsopdragelse og psykoteknik. Denne metode pluralisme er frugtbar, og har påvirket den danske børnehavetradition, men den har ikke kunnet danne udgangspunkt for undervisning i psykologi.

Psykologi havde i 1950 helt afløst metode som hovedfag i uddannelsen, Hanselmanns navn gled ud, fordi han ikke havde skabt en psykologisk, men pædagogisk teori.

Tilbage står metode pluralismen og pædagogernes forståelse af deres arbejdsområde som både socialt og pædagogisk.

Gesell

Besyderligt nok er Gesell ikke nævnt i 1948 betænkningens liste over supplerende læsning, men hans metoder, hans resultater og hans elevers resultater (f.eks. Francis Ilg) er utallige gange genstand for henvisninger, både i DBR (f.eks. 3/1950, 7/1955, 5/1960 og 2/1965 for at tage nogle der ligger med 5 års mellemrum) og i faglitteraturen (f.eks. Tordrup "Børnehavepsykologi" Kbh. 1966 s.381; Inger Lunn "Børnehavebarnet" Kbh. 1971 s.26, 68 og 75. Foruden Gesells elever Ilg og Ames: "Barnets Adfærd" Kbh. 1967).

På seminarierne blev Gesells resultater brugt som et psykologisk redskab.

Kirsten Sigsgaard underviste i børnehavelære på Frøbelseminariet fra 1942:

"Gesell/Francis Ilg brugte jeg en række år som oplæg til/støtte for de studerendes arbejde med iagttagelse i praksis -- der igen bl.a. var en støtte for dem (eller en slags "forøvelse") til at skrive karakteristisk til psykologi -- + en del andet nyttigt for deres fremtidige erhverv." (KS feb. 1985)

Der er ingen tvivl om, at Kirsten Sigsgaards forhold til Gesells teori, var dækkende for hele seminarie verdenen. Teorien kunne bruges som redskab i den praksis eleverne skulle ud i, når seminarietiden var slut.

Bühler-Hetzer

Forskellen mellem Gesell og Bühler/Hetzer er ikke særlig stor, men det er lidt andre delemner de kaster sig over, men paradigmet er det samme.

Bühler og Hetzers "Udviklingsprøver" foreligger på dansk i 1944, bogen anbefales i 1948 betænkningens liste over supplerende læsning, og dukker op gang på gang i artikler i DBR. Især de, der handler om de mindre børn (jf. f.eks. DBR 23/1965 s.3-19). I 1974 gør Jens Sigsgaard udstrakt brug af bogen i sit kapitel om barnets første leveår i 1974 udgaven af "Barnets Verden" (Albertslund 1974).

Det udviklingsskema Jens Sigsgaard opstiller i 1974, med Bühler/Hetzer som kilde, er ældre end de 30 år der er gået fra den danske udgave af Bühler og

Hetzers "Udviklingsprøver". I alt væsentligt stammer de fra Bühler og Hetzers samarbejde fra midten af tyverne (se C. Bühler og H. Hetzer: "Inventar der Verhaltungswiese des 1. lebensjahres" i Quellen und Studien zur Jugendkunde 5/1927) og er derfor snarere 50 år gamle. 50 år er længe, så længe, at man måske kan tale om, at Bühler/Hetzer ikke bare har været med til at præge den efterfølgende udvikling, men snarere "den efterfølgende stilstand" (jf. side 73).

Myrdal

Ligesom Hanselmann, var Myrdals bøger i trediverne (jf. side 24) mere af pædagogisk end af psykologisk karakter. Myrdals navn bliver da også sjældnere og sjældnere nævnt i DBR og i de pædagogiske fagbøger.

Alva Myrdal: "Rigtigt Legetøj" København 1937, er den af bøgerne der holder sig aktuel længst, mens "Bybørn" fra 1936 ikke har været muligt at finde henvisninger til i perioden 1950-73.

Den sidste henvisning til "Rigtigt Legetøj" har jeg fundet i Jens Sigsgaards "Barnets Verden" Albertslund 1969. I samme bogs 1974 udgave er Myrdal gledet ud.

Men ligesom Hanselmann, har Myrdal alligevel sat sine spor på børnehaveseminarierne.

Faget: pædagogik er i årene efter 1970 ændret, så opdragelsens idehistorie er gledet i baggrunden. Fagets navn ændredes til almen pædagogik og indholdet til dels temaer, hentede fra traditionel pædagogik (straf, leg, indlæring osv...) og pædagogiske holdninger, byggende på videnskabssteoretiske opdelinger (Margit Thomsen: Par. 3 opgave til det pædagogiske kandidatstudium. DHL København 1983 s.73) dels analyser af samfundsfaglig art (se f.eks. Rokkjær og Rattleff: "Almen pædagogiske arbejdsrapporter København 1982 s.29) og det er især denne side af faget, der har sit udspring i det tilsvarende syn på almen pædagogik, der gennemstrømmer "Bybørn".

Myrdal har dog næppe påvirket udviklingen så meget, som en ændring af fagets indhold kunne antyde langt snarere har hun foregrebet en udvikling.

Burt

Det var først efter Cyril Burts død, at man fik mistanke til svindel i det empiriske materiale, som Burt anvendte som grundlag for sine hypoteser; det har derfor ikke haft nogen indflydelse på hans troværdighed i den periode jeg her beskriver.

Det er mit indtryk, både fra debatten i DBR og fra min egen studietid på Frøbelseminariet (1970-1973), at Simo Køppe har ret, når han anfører Burt som den absolutte autoritet på sammenhængen intelligens-kriminalitet-sjælelige forstyrrelser i perioden 1930 til 1975 (Køppe 1983 s.120) Tordrup refererer da også Burts "resultater" med den dybeste respekt i "Børnepsykologi" (se s.335 i 1966 udgaven). I Knud Rasmussens "Udviklingspsykologi" er der ligeledes bygget på Burts publikationer i f.eks. afsnittet om ungdoms kriminalitet som et socialt begreb, nævnes han som "banebrydende" (s.286), og der er ikke tvivl om, at psykologilærerne på

seminarierne, har været enige med Tordrup og Rasmussen (Køppe 1983 s.120). Burts fortjeneste er vel især, at han i arv og miljø spørg smålet fremhævede det multivariable i problemstillingen.

I dag kan Burt bl.a. bruges som eksempel på, at også forskere kan bedrage deres læsere. Den manglende tillid til forskningsresultater de studerende derved får, er kun sund.

Mental Hygiejnen

Ved begyndelsen af dette århundrede anden halvdel, er der en vældig interesse for mentalhygiejne; psykiatriens version af forebyggende foranstaltninger. I 1948 omdannes "Landsforeningen til Sindssygdommens Bekæmpelse" til "Landsforening for mentalhygiejne*" som starter tidsskriftet "Mentalhygiejne" (Køppe 1983 s.154). Foreningens formål var mangesidigt. Det vigtigste var vel at fremme mulighederne for behandling af mentale sygdomme, ved dels at agitere for øgede ressourcer til psykiatrisk behandling dels øge psykiatriens plads i lægeuddannelsen. Agitation for forebyggelse af mentale sygdomme og forståelse af mentalt syge mennesker var vigtige mål for foreningen. Som et delmål opstod ønsket om, at påpege de psykiatriske problemers årsager, f.eks. i børneopdragelsen (ibid.).

En sådan bevægelse, der ikke just var en græsrodsbevægelse, snarere en "overlæge bevægelse" (jf. ibid s.153), måtte jo få stor indflydelse på børnehaveseminarierne. Der er da også et helt lille afsnit af 1948 betænkningens forslag til supplerende læsning, der er helliget mentalhygiejnen. Forfatterne her er amerikanerne Bowmann, Shermann, og danskerne Ellermann* og Stürup*.

Mentalhygiejnens indflydelse på den efterfølgende udvikling er dog sværere at vurdere end for de andre teoriers vedkomne, fordi ingen af de nævnte mentalhygiejniske forfattere dukker op i de mest anvendte psykologibøger (Tordrup 1937, Rasmussen 1967 og From og Perch 1968). I DBR optræder de heller ikke.

Det var Jens Sigsgaard der introducerede Bowmann og Shermann i sammenhæng med undervisningen på børnehaveseminarierne (jf. side 25), men i "Barnets Verden" (8. oplag 1968 og 10. oplag 1974) er der ikke nogen henvisning til nogen af dem. Det er der derimod til Margrethe Lomholdt* "Børnepsykiatri" København 1959, som står for en helt anden tilgang til børnepsykiatrien (jf. Køppe 1983 s.202).

Nogen voldsom indflydelse på børnehaveseminariernes undervisning, har mentalhygiejnen derfor næppe haft, men den debat der foregik i foreningens blad og bevægelsens initiativer har formodentlig haft en vis, ikke nærmere angivelig, indflydelse; i min studietid på Frøbelseminariet, blev jeg f.eks. involveret i foreningen BRIS's* arbejde, der på mange måder var et "Mentalhygiejne" initiativ (de to foreninger delte da også lokaler i flere år). Et andet af foreningens initiativer, der formodentlig også har haft indflydelse, var Mentalhygiejnisk Forsknings Institut Med Eggert Petersen som leder.

ENIGHEDENS OMFANG

Når ideer brydes, udgives der bøger og skrives artikler derom. Alle vil gerne give deres besyv med i debatten. Derfor kan det ikke undre, at 1948 betænkningens forslag til supplerende læsning er en omfattende sag på 65 bogtitler. Dertil kommer en snes bøger, der nævnes i betænkningens paragraffer, enten som grundbøger (f.eks. Tordrup "Børnepsykologi") eller som almindelige litteratur forslag.

De fleste af disse 85 bøger er skrevet i slutningen af trediverne - begyndelsen af fyrrerne, men i perioden 1946-1969 har jeg kun kunnet finde ca. 25 nyudgivelser, der får betydning for børnehaveseminarierne; og disse få bøger er endda spredt på færre pædagogiske grundsyn end 1948 betænkningens bogliste, der derimod bærer præg af, at alle udvalgsmedlemmerne sørgede for, at deres egne synspunkter var godt og vel repræsenterede (JS jan. 1948).

Alene den stagnation i bogudgivelsernes antal, retfærdiggør en antagelse om, at teoriudviklingen var sat i stå, men debatten i børnehaver verdenen bekræfter det også.

Der sker ikke noget væsentligt i den debat, bortset fra få begivenheder som f.eks. oprettelse af nye seminarier, 1948 betænkningens omformning til bekendtgørelsen af 24/9 1953 om uddannelse på de anerkendte børnehaveseminarier og de ændringer til den i 1958 og 1961.

Når der ikke sker noget i børnehaver verdenens debat, var det ikke fordi det var en sløv periode i den pædagogiske verden generelt:

Dansk Pædagogisk Tidsskrift overtager arven efter "Vor Ungdom", DPI bliver oprettet, DLH får status som højere læreranstalt, og vores institut for teoretisk pædagogik (som vi hed dengang) grundlagdes.

I kølvandet på ændringer i folkeskolelærer uddannelsen opstår nye uddannelser: HF og cand.pæd.

Lærerne i folkeskolen oplever den ene bølge af diskussioner efter den anden. Umiddelbart kan nævnes: Nordentoft sagen, slagsmålet om de kulørte hæfter og den blå betænkning.

Mens socialdemokratiske ministre kappedes om at sætte sig blivende spor i folkeskolen, føg det med slagord som: "Lære at lære" og "livslang uddannelse".

Alle disse debatter havde jeg ventet at finde i blade der knytter sig til børnehaverne (DBR, "Forebyggende Børneværn" og fritidspædagogernes forskellige bladtilløb). Men stoffet i de blade handler om efteruddannelseskurser (vedrørende det teorigrundlag der skabtes i perioden op til 1950, de såkaldte Magleåskurser), bestræbelser for at gøre Dansk Børnehaveråd til en rigtig fagforening, formandsskifter, de stakkels børn i Ungarn, flere gifte børnehavelærerinder, den tilbagevendende debat om hvorvidt børnehaven kan/bør lukkes mellem jul og nytår og nekrologer.

Uddannelseskapa­citet­en. En anden tilbagevendende rubrik i bladet, er den mere og mere omfattende liste af nyuddannede børnehavelærere, der gratuleres med eksamen.

Hvor meget uddannelseskapa­citet­en udvides ses af nedenstående tabel, der er konstrueret af et dataudskrift fra undervisningsministeriets oplysningsregister, jeg i anden anledning har fået tilsendt fra undervisningsministeriets statistisk/økonomiske konsulent, dateret 18/9 1981.

Tabel 1. Antal nyuddannede børnehavepædagoger 1935-1974

	1935-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74
Kvinder	285	385	896	1114	1376	1789	3344	5311
Mænd						54	180	250
I alt	285	385	896	1114	1376	1843	3524	5561

Det fremgår af tabellen, at de 20 år fra 1945 til 1964 øges seminari­ekapa­citet­en til det firedobbelte, i den næste 20 års periode gentager fænomenet sig.

I den periode tabellen dækker, er der ikke artikler i DBR, Børnehaven eller Børn & Unge (forkortet B&U), der antyder problemer med beskæftigelse til alle disse nye børnehavelærere. Der har i perioden dels været en tendens til, at ophøre med at praktisere sin uddannelse når man selv fik børn, dels været en eksplosiv udvidelse af børnehavekapa­citet­en (tredobling i perioden 1960-72. Korremann 1977 s.32).

Børnehavefolket breder sig, og i perioden 1950-1969 tilsyneladende i enighed.

Hovedtendensen

Den debat der i trediverne og fyrrerne kan konstateres mellem de forskellige seminari­ekredse (jf. f.eks. side 46) klinger med 1948 betænkningen. Efter 1950 har det ikke været mig muligt, at finde uenighed seminarierne imellem vedrørende teorigrundlaget.

Margit Thomsen har til sin "par. 3 opgave" København 1983 (svarende til et universitets speciale) i 1982, talt med de overlevende pædagogiklærere fra 50 og 60'erne (ibid s.56), og Margit Thomsen konstaterede stor overensstemmelse seminarierne imellem, med hensyn til hvilken litteratur, der dannede udgangspunkt for undervisningen. Alle de adspurgte havde i øvrigt bemærket, at det dengang næsten udelukkende var opdragelsens historie, man underviste i (ibid.).

Litteraturen til faget pædagogik var indtil 1960:

- N. Bang: Oversigt over Opdragelsens historie. Kbh. 1925.
- L. Bernstein: Fri opdragelse. Kbh. 1950.

- Christensen: Pædagogisk frikvarter. Kbh. 1958.
- Christensen: Læsestykker til opdragelsens historie. Kbh. 1959.
- K. Grue-Sørensen: Opdragelsens historie I-III. Kbh. 1956-59.
- M. Mead: Kvinde og mand i tre primitive samfund. Kbh. 1957.
- K. Nørfelt: Opdragelsens gyldne middelvej. Kbh. 1956.
- J. Sigsgaard: Frøbel og Montessorri. Kbh. 1944.
- Aa. G. Skard: Børn og disciplin. Kbh. 1957.
- Aa. G. Skard: Vore unger og kunsten at gøre mennesker af dem. Kbh. 1955.
- B. Wulff: Tidehverv og personligheder i opdragelsens historie. Kbh. 1955.

(ibid.)

Margit Thomsen bemærker, at det især er sidst anførte bog der har været vigtigst for hendes egen undervisning i opdragelsens idehistorie. I begyndelsen af 1960'erne kom Neill: "Sommerhill skolen", på dansk og Rousseau: "Emile", blev genoptrykt. Ifølge Margit Thomsen blev begge disse bøger flittigt læst af eleverne (Margit Thomsen 1983 s.62).

Margit Thomsen mener at kunne konstatere en ændring i undervisningsformen midt i 1960'erne. Flere af pædagogerne på seminarierne indførte "tema undervisning" dvs. at læreren tog udgangspunkt i et pædagogisk tema, f.eks. straf, leg eller miljøets betydning. Temaet blev først belyst ved læsning af en artikel eller et lærerforedrag, derefter gjort til genstand for en klasse/gruppe diskussion (ibid.).

Til den undervisnings form brugte man artikler fra DPT, DBR eller f.eks. C.C. Krag-Muller: Opdragelsesproblemer (Kbh. 1968) var velegnet til den undervisningsform.

Hovedtendensen i både Margit Thomsen 1983 og Maja Møller Riis "Børnehavepædagog uddannelsen - dens opkomst og udvikling" speciale i pædagogik KU 1982; er, at der i perioden fra 1950 til slutningen af tresserne var bred enighed om det pædagogiske teorigrundlag. Der var også enighed om det psykologiske teorigrundlag (jf. side 26 og 73).

Hovedtendensen kan derfor summeres op til, at der bliver flere og flere børnehaver og børnehavelærerinder i en periode, hvor der ikke konstateres nogen uenighed omkring teorigrundlaget i uddannelsen:

Børnehavefolket breder sig i enighed.

Modtendenser Og Skjult Opposition

Dansk Børnehaveråd organiserede indtil 1966 både børnehavelærerinder og de af børnehaveseminarierne lærere, der var uddannede børnehavelærerinder. Først i 1966 får seminarielærerne deres egen organisation. Den gruppe der dominerede teoridebat og teoriformidling i den udstrækning den forekom i DBR, var selvfølgelig seminarielærerne.

Mange af seminarielærerne var samtidigt ledende tillidsfolk i Dansk Børnehaveråds lokalkredse (f.eks. Kirsten Sigsgaard i København, Inger Lunn i Odense, Margrethe Christensen i Århus og senere Margit Thomsen i Ålborg). Men selvom der ikke kan aflæses nogen direkte meningsforskelle på teoriområdet, var der store holdningsforskelle mellem dem, der havde været

med til at indføre det nye teorigrundlag i fyrrerne, og de mere traditionelle børnehavelærerinder (KS jan. 1985). Disse holdningsforskelle kom bare ikke ret tit til åbent udtryk.

Når man undersøger et fags tidsskrifter i en given tidsperiode, vil man formodentlig opleve at det er "Tordenskjolds soldater" der er på spil. De samme debattører går igen og igen. Det er ikke noget argument for at hævde, at debatten er gået i stå, men når jeg omtaler debatten i DBR som stagneret (jf. side 62), er det fordi debattørerne ikke modsiger hinanden, de er næsten altid enige, i hvert fald om teorigrundlaget.

Men at en gruppe dominerer debat og teoridannelse/ formidling, betyder ikke nødvendigvis, at samme gruppe dominerer det daglige arbejde i børnehaverne.

Der foregår en formidling af teori og handlemønstre uden om seminariernes undervisning og den skrevne debat i tidsskrifterne.

Yngre og ældre pædagoger har lært af hinanden, og der er foregået og foregår socialisering i faget, som selvfølgelig ikke er upåvirket af den gruppe, der udvikler og formidler teorierne, men som har sin rod i børnehavearbejdets tradition.

"Frøbelfletteriet". Som eksempel kan nævnes "frøbelfletteriet":

Frøbel og hans medarbejdere udviklede bl.a. en vidt forgrenet og sindigt udtænkt system af stadig mere komplicerede fletmønstre.

Disse fletmønstre udgjorde en del af de såkaldte frøbelske håndarbejder; dette fag stod på de to ældste seminariers curriculum (jf. side 10 og 42).

Til disse mønstre anvendtes blå, hvide og røde papirstrimler, af en bestemt bredde (omtrent 3.5 mm.). Disse papirstrimler forhandlede af 2-3 firmaer, der levede af, at forsyne bl.a. børnehaver og asyler med papirvarer.

I 1926 blev "frøbelfletteriet" et negativt ladet slagord for kredsen omkring "kursus". Man tog afstand fra den form for beskæftigelse af børn, og udtrykte foragt for den i tågede, metafysiske teorier, begrundede flettetradition, som i mange børnehaver som f.eks. på Vesterbro virkede ude af trit med tid og sted (Tora Raknes nov. 1983).

I 1943 optræder frøbelsk håndgerning ikke i Frøbelseminariets program. I lærebøgerne, var fletmønstre gledet ud allerede i H. Bagger 1920. Hvornår Frøbel-Højskolen ophørte med at undervise i frøbelflet ved jeg ikke, men det var sandsynligvis ikke længe efter. Der er i hvert fald ikke omtale af "faget" i 1948 betænkningen.

Det er et overstået kapitel, skulle man tro.

Alligevel er der firmaer der ofrer penge på annoncer for disse særlige papirfletstrimler (der ikke kan bruges til ret meget andet), i 1965 er der stadig et firma tilbage der annoncerer udelukkende med remedier til frøbelsk håndgerning (se f.eks. DBR 3/1965). Den annonce har næppe henvendt sig til den gruppe der dominerede i teoriformidlingen.

Da jeg som forpraktikant i 1968 i Dansk Kvindesamfunds børnehaver i Tåstrup, ryddede op i et skab, var der flere hylder fulde af disse strimler. Da

jeg ville smide dem ud, protesterede mine uddannede kollegaer, de strimler havde været anvendt så sent som året før, og den nyuddannede fru Hansen viste mig på stående fod to - tre sindrige og smukke mønstre, på trods af, at hun var uddannet 20 år efter at disse mønstre var gledet ud af seminariernes undervisning. Udtrykket "frøbelfletteri" optræder heller ikke i debatten efter 1950.

Men traditionens bundne arbejdsmetoder er sejlive.

Reformpædagoger. De pædagoger der arbejdede i overensstemmelse med det teorigrundlag der var herskende i den periode, der er blevet kaldt "vækstpædagoger" (jf. Margit Thomsen 1983 s.54) og selv om man ikke læser om andre grupper i DBR, er der altså mindst en gruppe mere. Jeg kalder dem "de gammeldags børnehavelærerinder" af mangel på bedre navn. Gruppen havde ikke nogen fast indre struktur, og manifesterer sig yderst diskret: Ved annoncer for varer der næppe kan have andre målgrupper (jf. ovenfor); ved signaler i stillingsannoncer (jf. side 66) og ved ganske få læserbreve i en debat om et formandsskifte i DBR i 1954 (jf. side 69).

En gruppe der manifesterer sig så diskret, kan det være svært at finde betegnelser for, og det kan være svært, at finde ud af, hvad gruppen egentlig står for.

Man må også gøre sig det klart, at der ikke har været skarpe linier mellem grupperne. En stor del af medlemmerne i DBR, har stået med et ben i hver lejr.

Det teorigrundlag der slog igennem i trediverne og fyrrerne, slog sidst igennem på Frøbel-Højskolen og JBS, det var derfor formodentligt de seminarier, der var mest i overensstemmelse med "de gammeldags børnehavelærerinder" (KS jan. 1985), mens reformpædagogerne har følt sig i overensstemmelse med de tre seminarier hvor teorierne først slog igennem.

Det der skilte de tre grupper, efter at 1953 bekendtgørelsen teorigrundlag var indført, har mere været nogle alment menneskelige holdninger end selve teorierne.

I DBR 2/1950 s.53-58 har provst Kaj Jørgensen og Inge Oldenburg i en debat om kristendomsundervisning, et fag 1948 betænkningen til provstens store fortrydelse ikke nævner (jf. side 26).

I den debat vedkender Inge Oldenburg sig sit og Frøbel-Højskolens kristne livsgrundlag og ønsket om at få flere unge kristne ind i faget, men hun får samtidigt også tilkendegivet, at hun støtter det nye teorigrundlag.

Frøbel-Højskolen var ikke det eneste seminarium med et kristent livsgrundlag. JBS var også præget af en kristen grundholdning (Ole Morsing 1984 s.17) og Åbenrå seminarium blev i 1952 oprettet med en diakonisse som leder (H.H. Beyer 1977).

Announce Signaler. I dag er der betydelig mindre forskel seminarierne imellem, end før 1970 (Flemming Mouritsen 1984 s.38), men helt op til

1960'erne kunne man iagttage, hvorledes børnehaverne forsøgte, at samle et personale med overensstemmende grundholdninger.

Når man ønsker at samle et personale, der har samme grundholdning til arbejdet, er en af metoderne, stillingsannoncer med "signaler" der betyder at ansøgere med andre holdninger godt kan holde sig væk.

F.eks. er det ikke ualmindeligt, at man i dag sender signaler som:

"Børnehaven arbejder efter en fast struktur"

(B&U 8/1985)

Læs: "Vi er tilhængere af den såkaldt strukturerede pædagogik"

Eller:

"Vi forventer, du vil indgå i et nært samarbejde med de øvrige medarbejdere og børnene omkring det daglige arbejde i børnehaven, herunder rengøring, opvask, madlavning og andet meningsfuldt arbejde."

(B&U 34/1983)

Læs: "Når vi regner rengøring for meningsfyldt arbejde, så signalerer vi en grundholdning, svarende til de teorier bl.a. Linge og Wille beskrev i 1980."

I 1950-60 var signalerne andre. Reformpædagogerne kunne sende signaler som:

"Moderne indstillet børnehavelærerinde søges"

"Pædagog søges"

Disse signaler betød, at man ønskede ansøgere, der havde en grundholdning svarende til de seminarier, der først optog de nye teorier i trediverne og fyrrerne. Udtrykket pædagog knytter sig til "Kursus for småbørns pædagoger" Kandidaterne fra de andre seminarier hed børnehavelærerinder indtil eksamenshold 1973.

De gammeldags børnehavelærerinders signaler kunne være:

"Frøbeluddannet børnehavelærerinde søges".

"Børnehavelærerinde, helst fra Frøbel-Højskolen el. lign. søges".

Ved at nævne Frøbel i annoncen, fik man frasorteret kandidater fra SPS og "kursus", men hvis man ville være sikker på, at der ikke var en kandidat fra Frøbelseminariet, der troede hun var frøbeluddannet, skrev man Frøbel-Højskolen el. lign. JBS lignede Frøbel-Højskolen, men det viste alle, at Frøbelseminariet ikke gjorde.

Forskellen på de nutidige signaler og de ovennævnte er, at man i dag ikke forbinder bestemte grundholdninger med bestemte seminarier i samme grad som tidligere. Seminarierne er blevet flere og deres profil er blevet visket ud (jf. Flemming Mouritsen 1984), det er sikrere at sende signaler der går direkte på det paradigme.

Klare (også for udenforstående) signaler som:

"Kristen børnehavelærerinde søges".

"Marxistisk pædagog søges".

ses sjældent/aldrig. En kort periode i 1971 (nov./dec.) annoncerede

Hudegrundens byggelejeplads efter:

"En marxist, der vil gå ind for institutionens målsætning..."

(B&U 42/1971)

Hudegrundens annoncer skabte megen debat, men ingen andre institutioner tog tråden op (Ole Lindboe & Ebba Strange (red.) 1977 bd. I s. 190).

Eksamens uenigheden. Børnehavens verden var ikke dikotomiseret, der var andre skillelinier end seminarie/teori tilhørsforholdet og eksamen som afslutning på uddannelsen, var nok den væsentligste af de skillelinier, der gik på tværs af de ovenfor skitserede. Jeg vil derfor trække linierne i denne debat op i eksamensstriden og undlade at komme ind på de mindre vigtige, måske mere personlige, stridigheder.

I 1948 betænkningen udtrykkes på næsten alle områder kun enighed i udvalget, men i afsnittet om eksamen kommer der en uenighed til udtryk, idet det understreges, at der er store forskelle seminarierne imellem; et seminarium havde slet ingen eksamen ("kursus") andre en eksamen i form af mundtlig overhøring af hele klassen (f.eks. Frøbel-Højskolen). Et seminarium havde en omfattende eksamen i næsten alle fag (JBS, jf. side 46).

Udvalget enedes om en blød eksamensform, med prøver i få fag, men det var svært at blive enige.

I DBR 5/1950 s.157-158 skriver Inge Oldenburg om det pres især repræsentanterne for arb. og soc. ministeriet (Skærbæk og Horsten*), men også undervisningsministeriets repræsentanter (Torkild-Hansen* og Vøhtz*), lagde på rektorerne. Man ønskede at skabe et sammenligningsgrundlag mellem kandidaterne fra de forskellige seminarier ved at indføre en ensartet eksamen, med samme pensumkrav for alle seminarierne. Et synspunkt man ikke delte med "Forebyggende Børneværn", der organiserede bestyrelserne for de selvejende institutioner. De ønskede et ensartet bedømmelsesgrundlag, men uden egentlig eksamen (ibid.).

Der kunne nok være opnået en ordening uden individuelle prøver. Inge Oldenburg skriver, at undervisningsministeriets repræsentanter ikke savnede forståelse for en sådan ordening (ibid.). Men fra elev side var der udtrykt delte meninger. På den ene side, med repræsentanter fra et seminarium, der gik ind for en eksamensform, der mindede om lærerseminariernes. På den anden side, den officielle delegation fra DBR's elevfraktion, der gik ind for en eksamensfri afslutning på uddannelsen (1948 betænkningen s.18). Også blandt rektorerne var der delte meninger, i modsætning til de fleste andre repræsentanter fra seminarierne ledelse, gik Jens Sigsgaard ind for afslutning på uddannelsen med egentlige prøver, men kun i få fag (JS jan. 1985). Jens Sigsgaard ønskede at højne standens agtelse, denne holdning delte han med flere af de ledende tillidsfolk i DBR (KS jan. 1985).

Inge Oldenburg slutter sin artikel i DBR 5/1950 med at udtrykke håb om, at kampen mod eksamen måtte vinde frem i skoler og på lærerseminarier, så også børnehaveseminarierne kunne befris for:

"..en afslutning, som i al fald for en del af eleverne føles som et unaturligt pres".
(DBR 5/1950 s. 158).

Da Inge Oldenburg fire år efter lufter sine eksamenssynspunkter, og opridser debatten i udvalgsarbejdet op til 1948 betænkningen, er formen mere resigneret, og håbet om støtte fra folkeskolen og dens seminarier udtrykkes ikke længere (DBR 3/1954).

I selve betænkningen trækkes linierne ikke helt skarpt op, man udtrykker ".stor Forståelse for begge synspunkter" (1948 betænkningen s.17), man undgår derved mindretalsudtalelser.

I betænkningen vedrørende uddannelse af børnehavelærere og fritidspædagoger (den treårige uddannelse) fra 1966, er der derimod en klarere refereret debat. Inge Oldenburg var også medlem af dette udvalg, og hun havde skiftet mening om eksamen, men linierne i debatten gik nu på en anden led: Der var stemmelighed i de to udtalelser om eksamen fra udvalget, med repræsentanter fra alle grupper (ministerium, seminarieladelse, seminarielærere, studerende og arbejdsgiver repræsentanter) i begge lejre. Eksamenstilhængere havde stadig det synspunkt, at i en tid, at samfundet indførte stadig skarpere og mere omfattende eksamensformer, ville det sænke børnehavesektorens omdømme, hvis man afskaffede eksamen (JS jan. 1985).

Eksamensmodstandere, derimod mente ikke at man ved den eksamen kunne måle netop de holdninger og færdigheder en børnehavepædagog skulle lære på seminariet (1966 betænkningen s.30).

Til denne gruppe hørte undervisningsministeriets ene repræsentant, udvalgets formand Palle Boelskov*.

Diskussionen for og imod eksamen, og eksperimenterne med eksamensformer pågår endnu (se f.eks Margit Thomsen 1983 s.129-131).

Dominans Og Majoritet

Debatten i fagtidsskrifterne var, som ovenfor nævnt, domineret af "reform pædagogerne". De bøger der blev udgivet, med børnehaveseminarierne i deres målgruppe, var også (måske bortset fra Berta Wulff: "Tidehverv...") skrevet ud fra en reformpædagogisk synsvinkel (jf. side 64) - Dominansen var overvældende.

Det bør dog ikke forlede til at tro, at reformpædagogerne udgjorde majoriteten i DBR i hele den periode der fulgte efter 1950.

Der er ikke nogen sikker måde til retrospektivt at afgøre forholdet mellem de forskellige grupper i DBR, men en "strømpil" kunne være urafstemningen om formandsposten i DBR 1954, for her blev fronterne trukket meget skarpt op. Ikke i den foregående debat i foreningens blad, der var kun fire kortfattede indlæg fra stillerne (to fra hver side DBR 4/1954), men den efterfølgende debat, om de skjulte kampmetoders lødighed, røber hvem der var hvem og beskriver de sandsynlige motiver bag de enkelte medlemmers stemmeafgivning.

Kandidaterne var;
Margrethe Jensen* formand for DBR siden 1946.
Mimi Pehrson* uddannet på "kursus", og redaktør af DBR siden 1948.

De to kandidater var ikke uenige fagpolitisk (DBR 5/1954 s. 143). Når der blev et kampvalg, så var det fordi, Margrethe Jensen først havde erklæret, at hun ikke genopstillede til formandsposten, men fortrød denne holdning, da en stor gruppe tillidsfolk udtrykte modstand mod Mimi Pehrsons kandidatur, men ikke kunne finde nogen anden kandidat (DBR 3/1954 s. 78).

Efter valget blev der, som nævnt ovenfor, en kort, men hed debat om debatmetoderne op til valget. En af Mimi Pehrsons tilhængere, Vera Kiehn, afslørede i DBR 6/1954, at der var brugt kædebreve, med karakter af Mc. Carthy agtige smædeskrifter, for at forhindre Mimi Pehrsons valg. I samme blad har Kirsten Sigsgaard et længere indlæg, der dels beskriver begivenhedsforløbet op til kampvalget, som udtryk for en overdreven bekymring blandt "de gamle børnehavelærerinder" (min kategori) for at få en formand i foreningen, der ikke var erklæret kristen, dels udpeger kredsformanden i Nordjylland, som den der stod bag de ufine metoder, der var taget i anvendelse.

I denne polariserede situation, og med de metoder der var taget i anvendelse af nogen af Margrethe Jensens tilhængere (hun har dog næppe haft andel i de grovere af metoderne), mener jeg at valget har stået som prøvesten på hvor man hørte til, mindre i fagpolitisk henseende (der var kandidaterne enige jf. ovenfor) men mere i henseende til de generelle menneskelige holdninger: Det blev til et valg om hvorvidt formanden burde være erklæret kristen eller ej.

Det valg vandt de "kristne" med 2/3 flertal.

Stemmeprocenten opgives ikke, men der blev afgivet ca. 1200 stemmer. På baggrund af medlemstallet i 1959, fratrukket antallet af nyuddannede i årene 1955-59, (jf. tabel 1 side 63) rundet lidt op, anslår jeg at stemmeprocenten har ligget mellem 80 og 90. Tallet er usikkert, men skulle det reelle tal være noget mindre, så er der alligevel langt ned til en "lille stemmeprocent".

Jeg går derfor ud fra, at forholdet mellem de to grupper, som jeg har kunnet konstatere i debatten, har været 1 til 2.

Dette forhold har sandsynligvis forrykket sig meget, til reformpædagogernes fordel, i løbet af tresserne. I halvfjerdserne bliver billedet mere kompliceret, med andre skillelinier, men den del af den efterfølgende udvikling, mener jeg ikke skyldes de teorier, der slog igennem i den første halvdel af det tyvende århundrede. (jf. side 52).

PSYKOLOGIENS GENNEMBRUD

Som nævnt side 50, hævder jeg, at udviklingen på seminarierne, i henseende til synet på opdragelse og undervisning, ikke bare blev præget af en teori, eller en gruppe af teorier, men at det der blev afgørende for uddannelsen, var psykologiens gennembrud som helhed.

De to første seminarier blev styret af børnehaver ledere, der arbejdede i børnehaven om formiddagen, og drev seminarium om eftermiddagen. Sådan foregik det til Hedevig Bagger døde i 1926. Der overtog Sofus Bagger ledelsen af seminariet uden samtidig, at overtage ledelsen af børnehaven (jf. side 36). De to institutioner var dog stadig tæt forbundne, ikke mindst hvad praktikundervisning af seminariets elever angik.

I perioden op til da havde flere og flere psykologiske teorier vundet indpas (f.eks: Hall, Binet og Stern), men faget psykologi var stadig sekundært på begge seminarier (jf. side 36 og 40).

På opfordring af uddannede børnehavelærerinder, oprettedes det tredje seminarium, med det udtrykte formål, at undervise i "de nye teorier" (jf. side 44) og dermed mentes *teori* i modsætning til den hidtidige indføring i *metode*. Selvfølgelig var ønsket også, at lære Montessorrimetoden, men den var netop kendetegnet ved at Maria Montessori hævdede, at den udsprang fra videnskabelig teori. De to psykologilærere, der stod for psykologiundervisningen på det nye seminarium (Rifbjerg og Næsgaard) var uddannede magistre i den gren af filosofien, der omhandlede psykologi, den tredje uddannede psykologilærer, var formodentlig Jens Sigsgaard, som efter at have undervist på "kursus" i en kort periode, overtog psykologiundervisningen på Frøbelseminariet (jf. side 37).

I begyndelsen af trediverne begynder Dansk Børnehaveråd at fungere som fælles organisation for de fire ældste seminariers tidligere elever, hvoraf nogle nu underviste på seminarierne (jf. side 64).

Dette forum, oprettet for at forene børnehavelærerinderne, forenede dermed også seminariernes ledelse så meget, at de kunne enes om, at sende undervisningsministeriet en opfordring i marts 1942, til at nedsætte et udvalg, der endte med at afgive 1948 betænkningen (samme betænkning s. 3 og 4).

Jeg formoder, at både det kvalitative og det kvantitative omfang af de teorier der undervistes i på i hvert fald Frøbelseminariet, SPS og "kursus", har tvunget de to andre seminariers repræsentanter til, at være enige med psykologerne i, at børnepsykologien i seminariernes undervisning, mindst skulle have et omfang, som i Tordrups "Børnepsykologi" (ibid s.30). Dette ville være umuligt for disse repræsentanter, at hævde, at det teoretiske niveau skulle sænkes. Eller, at man ikke havde et så indgående kendskab til psykologien nødig, for at bestride børnehaver gerningen. Det ville ikke højne standens agtelse, hvis sådanne argumenter blev nedfældet i en betænkning; man kunne også risikere, at elevpotentialer søgte derhen, hvor uddannelsen var "bedst", i den forstand, at den byggede mest på teoriformidling.

Tordrups "Børnepsykologi" blev dermed grundbog for seminariets psykologiundervisning. En omfattende bog, som har stillet store krav til den del af elevmassen, der var uden anden uddannelse end folkeskolen og et halvt år på

højskole (mindste krav til teoretisk fordannelse, jf. 1948 betænkningen s.13). Men kravet om at undervise i psykologi i dette omfang, kunne også være uoverkommeligt for de psykologilærere, der ikke havde andre teoretiske forudsætninger, end en folkeskolelærer uddannelse. Denne uddannelse havde indtil 1948 været tilstrækkeligt til at undervise i faget ved f.eks. Frøbel-Højskolen (jf. side 41, Bertha Wulff var uddannet kommunelærerinde). For at leve op til kravet om at undervise i psykologi, i det omfang Tordrups "Børnepsykologi" havde, måtte Frøbel-Højskolen i 1949, ansætte en cand.psych. (Poul Nielsen) til at varetage undervisningen (Frøbel-Højskolen 50 år s.62).

Psykologiens gennembrud blev selvfølgelig også psykologernes gennembrud.

Skønt lægerne var den første akademisk uddannede del af seminariernes lærerkorps, blev psykologerne timetalsmæssigt lang den største. De 144 timer der tildeltes psykologifaget, af uddannelsens omtrent 1200 timer (1948 betænkningen s.30) udgør 12 %, eller lige så meget som faget børnehavelære, dobbelt så meget som faget pædagogik og kun overgået af værkstedsfag (der havde 216 timer, men egentlig udgjorde flere fag: f.eks. Sløjd, håndgerning, formning).

Psykologernes indtog var indledningen på en voldsom akademisering af lærerkræfterne på seminarerne (se også Maja Møller Riis 1982 s.56), men inden jeg udvikler dette tema videre, vil jeg først behandle psykologiundervisningens udvikling i den efterfølgende periode, ved at tage udgangspunkt i den grundbog, 1953 bekendtgørelsen knæsatte for psykologi.

Grundbogen

I kraft af bekendtgørelsen af 1953, var psykologi synonymt med Tordrups "Børnpsykologi" i hvert fald til 1961, hvor Tordrups navn glider ud, i forbindelse med en revision af bekendtgørelsen (jf. side 74), men bogen har sikkert holdt nogle år endnu, indtil Rasmussens "udviklingspsykologi" udkommer i 1967. Tordrups klassiker udkom første gang i 1937, kom i alt i 50.000 eksemplarer (Køppe 1983 s.138) og holdt skansen i 30 år.

At Tordrups bog definerede faget i så mange år, er mit bedste argument for, at debatten og teoriudviklingen stod stille. Der er selvfølgelig bøger i seminariernes undervisning, der holder lige så længe, men så er de enten "originale" klassikere fra opdragelsens idehistorie (f.eks. Montessorri's "Barndommens Gaade") eller opslagsværker der knytter sig til gruppen af socialfag (forfatterne her er f.eks. Skjerbæk, Horsten og Leif Lunn) og disse opslagsværker føres hele tiden ajour - det gør Tordrups "Børnepsykologi" ikke!

Jeg har sammenlignet Tordrups "Børnepsykologi" (5. udgave) Kbh. 1950, med bogens 8. udgave fra 1966, og har især set på kapitlerne om: Arv og miljø, hukommelse, lærerprocesser, intelligens, følelseslivet og personlighedsudvikling.

Det meste af stoffet i udgaverne er ens fra ord til andet. I afsnittet om børns følelsesliv er der i 8. udgave tilføjet på en jaloux 8 årig dreng, men det er den væsentligste ændring i hele bogen.

Ændringerne i referencelisten, der afsluttet hvert afsnit, regner jeg ikke for væsentlige. I 8. udgaven er der i hver af disse lister tilføjet de vigtigste nyudgivelser på området. F.eks. er afsnittet om børns følelsesliv tilføjet: Blatz "Understanding of the young child" (London 1951), Bowlby: "Børn uden hjem" (Kbh. 1953) og Pearson: "Emotional disorders of children" (London 1951). Men disse tilføjelser til referencelisten, har end ikke antydningstvist haft indflydelse på teksten i afsnittet (Det ovenfor omtalte eksempel på jalousi må være hentet et andet sted fra).

Faget psykologi gennemgik en rivende udvikling i perioden 1928 til 1948 (jf. side 71), fra at være et sekundært støtte fag, til at være det dominerende fag, også timetalsmæssigt (jf. side 72). Omkring 1950 stadfæstes fagets gennembrud med en omfattende grundbog, men så går udviklingen i stå, og man fortsætter med den samme uforanderlige grundbog til i hvert fald 1967, hvor Knud Rasmussens "Udviklingspsykologi" udkommer. Året efter kommer From og Perch "Børnepsykologi" og de to bøger har fortrængt den da 30 år gamle klassiker.

Tordrups afløsere opnår ikke samme monopolagtige stilling. For det første er der jo to bøger, for det andet kommer der nye psykologiske paradigmer ind i seminarie debatten (jf. Maja Møller Riis 1982) og for det tredje ændrer undervisningsmønsteret sig, både fordi den emnecentrerede undervisning vinder frem (jf. Margit Thomsen 1983 s.73) og fordi de hurtige kopimaskiner kommer på markedet i 1970'erne; de studerende læser ikke længere bøger i samme udstrækning som de læser kopierede artikler og bog afsnit.

Ændringer I Bekendtgørelsen

På side 72 lovede jeg at udvikle temaet om akademiseringen af seminariets lærerkræfter. Det vil jeg gøre her, med udgangspunkt i ændringerne til bekendtgørelsen fra 1953.

1953 bekendtgørelsen indeholder ikke nogen væsentlige afvigelser fra 1948 betænkningens anbefalinger, og den første ændring efter 1953 er ikke videre væsentlig. Det er en ren sproglig ændring af indholdet af afgangsbrevet, som blev udsendt i 1958,

I 1961 udarbejdes der, på opfordring af seminariernes rektorer, en helt ny bekendtgørelse til afløsning af 1953 bekendtgørelsen. Margit Thomsen behandler den i sit speciale DHL 1983, men kun i formålsparagraffen for uddannelsen finder hun ændringer, der er af mere end almindelig sprogmoderniserende art. De formuleringer i formålsparagraffen, der har interesseret Margit Thomsen, er bortfaldet af udtrykkende "uddannelsens almindelige formål" og "børnehavelærerindernes gerning" (Margit Thomsen 1983 s.25).

Jeg er ellers generelt enig med de synspunkter Margit Thomsen fører frem i sit speciale, men jeg har altid haft fornemmelsen af, at formålsparagraffen ikke var de bedste kilder til sporing af tendenser og udviklinger. Dertil er de ofte for vidtfavnende, uforpligtende og ude af kontakt til virkeligheden; i

dette tilfælde er jeg ikke i tvivl om, at børnehavelærerinde uddannelsen i 1961 fortsat var en uddannelse til en "gerning" mere end et lønarbejde. Lønarbejder holdningen kommer først for alvor ind i pædagogverdenen i 70'erne, som følge af 60'ernes vækst i antallet af pædagoger (jf. tab. 1 side 63), ændring af status for gruppen af uddannede i institutionerne, så de ikke længere var korttidsansatte i forpraktik, pædagogernes overraskelse over den hetz de var udsat for i 70'erne ("den herskende klasse" "institutionernes tyranni") og den trussel mod deres levevilkår, de store afskedigelsesrunder i midten af 70'erne udgjorde.

At opfatte sit arbejde som en "gerning" i modsætning til et lønarbejde, er afhængig af, at man oplever omgivelsernes moralske støtte og beundring. Det var "yderst respektabelt" at være børnehavelærerinde før 1970, og børnehavelærerinderne opnåede "tjenestemandslignende" status i 1946. I tjenestemandsbegrebet ligger der en underforstået gensidig loyalitet mellem stat og "gerningsudøver". Når individet så føler sig angrebet af mange folketingsmedlemmer og store dele af pressen, samtidig med, at mange kollegaer afskediges (et tal var oppe på 7000, B&U 22/1976) medens mulighederne for at udøve "gerningen" fagligt tilfredsstillende indskrænkes; så ændres individets opfattelse af sig selv, fra en "gernings udøver" til en lønarbejder, med modsætningsforhold til arbejdsgiveren, her i sidste ende: Staten. En lignende udvikling kan iagttages for andre tjenestemandsgupper eller "gerningsudøvere", f.eks. postbude og sygeplejersker.

Jeg tillægger derfor ikke de sproglige ændringer i 1961 bekendtgørelsens formålsparagraf nogen større betydning, men mener, at lønarbejderholdningen er et fænomen, der hovedsageligt opstår i 1970'erne

Der er væsentligere ting at behandle i 1961 betænkningen, og jeg vil her tage dem op i paragraffernes nummerorden:

Allerede i par. 1 bortfalder kravet om at lærerne i de almene børnehavefag skal være uddannede børnehavelærerinder, og at der i seminariets ledelse skal inddrages en børnehavelærerinde, hvis forstanderen ikke selv har denne uddannelse, dermed er der åbnet op for en yderligere akademisering af seminarieledelsen.

I par. 2,d indføres optagelses kravet, om tilfredsstillende standpunkt i skriftlig dansk, hvilket tyder på et stigende krav til elevernes skriftlige opgaver.

Par. 5 handler om psykologi, og her bortfalder Tordrups "Børnepsykologi" som mål for psykologiens omfang, men bogen har på det tidspunkt været så bedaget, at det ville have været vanskeligt at retfærdiggøre bibeholdelsen af dette mål for fagets omfang (jf. side 72)

I par. 20 ændres karakterskalaen for eksamenspræstationer, idet der indføres en dumpekarakter:

I 1958 havde de fem positive karakterer i skalaen fået nye navne, men nu ændres det til fire positive og en negativ karakter ved at ændre betegnelsen "antageligt" til "ikke tilfredsstillende"

Når man ikke tidligere har haft en dumpekarakter, så har det formodentlig

været fordi, egentlige dumpninger var sjældne. Indførelsen af "ikke tilfredsstillende" har næppe været et signal om, at man mente, at have mere brug for en sådan karakter i fremtiden, men man skal ikke undervurdere den effekt på undervisningen op mod eksamens tiden i 2. studieår, som en formel dumpe karakter kan have. Det har formodentlig samme klang i øret på den nervøse studerende, som "memento mori".

Der er andre mindre væsentlige ændringer i 1961 betænkningen, men ingen der modsiger den konklusion, at ledelse og lærere på børnehaveseminarierne blev mere og mere præget af en akademisering.

Denne udvikling fortsatte, i betænkningen vedrørende lærerkvalifikationer på børnehave- og fritids- pædagogseminarier, 1975 er de akademiske krav til lærerne i de teoretiske fag yderligere understreget, i 1961 formulerede man det, som et bortfald af krav om børnehavepædagog uddannelse af lærerne, i 1975 formuleres det som et krav om akademisk uddannelse af lærerne i psykologi, dansk, pædagogik, naturfag og socialfag. (1975 betænkningen)

1961 bortfaldet af kravet om pædagoguddannet medlem af seminariets ledelse sættes i relief af, at en rektor kvalifikation i dag kan være sammensat af dels uddannelsen til cand. mag i dansk (f.eks. Poul Jensen Østergaard, Holstebro (jf. bilag 1)) og dels erfaring fra undervisning af voksne seminarieelever. Det vil sige, at den socialisering i børnehavernes praksis tradition, der tidligere var en væsentlig kvalifikation til seminarieleder jobbet er gledet ud. Dermed er afstanden mellem teori og praksis øget i sådan en grad, at forbindelsen er truet.

Når man dertil lægger det stigende antal seminarieelever, der ikke har været ansat i daginstitution før de kom på seminariet (B&U 27/1983), så kan man frygte, at udviklingen fører til en total adskillelse mellem teori og praksis i lighed med f.eks. gymnasielærer uddannelsen.

Dette problem var til at forudse allerede i mellemkrigstiden. Anna Wulff skrev i 1931: "Der er i vor Tid en Tendens til at lægge stærk Vægt paa den videnskabelige Dannelse, eller snarere til at anlægge videnskabelige Synspunkter paa saa at sige alt Undervisningsstof. Eksempelvis skal kun nævnes, at man i Tyskland mere og mere kræver Universitetsdannelse af alle dem, der vil undervise paa *Børnehave seminarierne, at der nærmest ses ned paa en ikke-akademisk Lærerinde, mens "Frau Dr." underviser ogsaa i de specielt "børnehave-tekniske" Fag uden at have Føling med denne Gren af Arbejdet. (...) Uden at ville Underkende den store Betydning, som Videnskaben og de videnskabelige Undersøgelser har for os Opdragere, kan vi dog kun ønske, at Danmark ikke vil følge dette Eksempel." (Frøbel-Højskolen 25 år s. 46)

Endnu kan man ikke undervise i praktisk pædagogik alene på baggrund af en akademisk uddannelse, men at "der nærmest ses ned paa en ikke-akademisk Lærerinde" ses blandt andet af, at censorerne i praktisk pædagogik lønnes lavere en censorerne almen pædagogik (cir. om vederlag m.v. pr 1/4 1982 til censorer ved de afsluttende prøver i børnehave- og fritidspædagoguddannelserne)/

Jeg deler Anna Wulffs ønske om, at den udvikling ikke fortsætter.

4. DEL: AFSLUTNING OG BILAG

UDDANNELSENS UDVIKLING

Børnehavelærerinde uddannelsen opstår på baggrund af et behov for oplæring i en bestemt praksis tradition, der i nogen grad byggede på Frøbels normative pædagogiske teori. Senere tilføres mere og mere uddannelse i deskriptive psykologiske teorier, i dels det omfang seminarielederne bliver bekendt med disse teorier, dels det omfang, de oplever teorierne relevante for den børnehavepraksis seminarielederne udøver om formiddagen.

Med stigende børnehaven antal, forårsaget af dels stigende behov for børnepasning (gifte kvinders erhvervsfrekvens er stigende i hele århundredet (Korremann 1977 s. 14)), dels de to folkebørnehaven foreningers aktivitet bliver antallet af institutioner så stort, at praksistraditionen ikke længere kan kontrolleres af de to seminarieledere. Mange børnehavelærere ønsker fornyelse af traditionen, ved indføring af fortrinsvis Montessorri-teori, psykoanalyse og senere individualpsykologi.

Med oprettelsen af det tredje seminarium holder psykologien og psykologerne deres indtog i børnehaveseminarie verdenen. Psykologiundervisningen opprioriteres og lærerkorpset på seminariet bliver mere og mere akademiseret.

Med stigende samfundsbehov for børnehaver i efterkrigstiden (Korremann 1977) bliver der også stigende statslig interesse i at styre uddannelseskapaleten på området. Samfundsudviklingen i dette århundrede indebærer i øvrigt generelt, at staten i stigende grad overtager social- og uddannelses- funktioner, der før blev løst af private eller selvejende foreninger (jf. Hovman Sørensen: "Dansk Uddannelses-politik - Staten og klasserne" København 1977 s. 42).

Denne statslige indflydelse, fører i 1969 til en egentlig lovgivning for uddannelsen, som samtidigt blev forlænget med et år. Denne forlængelse kom især den teoretiske del af uddannelsen til gode. Uddannelsestiden forlængedes med 50 % i forhold til tidligere, men timetallet i både de kreative fag og praktikken blev reduceret, samtidig med at timetallet for psykologi og almen pædagogik forøgedes væsentligt (Maja Møller Riis 1982 s. 53) Den øgede statslige indflydelse er, i forbindelse med lærerkorpsets stigende akademisering, med til at udviske seminariernes individuelle profil (jf. side 67) (jf. også Mouritsen 1984)

I de senere år er der sket en drastisk formindskelse i seminariernes ansøgnings masse. (jf. f.eks. B&U 11/1983 s. 10). Det har bevirket, at mange studerende er blevet optaget på baggrund af meget kortvarig erhvervs

erfaring fra en daginstitution, nogen endog helt uden erhvervserfaring af nogen art.

Hvis seminarierne fortsat nedtoner både kravet om erhvervserfaring fra daginstitution, som optagelseskriterium og den praktiske del af selve uddannelsen og seminariernes lærerkorps bliver mere akademiseret og mere profilløse end de er nu, kan teori formidling/teori udvikling på den ene side og udvikling af praksis traditionen på den anden side, blive til så adskilte fænomener, at uddannelsen af de nye pædagoger ikke kan levere kandidater, der er kvalificerede til at arbejde i forlængelse af dansk børnehavetradition. Det skal her understreges, at jeg ikke udtrykker et nostalgisk ønske, om at bevare en tradition for dens egen skyld, men derimod forsvare en nødvendig indføring i mit fags historisk bestemte handle-mønstre der i forbilledlig grad bygger på en syntese af teori og praksis. (jf. side 44).

Kommer vi først derhen, at de nyuddannede ikke kan bruges umiddelbart børnehaverne, men først må "resocialiseres", er der åbnet mulighed for, at mindre teoretisk prægede uddannelser af f.eks. EFG tilsnit vinder indpas.

Hvis det i den forbindelse viser sig, at børnehavetraditionen kan formidles til en gruppe af "mellem-uddannede" i institutionerne, er der samtidig skabt risiko for, at de mere teoretisk uddannede fortrænges til ledelsesfunktioner uden nær kontakt til arbejdet med børnene. Det vil igen øge afstanden mellem teoriudvikling og praksistraditionen - En svigmølle er sat i gang!

Den mulige udvikling, der ovenfor ridses op, er selvfølgelig at opfatte som et skræmmebillede, men urealistisk er det ikke.

I B&U 21/3 1985 anklager Sparre Mikkelsen, rektor ved Hillerød seminarium, BUPL for at støtte de kræfter, der arbejder hen imod oprettelsen af en sådan "mellem uddannelse" i EFG regi (B&U 11/1985 side 14)

I et stort interview i samme blad svarer Erna Troels på foreningens vegne, at BUPL netop ikke støtter disse kræfter, men blot holder sig orienteret om udviklingen.

Men hun siger også "- Vi kunne starte med at spørge os selv om uddannelsen modsvarer de krav, som i dag stilles til en pædagog. Daginstitutionens struktur er under opløsning, men pædagogerne uddannes fortsat som om opdelingen mellem vuggestuer, børnehaver og fritidshjem og klubber var intakt." (Erna Troels i B&U 11/1985 side 4)

BUPLs holdning til problemet generelt er, at man ikke skal indføre en kortere uddannelse, men helt afvise EFG uddannelsen kan de heller ikke. På spørgsmålet "og hvis der alligevel kommer en EFG-uddannelse?" svarer Erna Troels "Vi vil i givet fald kræve det bliver en fuldt udbygget pædagoguddannelse." (ibid.) Dvs. at BUPL i givet fald, vil gå ind i forhandlinger for at få en eventuel EFG uddannelse til at blive "en fuldt udbygget" uddannelse. Det er ikke nødvendigvis det samme som bibeholdelse af den nuværende uddannelses mangler; nogen forandring vil der ske, både med fagenes indhold og med uddannelsens institutionelle rammer.

I en tid med så mange arbejdsløse akademikere, er det vel for meget at håbe, at den nye uddannelses ledende lærergruppe bliver mindre akademisk præget, men man kunne ønske, at kravet om erhvervserfaring fra daginstitutionsområdet, blev obligatorisk også fra den evt. kommende EFG uddannelses akademisk uddannede lærere i de teoretiske fag.

BILAG 1: SEMINARIERNE OG REKTORERNE

Oprettet år:	Seminariets navn	Rektorer, efterfulgt af et fratrædelsesår
1885	Frøbelseminariet (fra 1906, flere navne før århundredeskiftet)	Hedevig Bagger* -26, Sofus Bagger* -41, Jens Sigsgaard* -74, Karl-Axel Sverud.
1906	Frøbel – Højskolen	Anna Wulff* -36, Bertha W.* -38 Inge Oldenburg* -67, Adrian Benzon
1928	Seminariet for småbørns pædagoger. Tidl. "Kursus for Småbørns Pædagoger" endnu tidl.: "Montessori-Kusus for Småbørns Pædagoger"	Sofie Ribbjerg* -33 og -47, Jens Rosenkjer* -35, Georg Christensen* -59, Ester, Holm -67, J. J. Abel -78, Erik Smidt, -stilling aktuelt oplået
1933	Jydsk-Børnehavese m. (JBS)	Magrethe Christensen* -56, Magrethe Jørgensen -65, Alfa Thoft -77, Finn Rasmussen
1940	Nordisk Montessori sem	Ragnild Hoff*
1944	Social Pædagogisk Sem. (SPS) nu Århus Børnehavesem	Marie Benedikte Gregersen* -60, Birgit Begtrup -82 Teddy Eeg.
1951	Odense Børnehavesem	Inger Lunn*
1952	Abenrå Børnehavesem.	Ruth Værge (søster Ruth) -74, J. R. Storegård -77 Hans Henrik Bayer
1956	Ålborg Børnehavesem.	Margit Thomsen
1961	Holte Børnehavesem.	Åge Dihmer -72, Fl. Andersen
1962	Esbjerg Børnehavesem	Inger Madsen -73. Slået sammen med fritidshjemsseminariet, med Reidar Faueryby som leder.
1964	Kolding Børnehavesem	Inger Juul
1965	Holsterbro Børnehavesem.	Tora Raknes* -80, Jens O Nystrup -84 Jensen Østergaard.
1965	Nykøbing F. Børnehavesem.	Helge F. Petersen
1966	Slagelse Børnehavesem	Rigmor Rudolf -71 Flemming Marquard
1967	Tårnby Børnehavesem.	N. J. Bisgaard -73, Ole Brandt Johansen -82, Torben Hyld
1967	Københavns Børnehavesem.	Kirsten Hougaard
1970	Montessori Seminariet	Dagmar Carstens
1971	Hillerød Børnehavesem	J. Sparre Mikkelsen
1971	Albertslund Børnehavesem	Erik Sigsgaard -81, Peter Mikkelsen
1971	Viborg Børnehavesem	Per Keldsen-79, Leif Kofoed Ærø.
1978	Børnehav linien på Hjørring Seminarium	Eigil Mørk (afd. Leder)

BILAG 2: NOTER

Adler, A. 1870-1937. Dr. med 1894 Individualpsykologiens grundlægger.

Alexandrine, kronprinsesse 1879-1952. Dronning 1912. G. m. Christian X. Protektor for Dansk Frøbel Forening* 1909

Ammundsen, J. 1872-1959. Bisp på Lolland-Falster

Arvin, J. G. 1880-1962. Lærer 1901, cand. mag. 1912, skoleinspektør (la Cours vej skole) 1918. Leder af det forberedelses kursus, hvor Sofie Rifbjerg* tog stud. ex. Lektor ved DLH 1920 rektor 1939-50. Soc. dem. medlem af Frb. byråd 1929-46. Form. f. Pædagogisk Selskab 1922-25, DFS* 1928-31

Bagger, Hedevig C. 1842-1927. Lærerinde 1873, institutbestyrerinde 1876. Børnehaveleder 1880, seminarieleder, 1885

Bagger, Sofus J. Adeler. 1848-1943. Cand. Phil. 1873. Skoleinspektør (Enghave plads sk.) 1898. Leder af Frøbelseminariet* 1927-41

Bauer, Sigrid. Exam. børnehavelærerinde (Frøbelsem.) 1910, mor til Margit Thomsen*

Bekendtgørelse: Der er i teksten refereret til tre bekendtgørelser på børnehaveseminarie området:

- 1953 bekendtgørelsen, der næsten ordret er en stadfæstelse af 1948 betænkningen*
- 1958 bekendtgørelsen, der alene omfatter sproglige ændringer vedr. formuleringerne på afgangsbetænkningen.
- 1961 bekendtgørelsen, der er en egentlig revision af 1953 bekendtgørelsen. Denne revision omtales udførligt side 73 ff.

Betænkning: Der er i teksten omtalt to betænkninger på børnehavedannelse området:

- 1948 afgivet af Uv. min. udvalg for fælles retningslinier for uddannelsen på de anerkendte Børnehaveseminarier. I det udvalg sad E. Torkil-Hansen (form.) A. Vøhtz*, I. Oldenburg* M. Christiansen* S. Rifbjerg*, J. Sigsgaard*, B. Wulff*, J. Rosenkjær*, O. Skjerbæk* og H. Horsten*
- 1966 afgivet af Uv. min. udvalg af 2/12 63 vedrørende Uddannelsen af børnehavelærere og fritidspædagoger. I dette udvalg sad bl. a. P. Boelskov* (form.) J. Sigsgaard*, I. Oldenburg* og H. Horsten*

Biilman, Estrid. Børnehavelærerinde (Frøbel-Højsk.) 1926, leder af børnehaven ved Rosenvangsskolen, forskellige tillidsposter i DBR* frem til 1966

Binet. 1857-1911. Dr. med 1891. Banebrydende intelligens-forsker

Bjerg, Jens. Professor i pæd. psyk. ved RUC

Boelskov, Palle 1915-1974. Cand. jur. 1939, kont. chef i undervisningsministeriet 1960, dir. f. Rigshospitalet 1965. Formand for det udvalg der i 1963-66 forberedte loven om den treårige uddannelse. Min far.

Børnehaveseminarierne: se bilag 1 vedrørende deres oprettelses takt, og hvilke rektorer der har været tilknyttet de enkelte seminarier.

Bratt, Nancy 1906-. Cand. psyk. Psykologilærer ved SPS* 1947-71

BRIS: Børns Rettigheder i Samfundet 1969. Agitation og børnerådgivning

Burt, Cyril. 1883-1971. Verdens første skolepsykolog 1913, professor i London 1924. forskede i psykiske udviklings forstyrrelser og kriminalitet. Har haft stor indflydelse på især arv/miljø diskussionen, hvor han påpegede det multivariate i problemstillingen. I 1975 posthumt afsløret som bedrager.

Bühler, Charl. 1893-1974. Psykologiprofessor i Wien 1929-38, Los Angeles 1945. Banebrydende udviklingspsykolog

Christensen, Bernhard 1906-. Jazz musiker, lærer på "kursus"* 1946-55

Christensen, Georg N. 1877-1966. Mag. art. 1902. Reform pædagog, leder af "kursus"* 1947-59

Christiansen, Margrethe 1899-?. Exam. Børnehavelærerinde 1922 (Frøbelsem.*) medstifter af JBS (se bilag 1) 1933

Dansk Børnehaven Raad, forkortes DBR 1932-1970. De uddannede børnehavelærerinders faglige forening, udviklede sig efterhånden til fagforening, opnåede forhandlingsret med soc. ministeriet i 50'erne. Indgik i 1970 i BUPL (Børne og Ungdoms Pædagogernes Landsorganisation) udgav: - Blad af samme navn, de første numre dog: "Vort Blad", fra 1965: "Børnehaven". Indgår i 1970 i Børn og Unge (forkortet B&U)

Dansk Frøbel Forening. 1899-. Oprettet til fremme af frøbelbørnehavesagen, udgav 1901-19 Dansk Frøbel Tidende (DFT) medudgiver af Vore Børn (VB) 1919-48

Dansk Frøbel Lærerinde Forening (DFLF). 1918-? Faglig forening for Frøbelsem. kandidater

DBR se Dansk Børnehav Raad

De Samvirkende Frøbelforeninger 1906. Paraplyforening for Dansk Frøbel Forening*, Folkebørnehav Foreningen, Frøbelseminariet* og DFLF*

Decroly, J. O. 1871-1932. Professor i Bruxelles 1920. Byggede sin pædagogik på en behovslære (ernæring, kropstemperatur, tryghed, arbejde og hvile) og en reduktion af de Herbart-Zillerske formaltrin (Iagttagelse, fordybelse og aktivitet). Medlem af NEF*

Den Frie Skole (DFS) 1926-40. Dansk afdeling af NEF*, indgår 1940 i Social-pædagogisk Forening for en ny Opdragelse. Ud gav bladet: Den Frie Skole 1928-40

DFLF se Dansk Frøbel Lærerinde Forening

DFS se den Frie Skole

Egeberg, O de Hemmer 1887-1954 Lærer 1908. Red. af DFS* 1931-40, lærer i psykologi på "kursus"* 1937. Ledende figur i de reformpædagogiske "Vanløse forsøg". Blev i 1937 fyret fra sin stilling i Kbh. komm. på grund af en oplæsning af en Harald Herdal novelle, hvori der fandtes vulgærudtryk for kønsorganer.

Ellermann, M. 1904-1977. Militær psykiater 1956-74

Engelstoft, Chr. 1876-1945. Exam. børnehavelærer 1899 (verdens første mandlige børnehavepædagog), proletarskildrende forfatter.

Erritzøe, Lone. Lærer stud. mag. Skrev i årene 1979-83 en lang artikelserie i DPT om psykoanalyse* og individualpsykologi*

FHE se Frøbel-Højskolens Elevforbund

Fibinger, J. A. N. 1868-1937. Præst 1892, lærer ved Ranum sem. 1893. Ordfører for Indre Mission. Pastor ved Eliaskirken 1908, agitator for Oxfordbevægelsen

Fischer, Ulla. Praktikleder ved Albertslund Børnehavesem.

Folkebørnehaveforeningen af 1915. Oprettet af søstrene Wulff*, læge Kjær Petersen* og Mariaforbundet*. Kristelig udgave af folkebørnehavesagen*. Hedder nu "De samvirkende menighedsbørnehaver"

Folkebørnehavesagen: En F. adskiller sig fra en frøbelsk børnehav ved at være heldagsinstitution, være økonomisk overkommelig for brede lag af befolkningen og have et social-pædagogisk sigte.

I 1901 oprettede Hedevig og Sofus Bagger* en folkebørnehave forening ved at forbinde deres kontakter ved kronprinsesse Alexandrines* hof og nogle af de forældre ved Sofus Baggeres* skole, der var organiseret i soc. dem. 13. kreds.

Frøbelseminarier, ortodokse: Her må være tale om seminarierne i Kessel og Berlin (ej Pestalozzi-Frøbel Haus, men Berliner Frøbel-Vereins Kindregärnerinnen (Vor Ungdom 18 92 s.193).

Frøbel-Højskolen se bilag 1.

Frøbel-Højskolens Elevforbund 1916-. Faglig forening for Frøbel-Højskolens* elever og kandidater. Det var fra denne forening initiativet til DBR blev taget.

Frøbels teori: En kort indføring kan læses i Maja Møller Riis* 1982 (se litt. liste). En noget grundigere kan læses i Fr. Frøbel "Smaa børnsopdragelse" (Kbh.1980), hvor oversætteren Viggo Tønsberg giver et indledende overblik. Det må frarådes, at forlade sig på Hedevig Baggeres* "Den Danske Børnehave" København 1885 og 1891. Men H. Bagger 1915 og 1927 er derimod mere tilforladelige beskrivelser af Frøbels tanker.

Frøbelseminariet verdens ældste endnu fungerende børnehaveseminarium , se bilag 1.

From, Franz 1914. Mag.art. 1939, dr.phil. 1953. Professor i psykologi ved KU.

Fuglsang-Damsgaard, Hans 1890-1979 Dr.Teol. 1930 medlem af Oxfordbevægelsen, Bisp i Kbh. 1935.

Gelsted, Otto 1888-1969. Kulturradikal forfatter.

Gesell, A.L. 1880-1961. Professor ved Yale 1911 i børnehyggejne. Forskede i udviklingsnormer for normale børn.

Gregersen, Marie Benedikte 1902-60. Inspektør i overinspektør for børneforsorg 1934, leder af børneobservationshjemmet "Virginiavej" 1937-41. Ledende kraft i introduceringen af de nye psykologiske teorier fra det germanske sprogområde. Første leder af SPS*.

Grundtvig, N.F.S. 1783-1872. baggrundsfigur for den folkehøjskole bevægelse, der var udtryk for oprør imod de dengang herskende skoletanker.

Guhle, L.I. Rentz 1905-. Børnehavelærerinde 1927 (Frøbel-Højsk*), ansat i landets ældste daginstitution: Dr. Caroline Amalies Asyl fra 1930 til slutningen af 1950'erne.

Gøssel, Astrid 1891-1975. Gymnastikpædagog, der skabte sit eget system baseret på antropologiske teorier og i forbindelse med jazzmusik.

Hall, Stanley G. 1844-1922. Amr. filosof og psykolog. Grundlagde det amerikanske psykologiforbund 1892. Forskede i børns følelses og forestillingsliv. Udgav "Adolescens" I & II 1904. Fra 1908 påvirket af psykoanalysen.

Hanselmann, H. 1885-1976 Schweizisk psykolog. Professor i Heilpædagogik 1931. Lærer for M.B. Gregersen*.

Helms, Marie 1875-1939. Lærerinde 1900, skoleinsp. 1919, viceskoledir. i Kbh. 1930. Forfatter til historiebøger.

Hemmingsen, Lis 1948-. Børnehavepædagog, stud.mag. ved vort institut.

Hertel, H.T.A. 1840-1911. Læge, skolehygiejnisk banebryder.

Hetzer, Hildegaard. 1899-. Charl. Bühlers* elev og medarbejder.

Hoff, Ragnhild 1904-. Leder af Nordisk Montessorisem.

Horsten, Holger 1908-. Cand.jur. 1932 kont.chef i uv.min 1948 Udgav "Børneforsorgen i Danmark" (Kbh. 1948). Dir. f. Børne- og Ungdomsforsorgen.

Høffding, Harald 1843-1931. Cand.theol. 1865. Påvirket af Darwin og Spencer. Dr.phil. 1870. Professor i filosofi 1883. Udgav "Psykologi i omrids paa Grundlag af Erfaring" (Kbh. 1882) og "Psykologiske Undersøgelser" (introspektion) (Kbh. 1899).

Individualpsykologi. Gren af psykoanalysen skabt af Alfred Adler*. Tager afstand fra Freuds seksualteori, og indfører i stedet for begreber som mindreværds følelse og fællesskabsfølelse og drivkraft i sjælelivet. Operere med et livsstilsbegreb, der bl.a. er afhængigt af individets plads i søskenderækken.

Jacobsen, Grethe. Elev på SPS* 1946-48, nu bosiddende i Sverige.

Jensen, Margrethe. Børnehavelærerinde 1924 (Frøbel-Højsk.*). Formand for DBR 1946-1960.

Jensen, N.A. 1896-1954. Cand.theol. 1892. Historisk forfatterskab. Frimenighedspræst i Sønderjylland.

Juel-Hansen, Erna. 1845-1922. Gymnastiklærerinde 1970. Frøbellærerinde (Hamburg sem.) 1871. Opretter første danske børnehave 1871.

Kaper, Ernest C. 1874-1940. Cand.mag. 1898. Introducerer klasseundervisningen i Danmark 1903. Dr.phil. 1908. Konservativ borgmester i Kbh. 1917.

Kaufmann, Aage B. 1852-1922, kammerherre.

Kejser, Ursula. Børnehavelærerinde fra "kursus" 1930 derefter ansat i Margrethe Marstrands* børnehave.

Kerschensteiner, Georg 1854-1932. Skoledir. i München 1895-1919. Banebrydende arbejds-skolepædagog.

Kjær-Petersen, R. 1873-1953. Læge 1898, dr.med. 1915. Red. af "Hovedstaden" 1917-17 og "Retsstatsbladet" 1935-37. Drivende kraft bag folkebørnehaveforeningen af 1915*.

Kold, Christen 1816-70. Opretter friskole 1849, folkeskole 1851.

Kortsen, Kort K. 1882-1939. Lærer 1903, mag.art. 1912 (psykologi) dr.phil. 1916. Professor i Århus 1928-38.

Kristensen, Sven Møller. 1909-- Cand.mag. 1937. Dr.phil. 1938. Jazz musiker, timelærer på "kursus" 1937.

Kristensen, Tom 1893-1974. Forfatter.

"Kursus", kælenavn for Seminarium for Småbørnspædagoger, se bilag 1.

Landsforening for mentalhygiejne 1938-1976. Forening for agitation og forskning vedr. mentalhygiejne*.

Lehmann, Edv. 1862-1930. Cand.theol. 1886, dr.phil. 1896. Udgav "Opdragelse til Arbejde" (Kbh. 1910). Hovedfelt: religionshistorie.

Linderstrøm-Lang, Karen. 1894-?. Rektor for Th. Langs seminarium. Billede i Dansk skole stat IV s.342.

Lomholdt, Marg. 1903-. Børnepsykiater, medlem af den kreds, der stod bag oprettelsen af SPS*.

Lund, Inger f. Damkier. 1925-. Børnehavepædagog, cand.psyk. leder af Odense Børnehavesem. G.m. Leif L. (1919-). Adv. forfatter til opslagsværker om børne- og sociallovgivning.

Madsen, Bent Leicht i 1982 stipendiat ved DLH.

Mariaforbundet. 1905 Kristelig forening til uddannelse af unde kvinder indenfor husholdning, barnepleje og sygepleje samt kulturelle og samfundsbetonede emner.

Marstrand, Margrethe 1874-1949. En af pionererne for Montessorri bevægelsen i Danmark.

Mathisen, Egon 1907-79. Maler, børnebogsforfatter bl.a.: Frederik med bilen (Kbh. 1948) og Mis med de blå øjne (Kbh. 1944).

Mentalhygiejne. Psykiatrisk udgave af almen hygiejne. Problematisk da den opererer med et upræcist normalbegreb, der forhindrer handleanvisningerne i at hæve sig over det banale.

Mayer, Wilhelm 1824-95. Læge 1847. Opdagede de adenoide vegetationer (polypper) i 1868.

Montessorri, Maria 1870-1952. Dr.med. 1898. Banebrydende naturvidenskabelig pædagog. Lærer for Sofie Riffbjerg.

Montessorri Kursus for Smaabørns pædagoger se bilag 1.

Morsing, Ole. Mag.art. i idehistorie. Ansat i 9 mdrs. jobtilbud på SPS* 1983, hvor han skrev seminariets historie.

Mouritsen, Flemming. Mag.art. i dansk. Lærer ved SPS* siden 1968.

Muschinsky, Lars Jacob 1948-. Mag.art. I kultur soc., lektor ved vort institut, har sammen med Karsten Schnack redigeret "Pædagogisk Opslagsbog" (Kbh. 1978). Skriver ofte sin mening i DPT.

Myrdal, Alva 1902-. Socialdemokrat, svensk diplomat. G.m. Gunner M. 1898-. Sammen skrev de "Kris i befolknings frågan" (Stockh. 1934).

Møller Riis, Maja. Børnehavelærerinde cand.phil. i pædagogik 1982. Seminarielærer 1967 (Tårnby sem.) nu lærer på Frøbelsem.*.

NEF se New Educational Fellowship.

NEF kongres I København (sommer 1929). Emnerne var Montessorrimetoden, Daltonplanen, projektmetoden, psykoanalyse*, rytmik, individualpsykologi*, Decroly* metoden, Winniteka teknik mm. (A.S. Neill havde foreslået mottoet: "Til h... med al opdragelse! Skal lærerne drikke mere øl?" DFS 2/1929. Parolen blev ikke vedtaget).

New Educational Fellowship 1915-. Forening af enkeltpersoner og organisationer med reformpædagogisk program. Oprettet af englænderen

Beatrice Ensor, verdensforbund 1921. Dansk afdeling DFS* fra 1940 Social-pædagogisk forening for en ny opdragelse*.

Nielsen, Michael 1947-. Stud.mag. ved vort institut.

Nordentoft, Agnete 1900-20. Elev på Frøbel-Højsk.* 1918-20. Følsomt gemyt med stærk tilknytning til barndomshjemmet.

Nordentoft, Johs. 1868-1948. Præst, far til Agnete N.*

Sigsgaard, Jens 1910-. Lærer 1932. Rektor for Frøbelsem.* 1941, cand.psyk. 1945. Udgivet bøger om intelligensudvikling, pædagogik, børnepsykologi og opdragelsens historie, foruden talrige børnebøger. Central skikkelse i både udvalget der forberedte bekendtgørelsen* af 1953 og loven om den treårige børnehavepædagoguddannelse.

Sigsgaard, Kirsten 1919-. Børnehavelærerinde 1939 ("kursus"*). Praktikforstander på Frøbelsem.* 1942.

Skjærbæk, Oluf 1885-1979. Cand.jur. 1910 overinspektør 1923-55, konservativt byrådsmedlem (Frb.) 1925-34, MF 1936-43. Udgav bl.a. "Institutioner til værn for børn og unge i Danmark", hvori bl.a. institutionernes historie er ridset op.

Social Pædagogisk Forening for en ny Opdragelse. 1940-. Opstået på initiativ af G.J. Arvin* som var formand til 1951. Foreningen er medudgiver af DPT fra 1953.

Social-Pædagogisk seminarium se bilag 1.

SPS Social-Pædagogisk seminarium se bilag 1.

Sørensen, H.F. 1836-1962. red. af "Socialisten" og "socialdemokraten". MF for soc.dem. 1935-43 borgmester i København 1943, overborgmester 1946-56.

Stern, William 1871-1938. Førende tysk psykolog, foreslog brugen af IQ.

Stürup, G.K. 1905-. Læge 1929, psykiater 1936. Dr.med. 1940. Hovedfelt: Kriminalogi.

Thomassen, C.F. 1850-1918. Lærer 1880, seminarielæder 1885. Leder af Dansk Skole Museum (nu Danmarks pædagogiske Bibliotek) 1901. Løftede museet op til international klasse. Red. af "Nyt Tidsskrift for Abnormvæsen" hvori Adler* blev introduceret i 1917.

Thomsen, Margit. Børnehavelærerinde, cand.pæd. 1983. Rektor for Ålborg Børnehaveseminarium siden 1956.

Torkild-Hansen, Estrid 1891-1982. Cand. jur. 1918. Kont.chef i Uv.min. 1938, formand for komiteen for Dr. Caroline Amalies Asyl Skole 1941-65.

Trier, Herman 1845-1925. Cand.phil. 1865. MF 1893-1909 (løsgænger valgt på arbejderstemmer), kongevalgt landstingsmedlem 1909-24, i de senere år ordfører for de radikale. Hans skrifter om Frøbel, Comenius og Pestalozzi samledes i "Pædagogiske Tids- og Stridsspørgsmål" (Kbh. 1933). Red. af "Vor Ungdom" 1879-1903. Artiklen om Frøbel fik afgørende betydning for Hedevig Baggers* pædagogik.

Troels, Erna. Pædagog, Hovedkasserer i BUPL (se under DBR*).
Forretningsudvalgs ansvarlig for uddannelses udvalget.

Vøhtz, A.S. 1895-1980. Cand.jur. 1921, kont.chef I Uv.min. 1947, dep.chef. 1953.

Warming, Jens C.J. 1873-1939. Cand.jur. 1897, professor i statistik 1919. Medlem af successivt soc.dem., Uafhængig vælgerforening og Kristelig socialistisk liste. Formand for Settlementet i Saxogade, aktiv i boligforeninger, heraf interessen for Myrdahl*.

Wulff, Anna 1874-1935. Grundlægger af Frøbel-Højskolen*, medstifter af Folkebørnehaveforeningen af 1915*.

Wulff, Bertha 1880-1970. Søster til Anna W*. Lærer 1901, sem. lærer i bl.a. dansk på Frøbel-Højsk.*1906, psykologi 1918 og medleder af seminariet 1915, eneleder 1935-38.

Zahle, N. 1827-1913. Institutbestyrerexam. 1851, privatskoleleder 1852, starter kvindeseminarium 1862. Pioner for kvindeuddannelse, lærer for Erna Juel-Hansen*.

LITTERATURLISTE

Baggrundslitteratur, der ikke er direkte henvisninger til, er ej medtaget her, da de udgør en særlig liste til definition af 6 ugers opgave område. Den liste indleveredes 6/2 1985.

Artikler er ikke angivet i listen, kun de tidsskrifter artiklerne forekommer i.

De her nævnte bøger er ikke nødvendigvis 1. udgaven, men den udgave jeg har arbejdet med.

Adler, A.: Menneskekundskab. København 1930

Bagger, H.: Den danske Børnehave. København 1885

ditto, med forord af Sofus Bagger. København 1891

Bagger, H.: Friedrich Frøbel, et Livsbillede. København 1916

Bagger, H.: Friedrich Frøbels teori og metodik. København 1927

Bagger, H.: Smaabørnslærerinden. København 1920

Bagger, S.: Beretning om de frøbelske Institutioner 1880-1935 med Frøbelseminariets program. København 1935

Bang, N.: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. København 1931.

Bauer, M. og K. Borg: Den skjulte lærerplan. København 1977

Bauer, S.: Metodik og Børnehave-lære. Håndskrift 1909

Bayer, H.H.: Aabenraa Børnehave og Fritidspædagogseminarium. Åbenrå 1977

Bernstein, L. et al.: fri Opdragelse. København 1950

Blatz, W.E.: Understanding the young child. London 1951

Boelskov, J. og J. Florander: Lærernes arbejdsmiljø I folkeskolen 2: Børnehaveklasseledere. København 1983

Bowlby, J.: Børn uden hjem. København 1953

Burt, C.: Unge Lovovertrædere. København 1937

Børn - alle Forældres Blad. 1938-1955. Udgivet af DADL Hygiejnekomite, København

Børnesagens Tidende 1898-. Udgivet Børnesagens Fællesraad, København

Bühler, C. og H. Hetzer: Udviklingsprøver. København 1944

Christensen, G.: Pædagogisk frikvarter. København 1958

Christiansen, A.: De unges Sjæleliv i Overgangsårene. København 1941

Christiansen, M.. Jydsk Børnehave-seminarium, 1933-1943, Statsunderstøttet. Aarhus 1943

Dansk Børnehave Raad. 1932 (de første to numre: Vort Blad) - 1965, derefter Børnehaven til 1970. Udgivet af DBR*

Dansk Frøbel Tidende. 1901-1919. Udgivet af Dansk Frøbelforening* København

Dansk Pædagogisk Tidsskrift. 1953-. Udgives af Pædagogisk Selskab og Social-Pædagogisk forening for en ny Opdragelse* København

Den Frie Skole. 1928-40. Udgivet af DFS* København

Felding, J et al.: Pædagogik og Barndom. København 1980

From, F. og P.W. Perch (red): Børnepsykologi. København 1968

Frøbel, F.: Småbørnsopdragelse. København 1980

Ilg, F og W Amos: Barnets Adfærd. København 1967

Grue-Sørensen, K.: Opdragelsens Historie I-III. København 1956-59

Hall, C.S.: Freuds Psykologi. København 1961

Hall, S.G.: Adolescens I & II. New York og London 1904

Hanselmann, H.: Opdragelsens Vanskeligheder, deres Aarsager og deres Bekæmpelse. København 1934

Hemmingsen L. og M. Nielsen: En undersøgelse af Freuds og Adlers bidrag til personlighedsudvikling i den danske reformpædagogik, som formidlet af Sofie Riffbjerg, Sigurd Næsgaard og C.C. Kragh-Muller. Gruppeopgave til konferens, Institut for pædagogik KU. København 1984

Isaacs, S.: Fra Bleien til Skolebenken. Oslo 1936

Jydsk Børnehaveseminarium: Årsskrift 1965. Århus 1965

Kerschesteiner, G.: Begriff der Arbeitsschule. München 1928
samme i dansk oversættelse: Arbejdsskolen. København 1980

Koch, H.: Agnete. København 1921

Korreman, G.: Børnehaven og socialisering. København 1977

Kragh-Muller, C.C.: Opdragelsesproblemer. København 1964

Køppe, S.: Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980. København 1983

Larsen, M. og E. Sigsgaard: At ville, jeg kan, vi gør. København 1981

Lindboe, O. & E. Strange: Socialpædagogik 1 & 2. København 1977

Linge, P. og H.P. Wille: Arbejde, leg og læring. København. 1980

Lomholdt, M.: Børnepsykiatri. København 1958

Lunn, I.: Børnehavenbarnet. København 1971

Mahler, M. et al.: Die psychische Geburt des Menschen. Frankfurt 1978

Mead, M.: Kvinde og mand i tre primitive samfund. København 1957

Montesori, M.: Barndommens Gåde. København 1963

Montesori, M.: Haandbog i Montessorimetoden. København 1919

Mouritsen, F.: Matriarkatet, der havde sin tid: s.30-38 i Århus Børnehaveseminarium 1984 (se denne). Århus 1984

Myrdal, A.: Bybørn. København 1936

Myrdal, A.: Rigtigt legetøj: København 1937

Myrdal, A. & G.: Krise i befolknings spørgsmålet. København 1935

Neill, A.S.: Summerhillskolen. København 1969

Næsgaard, S.: Moderne Skoletanker. København 1929

Nørfeldt, K.: Opdragelsens gyldne middelevj. København 1956

- Oldenburg, I. (red): Frøbelhøjskolen 1906-1956. København 1956
- Quellen und Studien zur Jugend Kunde 1911-?. Udgiver uangivet. Wien
- Pearson, G.: Emotional disorders of children. London 1951
- Rasmussen, K.: Udviklingspsykologi. København 1967
- Riffbjerg, S.: Træk af den moderne opdragelses historie. København 1966
- Rokkjær, A og J. Rattleff: Almenpædagogiske arbejds papirer. København 1982
- Sigsgaard, E.: At knytte de skilte verdner sammen. København 1983
- Sigsgaard, E.: Gode Venner. København 1983
- Sigsgaard, J.: Barnets Verden. København 1945, 69 og 74
- Sigsgaard, J.: Frøbel og Montessorri. København 1944
- Sigsgaard, J.: Frøbelseminariets Program 1943. København 1943
- Skard, A. Gruda: Børn og disciplin. København 1957
- Skard, A. Gruda: Vore unger og kunsten at gøre mennesker af dem. København 1955
- Skjerbæk, O.J.: Institutioner til Værn for Børn og Unge i Danmark. København 1950
- Stern, W.: Psykologie der fruhen Kindheit. Leipzig 1914
- Thomsen, M.: Ændringer i børnehavepædagog uddannelsen fra 60' til 80'. Paragraf 3 opgave DHL 1983. København 1983
- Tordrup, S.A.: Børnepsykologi. København 1937, 50 og 66
- Trier, H.: Kort Overblik over Frøbels Opdragelses Tanker. København 1871
- Ulin, C.: Från spædbarn till skolbarn. Stockholm 1946
- Vor Ungdom 18??-1940. Udgivet af skiftende kredse, bl.a. H. Trier*. Oslo og København
- Vore Børn 1919-1948. Udgivet af Dansk Frøbel Forening* DFLF* og foreningen "skolehaven". København

Wulff, A. og B.: Frøbel-Højskolen gennem 25 År. 1906-1931, 1. maj.
København 1931

Wulff, A. og B.: Frøbel-Højskolen Seminarium for Børnehave Arbejdere 1933-
1934. København 1934

Wulff, B.: Frøbel-Højskolen Seminarium for Børnehave Arbejdere 1935-1938.
København 1938

Wulff, B.. Tidehverv og personligheder i opdragelsens historie. København
1955

Århus Børneseminarium: Børnehavegerning er ikke sentimentalt
Tantearbejde, Århus Børnehaveseminarium 1944-1984. Århus 1984